

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

258–261

BUDAPEST

2022

No. 1–4.

HUNGARIA

Vol. LXVIII

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – EDITORIAL BOARD

TÜNDE AMBRUS (Brno), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest),
JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY
(Budapest) (főszerkesztő – editor-in-chief), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ KISS
(Čilišká Radvaň/Csilizradvány), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), ROBERT OFFNER
(Regensburg), MÁRIA PÉTER H. (Targu Mureș /Marosvásárhely) MIKLÓS RÉTHELYI
(Budapest), FRANTIŠEK ŠIMON (Košice/Kassa), PÉTER SÓTONYI (Budapest) (elnök –
president), FLORIAN STEGER (Ulm), BENEDEK VARGA (Budapest), MÁRIA VIDA
(Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG – EDITORS

H–1023 Budapest, Török u.12.

KÁROLY KAPRONCZAY (főszerkesztő – editor-in-chief)

KATALIN KAPRONCZAY (szerkesztő – editor)

Kiadja – Edited by

Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)

A folyóirat jelen száma
a Magyar Tudományos Akadémia, a Hungaropharma Zrt.
és Prof. Dr. med. Makovitzky József
(Universität Heidelberg und Universität Freiburg i. Br.)
támogatásával jelent meg

HUNGAROPHARMA

HU ISSN 0010–3551

Felelős kiadó: Kapronczay Károly

Nyomdai gondozás: Tordas és Társa Kft.

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ARTICLES

MÁTYÁS Szabolcs: A Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar orvosok / Nobel Prize-winning and Nobel Prize-nominated Hungarian doctors	5
KAPRONCZAY Károly: Nobel-díjas hadifogoly magyar orvos Turkesztánban: Bárány Róbert / Nobelpreiskekrönter ungarisches Kriegsgefangene Arzt in Turkestan: Robert Bárány	35
MAKOVITZKY József: György Békésy (1899-1972), Träger des Nobelpreises für Medizin 1961. / Békésy György (1899-1972) orvosi Nobel-díjas, 1961.	41
PÓLIK Sándor: Dr. Thurn-Rumbach István élete, különös tekintettel orvosi működésére / The life of Dr. István Thurn-Rumbach, with special regard to his medical practice	45
BRUCKNER Éva: 200 éve született id. Bókai János (1822-1884) / János Bókai Sr. was born 200 years ago	61
HORÁNSZKY Nándor: A János Kórház elmeosztályának (Fővárosi Elmebeteg Megfigyelő Osztály) története / The history of the mental ward of the János Hospital (Psychiatric Observation Department for Capital City)	71
KISS László: A kloroform térhódítása Magyarországon a korabeli sajtó tükrében (1847/48) / The spread of using chloroform in Hungary in contemporary press (1847/1848)	79
KONDOR Boglárka: A magyarországi evangélikus diakonissza anyaházak nővéreinek betegápolói szolgálata / The nursing service of the sisters of the Hungarian Lutheran deaconess motherhouses	87
OFFNER, Robert: Vor 300 Jahren geboren: Adam Chenot (1722–1789), herausragender Landespestarzt und erster Protomedicus Siebenbürgens / 300 éve született Chenot Ádám (1722-1789) kiváló országos pestisorvos, Erdély első protomedicusa	105
ROMICS Imre: A magyar urológia történetének kiemelkedő eseményei / Milestones of the Hungarian urology	119

KÖZLEMÉNYEK - COMMUNICATIONS

MAKOVITZKY József: Günther Geyer – a pioneer in histochemistry of the 20th century / Günther Geyer a XX. századi hisztokémia egyik úttörője	127
VINCZE János Farkas: Villámcsapás okozta sérülések és halálesetek a XVIII. századi Jász- és Nagykun Kerületben, valamint Külső-Szolnok vármegyében / Injuries and deaths caused by lightning in the 18th century in the Jász- and Nagykun Districts and in the Külső-Szolnok County	141

KRÓNICA - CRONICLE	149
---------------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEWS	156
---	-----

SZERZŐINKHEZ – NOTES FOR CONTRIBUTORS	164
--	-----

A NOBEL-DÍJAS ÉS NOBEL-DÍJRA JELÖLT MAGYAR ORVOSOK

MÁTYÁS SZABOLCS

A tanulmány célja, hogy az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj magyar vonatkozásait bemutassa, továbbá ismertesse a Nobel-díj jelölés szabályait, a számítás anomáliáit, illetve a díj elosztásának térbeli és időbeli jellemzőit. A tanulmány legnagyobb részében a Nobel-díj kiosztásának kezdetétől, 1901-től mutatja be azokat a magyar és magyar származású személyeket, akiket Nobel-díjra jelöltek, illetve azokat, akik őket jelölték a díjra. Jelen írás nem csak egy adatbázis alapján készített kronológiai felsorolás, hanem annál jóval több, szellemtörténet is.

1. BEVEZETÉS

A Nobel-díj bizottság által jutalmazott terület megnevezése a magyar nyelvben nem egységes. A magyar nyelvű forrásokban gyakran lehet találkozni az „*orvosi Nobel-díj*” megnevezéssel.¹ Hétköznapi, egyszerűsített szóhasználatban elfogadható, azonban a díj pontos megnevezése – a szerző álláspontja szerint – az „*élettani vagy orvostudományi Nobel-díj*” vagy „*élettani vagy orvosi Nobel-díj*”. Egyes forrásokban megtalálható az „*élettani illetve orvostudományi*”, az „*élettani és orvostudományi*”, az „*élettani-orvostudományi*”, továbbá az „*élettani-orvosi*” változatok is. A szerző véleménye szerint ezek a változatok is elfogadhatók, bár az eredeti svéd változatban és az angol fordításban is megtalálható a „*vagy*” kötőszó az élettudományi és az orvosi szavak között (svéd: *fysiologiska eller medicinska*, angol: *physiological or medical*) (lásd a végrendelet eredeti változatát: <https://www.nobelprize.org/alfred-nobel/alfred-nobels-testamente/>).

A terület megnevezését tovább nehezíti az, hogy időnként a „*fiziológiai-orvosi*” (fiziológiai-orvostudományi, fiziológia-orvostudomány) megnevezésekkel is lehet találkozni. Ez főként a régebbi írásokban szerepel, amikor még a fiziológia kifejezést használták az élettan helyett. A két kifejezés szinonimnak tekinthető, az élettan az újabb és a magyar megnevezése a területnek. Nyelvtani és tudományos értelemben is helyes tehát a „*fiziológia*” megnevezés, de javasolt az „*élettan*” használata, mivel ez a magyar eredetű szó.

Alfred Nobel a végrendeletében úgy határozott, hogy az élettani vagy orvostudományi díjról a *Karolinska Intézet* választmánya döntsön. A *Karolinska Intézet* Stockholmban található, amely a világ legnevesebb orvosi egyetemei közé tartozik (2020-ban a 36. volt az orvosi egyetemek rangsorában /<https://www.timeshighereducation.com>).

¹ A Nobel-díj bizottság angol nyelvű honlapján is az „*orvosi*” (Medicine Prize) és „*élettani vagy orvosi*” (The Nobel prize in Physiology or medicine) megnevezés egyaránt szerepel.

A Karolinska ötven professzorából álló testület dönt az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj felől.

Természetesen az élettan és az orvostudomány területe sem mérhető teljesen objektíven, azonban többnyire olyan tudósokat díjaznak, akik teljesítményéhez nem férhet kéttség és többnyire a tudományos világ elismerését váltja ki a díjazásuk. Utólag azonban vannak olyan vélemények, amelyek egyes díjakat megalapozatlannak és elhamarkodottnak tartanak.

Büszkeséggel tölthet el minden magyar embert, hogy a Karolinska választmányában *Klein György* (1925–2016) több mint három évtizeden keresztül vett részt (1957–1993). A rákkutatóként nemzetközi hírnevet szerzett tudóst többen is Nobel-esélyesként tartották számon. Az ötven tagú professzori testületben azonban ő is részese volt a döntéseknek, ezért az esélyei ezáltal jelentősen csökkentek, ami közrejátszhatott abban, hogy nem kapott Nobel-díjat.

Az élettani vagy orvostudományi Nobel-díjra az alábbi személyek tehetnek javaslatot:

- *A Karolinska Intézet Nobel-választmányának* tagjai,
- *A Svéd Királyi Tudományos Akadémia Biológiai és Orvosi Osztályának* svéd és külföldi tagjai
- Kémiai és élettani vagy orvosi Nobel-díjasok,
- *A Nobel-díj bizottság* első bekezdésben nem felhatalmazott tagjai,
- Az orvostudományi karok és a hasonló jellegű intézmények professzorai Svédországban, Dániában, Finnországban, Izlandon és Norvégiában,
- Világszerte legalább hat orvosi egyetemi professzor vagy hasonló posztot betöltő személy, akiket a Nobel-díj bizottság választ ki, odafigyelve arra, hogy minél szélesebb körű legyen a földrajzi megoszlás az egyes országok között.
- Mindazon tudósok, akiket a *Nobel Közgyűlés* méltónak talál a jelölésre.
- Az önjelölés nem megengedett.

Az élettani vagy orvosi Nobel-díj jelöltjeire történő szavazás menete az alábbi: Szeptemberben kiküldenek kb. 3000 jelölő lapot, amelyeknek legkésőbb a következő év január 31-éig kell visszaérkeznie. Március és május között a felkért szakértők megvizsgálják a jelöléseket, melyek augusztus közepére érkeznek meg. A Nobel-díj bizottság javaslatot terjeszt elő a jelöltekről az ötven tagú *Nobel Közgyűlésnek* (szeptember). A *Nobel Közgyűlés* október első hétfőjén többségi szavazattal dönt az az évi díjazotról (díjazottakról). A döntésről a díjazottakat értesítik, majd a nevüket nyilvánosan is kihirdetik. December 10-én, Alfred Nobel születésének napján, Stockholmban átadják a díjat.

Az egyes Nobel-díj kategóriák közül az orvosi kategória az, amelynek az adatai a legnagyobb lemaradásban vannak, ugyanis a szabadon kutatható adatbázisban 1953-ig vannak csak feltöltve a jelölések, holott 2022-ben már 1972-ig kellene szerepelnie az adatoknak az adatbázisban.

2. AZ ÉLETTANI VAGY ORVOSTUDOMÁNYI NOBEL-DÍJ SZÁMOKBAN

Az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj esetében is igen nagy területi koncentrációt figyelhetünk meg. Az első három évtizedben szinte kizárólag néhány európai ország tudósai lettek csak díjazva, később viszont az Egyesült Államok megállíthatatlanul előre tört. De ne rohanjunk ennyire előre, nézzük meg a statisztikai adatokat! Az orvosi Nobel-díj kategóriában kizárólag személyeket díjaznak (eltérően például a Nobel-békedíjtől), szervezeteket nem. 1901 óta összesen 222 fő kapta meg az arany érmecskét.

1901 és 1932 között tizenkét ország tudósai részesültek az orvosi Nobel-díjban, Kanada kivételével kizárólag európai tudósok. A világ tudományos életének szellemi súlypontjait jól mutatja a megszerzett elismerések országok szerinti bontása. Németország hét, az Egyesült Királyság öt, míg Franciaország négy érmet szerzett, az Egyesült Államok viszont egyet sem (*I. táblázat*).

I. táblázat: Az élettani vagy orvosi Nobel-díjjal rendelkező országok 1901 és 1932 között (a díjazott személyek száma alapján)

	<i>Ország</i>	<i>Díjazott személyek száma</i>
1.	Németország	7
2.	Egyesült Királyság	5
3.	Franciaország	4
4.	Dánia	3
5.	Oroszország, Kanada, Hollandia, Ausztria	2
6.	Olaszország, Spanyolország, Svédország, Belgium	1

Forrás: a www.nobelprize.org alapján a szerző kiigazításával

Amennyiben az 1901 és 2020 közötti időszakot vizsgáljuk, úgy az alábbi megállapításokat tehetjük. Ahogy haladunk az időben előrefelé, azt láthatjuk, hogy egyre csökken az egyéni díjak száma, és egyre több megosztott díjat adnak át (1901–1960 között 8 megosztott díjat adtak át, míg 1960 és 2020 között 31 darabot). Ennek két fő oka van. A „magányos farkasok” kora lejárt, a kutatásokat többnyire kutatócsoportokban végzik, ahol rendszerint a vezető kutatókat jutalmazták. Másrészt pedig a tudomány egyre szélesebb spektrumú, egyre szerte ágazóbb, a megosztott Nobel-díj pedig lehetőséget ad arra, hogy egy adott évben több területet vagy azonos területen kutató több személyt is díjazzanak.

Az Egyesült Államok ledolgozta az első három évtizedes lemaradását, és a legtöbb megszerzett éremmel büszkélkedhet (105). Ebben a kimagasló értékben az is szerepet játszott, hogy az USA esetében kiugróan magas a megosztott díjak száma. Több mint harminc esetben egy esztendőben két vagy három amerikai tudós teljesítményét is Nobel-díjjal ismerték el. Ennek ellenére az amerikai tudósok teljesítménye egyedülálló és kimagasló. A második legtöbb elismerést a brit (27), a harmadik legtöbbet pedig a német

kutatók szerezték (19). Esetükben megállapítható, hogy relatíve egyenletes az érmek megoszlása, amennyiben az egyes dekádokat külön is elemezzük. A német kutatók esetében érdemes megemlíteni, hogy 1945 és 1990 között négy díjat szereztek, mindegyiket a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) kutatói, az egykori NDK-s tudósok nem értek el olyan eredményt, amelyet Nobel-díjjal értékelt volna a Karolinska választmánya. A német egyesítést követően (1990) ugyancsak négy érmet kaptak a német kutatók.

A francia eredmények már valamivel szerényebbek. A tizenegy darab megszerzett éremből 1965-ben három, 2008-ban pedig két tudós lett díjazva, vagyis nyolc olyan év volt, amikor francia tudóssal fogott kezét a svéd király a stockholmi koncertteremben² (II. táblázat).

II. táblázat: Élettani vagy orvosi Nobel-díjat kapott országok sorrendje 1901 és 2020 között

	<i>Ország</i>	<i>Díjazott személyek száma</i>
1.	Egyesült Államok	105
2.	Egyesült Királyság	27
3.	Németország	19
4.	Franciaország	11
5.	Ausztrália	7
6.	Svájc, Svédország	6
7.	Dánia, Japán	5
8.	Olaszország, Belgium, Ausztria	4
9.	Kanada	3
10.	Oroszország, Spanyolország, Hollandia, Argentína, Dél-Afrikai Köztársaság, Norvégia	2
11.	Portugália, Új-Zéland, Finnország, India, Venezuela, Írország, Kína, Magyarország	1

Forrás: a www.nobelprize.org alapján a szerző kiigazításával

Az élettani vagy orvosi Nobel-díj kapcsán is számos érdekes jelenség megfigyelhető, amit mindenképp érdemes megemlíteni, vagy esetleg a lehetséges okain elgondolkodni.

- Oroszország mindössze két Nobel-díjat szerzett (1904, 1908), vagyis az elmúlt több mint száz esztendőben nem volt olyan orosz (szovjet) tudós, aki a Bizottság döntése alapján megérdemelte volna a Nobel-díjat.

² Számos forrás a koncertterem helyett hangversenytermet ír, amely tulajdonképpen a magyar nyelvben szinonimnak tekinthető. A Nobel-honlap angolul a „Concert Hall” kifejezést használja, a svéd megnevezése pedig a „Stockholms Konserthus”. A szerző véleménye szerint a „koncertterem” szó áll közelebb a svéd megnevezéshez.

- Japán tudós először 1987-ben kapott élettani vagy orvosi Nobel-díjat (magyar tudós *Szent-Györgyi Albert* révén először 1937-ben kapott), 2012 és 2018 között viszont négy japán tudós teljesítményét is elismerték.
- Kínai tudós ez idáig egy alkalommal, 2015-ben kapott élettani vagy orvosi Nobel-díjat. Lakosságszám arányosan nézve tehát a kommunista ország a legutolsó a képzeletbeli rangsorban.
- Az afrikai kontinensről kizárólag a Dél-Afrikai Köztársaság kutatói kaptak Nobel-díjat (1951, 2002).
- Ázsia országai közül csak Japán, Kína és India kutatói nyerték el az arany érmecskét (7 fő).
- Az amerikai kontinensről csak az Egyesült Államok, Kanada, Venezuela és Argentína kutatói lettek jutalmazva.
- A legtöbb Nobel-díjas tudóst magáénak mondható kontinens Európa, ahonnan tizenhét ország kutatói kaptak Nobel-díjat.
- Az európai volt szocialista országok közül csak Magyarország és Oroszország kutatóit jutalmazták eddig.

3. AZ ÉLETTANI VAGY ORVOSI NOBEL-DÍJ MAGYAR ÉS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ JELÖLTJEI

A magyar és magyar származású emberek közül 1901 és 1953 között tizenhét főt jelöltek élettani vagy orvosi Nobel-díjra, egyeseket több alkalommal is (III/1–3. táblázat). Már az első évben (1901) jelölték *Hőgyes Endre* (1847–1906) hajdúszoboszlói születésű orvost. Hőgyes igazi polihisztor volt, hisz foglalkozott gyógyszerattal, szemészettel, fülészettel, állatorvoslással és bakteriológiával is. A fülészettel kapcsolatos eredményeit *Bárany Róbert* is felhasználta, aki később Nobel-díjat kapott. Hőgyes egyik jelölője *Korányi Frigyes* (1827–1913) volt, akinek a neve jól csengett Európa orvosi köreiből. Korányira úgy tekinthetünk, mint a korszerű hazai belgyógyászat megalapozójára. Hőgyes másik jelölője *Genersich Antal* (1842–1918) volt. Az orvosprofesszor a korának elismert hazai szaktekintélye, a kolozsvári egyetem dékánjává, majd rektorává is megválasztották. Utólag megítélni valakinek egy adott korban a nemzetközi elismertségét és tudományos reputációját meglehetősen nehéz. Genersich professzor is éveket töltött ösztöndíjjal német egyetemeken és Bécsben is, melyek a kor elismert központjai voltak, azonban abban az időben jóval kevesebb volt élő a szakmai-tudományos kapcsolat az egyes országok kutatói között. A két hazai jelölő sajnos nem érte el a célját, Hőgyes teljesítményét nem ismerték el Nobel-díjjal, holott az utókor értékítélete alapján megérdemelte volna.

„Közegészségügyünk első apostolaként” emlékezik a hálás utókor *Fodor József*re (1843–1901). Ő volt az, aki Budapesten megszervezte a világ második közegészségügyi tanszékét és a kontinens első iskolaorvosi tanfolyamát.³ „Szakirodalmi adat, hogy ő írta le elsőként a vérsavó baktériumölő képességet, amely alapját képezte a komplementer-

³ Kapronczay K. – Vizi E. Sz. 2003.

kötési reakció vizsgalati jelentőségének, valamint a szérumterápia bevezetésének, amelyért Behring 1901-ben az első díjazott (Nobel-díj – a szerző) lehetett.”⁴ Fodor József elmaradt Nobel-díjának kapcsán tehát mindenképp erős hiányérzetünk lehet. Két jelölője *Högyes Endre* és *Genersich Antal* volt. A magyar lobbi sajnos esetében sem működött.

A hazai szemészet kimagasló képviselője volt *Schulek Vilmos* (1843–1905), aki Kolozsvárott és Budapesten is a szemészet professzora volt. Mindkét egyetemen a rektori tisztség ellátásával is megbízták. Nyugat- és Közép-Európa számos országában megfordult, így nemzetközi szinten is ismert volt a neve. Schuleket *Genersich Antal* és *Thanhoffer Lajos* (1843–1909) jelölte a díjra, azonban a Karolinska professzorai számára nem volt elég meggyőző a magyar ajánlólevél.

Az 1901-es esztendő negyedik magyar vonatkozású jelölése *Korányi Sándort* (1866–1944) kívánta hozzájuttatni a Nobel-díjhoz, azonban ez sem járt sikerrel. *Pertik Ottó* (1852–1913) patológus tett javaslatot Korányira. Pertik professzor itthon neves orvosnak számított, azonban a neve kevésbé volt ismert a Kárpát-medencén túl, amely ebben az esetben nagy hátrányt jelentett.

Három évtized múlva a magyar orvosok ismét Korányit jelölték. A jelölések ismeretében utólag kijelenthetjük, hogy 1931-ben Korányi Sándor esélyesnek számított. Hazánkban egyértelműen ő volt a legjelentősebb belgyógyász, de nemzetközi szinten is olyan eredményeket tudott felmutatni, ami esélyessé tette őt a Nobel-díj elnyerésére. Számos külföldi társaság tagja és elnöke, több hazai és külföldi egyetem díszdoktora volt. Mint korának legtöbb tudósa, ő is rendkívül széles spektrumát kutatta a belgyógyászatnak, legnagyobb eredményeit azonban a vesepatológia és a veseélettan területén érte el. „*Korányi Sándor a modern veseélettan és vesekórtan nemzetközileg elismert megalapozója, a veseelégtelenség fogalmának meghatározója. Elsőnek vezette be a veseelégtelenség megállapítására alkalmas vizsgáló módszert, a vér és a vizelet fagyáspontcsökkenésének mérését.*”⁵

Korányi Sándor 1931-ben összesen kilenc jelölést kapott, amely meglehetősen soknak tekinthető. A jelölők az alábbi személyek voltak: *Hári Pál* (1869–1933) (orvos, biokémikus), *Nékám Lajos* (1868–1957) (bőrgyógyász), *Grósz Emil* (1865–1941) (szemész), *Vámosy Zoltán* (1868–1953) (orvos, farmakológus), *Frigyesi József* (1875–1967) (szülész-nőgyógyász), *Tóth István* (1865–1935) (szülész-nőgyógyász), *Illyés Géza* (1870–1951) (urológus, sebész), *Kétly László* (1873–1936) (belgyógyász) és *Verebély Tibor* (1875–1941) (sebészeti patológia). A jelölések gyenge pontja, hogy mindegyik jelölő magyar állampolgár volt, s nem volt közöttük például Nobel-díjas tudós, akinek a neve többet nyomott volna a latba. A jelölők többsége nem a belgyógyászat tudósa volt, hanem más területen kutató, ami ugyancsak nem a jelölt malmára hajtotta a vizet. Bár hazánkban mindegyikük elismert tudós volt, nemzetközileg csak *Illyés Géza* és *Grósz Emil* voltak azok, akik szakmai körökben ismertnek számítottak.

Elmondhatjuk Korányi jelölésével kapcsolatban, hogy példaértékű volt az összefogás a mindenki által elismert és tisztelt Korányi professzor érdekében. Az 1931-es jelölés nem ért cél, azonban nem adták fel a hazai tudományos elit képviselői, így 1937-ben

⁴ Szállási Á. 1998

⁵ Kapronczay K. 1997

ismét jelölték Korányit. A jelölők az alábbi személyek voltak: *Grósz Emil* szemész, *Ádám Ludwig* sebész és *Schwartz Fülöp* (1895–1977). A svéd ítések számára azonban ez sem volt elegendő, nem a magyar professzor lett az az évi díjazott.

1904-ben az idegészvettan és a mikrotechnika jeles képviselőjét, *Apáthy Istvánt* (1863–1922) is Nobel-díjra jelölték. Az orvos végzettségű tudós elsősorban, mint zoológus vált ismertté. Iskolateremtő tudós, akinek neve az elmúlt száz év alatt sem halványult el. Legnagyobb tudományos eredményeit a piócák kutatása során érte el (*A magyarországi piócák faunája – 1888*). *Apáthy István a nápolyi Zoológia Állomáson* kutatót éveken keresztül. Benne tisztelhetjük a *kolozsvári Zoológia Intézet* alapítóját; az ott töltött három évtized alatt világszínvonalra emelte az intézetet, és számos ország tudósa látogatta meg laboratóriumát. Erdély impériumváltásakor a nagyhírű tudóst a román hatóságok jogtalanul elítélték és börtönbe zárták. Miután kiszabadult, Szegeden a kutatásnak és a politikának szentelte az életét. Nem sokkal az áttelepülése után Szegeden hunyt el.

Apáthyt, *Willem Rommelaere* (1836–1916) belga orvos jelölte. Ő volt az első olyan magyar tudós, akit külföldi kutató jelölt. Rommelaere azonban nem számított a „nagy nevek” közé, így a jelölése kevésbé számított fajsúlyosnak. Apáthy érdemeiből azonban ez természetesen semmit sem von le.

A következő években egy magyar hangzású név több alkalommal is feltűnik a Nobel-jelölések között (Robert Bárány). *Bárány Róbert* (1876–1936) apai ágon magyar származású, apja Rohoncra⁶ vándorolt a császárvárosba. A magyar kultúrához való kötődése meglehetősen gyenge volt, bár ükunokája (*Anders Bárány*)⁷ feltételezése szerint Bárány beszélt magyarul, mivel írásaiban hivatkozta *Hőgyes Endre* munkáit (Hőgyes kizárólag magyarul publikálta tanulmányait). A magyar tudósokkal bizonyára nem volt különösebb kapcsolata, amelyre enged többek között az is következtetni, hogy a Nobel-díjra is kizárólag külföldi tudósok jelölték.

1910-ben *Emil Stangenberg* (1860–1950) jelölte Bárányt, aki a *Karolinska Intézet* orvosa volt. A jelölő személye tehát semmiképp sem számított rossz ajánlólevélnek, de Báránynak még néhány évet várni kellett a tudományos elismerésre. 1913-ban ismét jelölték a magyar származású tudóst, ezúttal hárman is (*F. Lennmalm, Gunnar Holmgren, Algot Key-Åberg*). Mindhárom tudós a Karolinska professzora volt, de 1913-ban még ez sem volt elég, mivel a francia *Charles Richet*-et jutalmazták. A svéd tudósok azonban nem adták fel, eltökélt szándékuk volt, hogy Bárány Róbert Nobel-díjat kapjon, így 1914-ben ismét jelölték (ugyanaz a három tudós, mint 1913-ban). Az eredmény nem maradt el, *Bárány Róbert* 1914-ben megkapta a Nobel-díjat „a vestibuláris apparatus fiziológiájával és kórtanával kapcsolatos munkáiért”.

Goldberger József (Joseph Goldberger) (1874–1929) neve itthon kevésbé ismert, annak ellenére, hogy a Felvidéken született (Giralt, Sáros vármegye), vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként látta meg a napvilágot. Kilenc éves korától az Egyesült Államokban élt, ott ért el nemzetközi szinten is jelentősnek mondható eredmé-

⁶ Rohonc örvidéki település, lakosságának kevesebb, mint 4%-a magyar.

⁷ Anders Bárány (1942) a fizikai Nobel-díj Bizottság titkára volt 1989 és 2003 között. Vezetéknevében mind a mai napig használja az ékezeteket.

nyeket a pellagra gyógyításával kapcsolatban, amely az ő korában egyes területeken népbetegségnek számított. Az eredményeire tekintettel több alkalommal is jelölték az élettani vagy orvosi Nobel-díjra, de nem kapta meg az elismerést.

Goldberger jelölői mindannyian amerikai orvosok voltak. 1916-ban és 1929-ben *Reid Hunt* (1870–1948) farmakológus, 1925-ben *G. McCoy* Los Angeles-i szemészprofesszor, míg 1929-ben *Milton Joseph Rosenau* (1869–1946), a közegészségügy professzora, a korabeli Amerika széles körben elismert szaktekintélye jelölte.

Róna Péter (1871–1945) neve alig ismert még szakmai körökben is hazánkban, sajnos a világhálón sem lehet róla semmit sem találni magyar nyelven. *Róna Péter*, *Rosenfeld Péter* néven született egy budapesti zsidó családban. 1906-tól a berlini városi kórházban dolgozott, majd 1922 és 1933 között az orvosi kémia professzora volt a berlini egyetemen, és a *Patológiai Intézet Kémiai tanszékének* igazgatója. Jelentősek voltak Rónának az enzimekkel és a fehérjékkel kapcsolatos kutatásai, illetve a kolloidkémiaiban elért tudományos eredményei. A náciizmus előretörése miatt 1935-ben a feleségével Budapestre költözött. 1944-ben a Svéd Nagykövetség védelmét élvezte, azonban ez sem tudta megvédeni a haláltól. A biokémikus professzor 1945 elején hunyt el, a halálának körülményei mind a mai napig tisztázatlanok. Egyes feltételezések szerint a feleségével együtt Auschwitzba deportálták őket (<https://www.deutsche-biographie.de>, <https://www.jewishvirtuallibrary.org>). Róna jelölője *Adolf Bickel* (1875–1946) német fiziológus, a berlini egyetem professzora volt.

Mansfeld Géza (1882–1950) az orvostudomány számos ágát sikeresen művelte (élettan, gyógyszeratan, bakteriológia), de a legnagyobb eredményeit sokak szerint a gyógyszeratan területén érte el. Éveket töltött külföldi kutatóintézetekben, az 1920-as évektől kezdve pedig számos külföldi kutatóintézet és tudományos testület ismerte el munkásságát. *Gyógyszeratan* című könyvét évtizedeken keresztül kiadták, kilenc kiadást ért meg. A pozsonyi, a pécsi és budapesti egyetem tanára volt. Pécssett dékánnak és rektornak is megválasztották.

Asszisztensei voltak *Szent-Györgyi Albert* és *Carl F. Cori*. Később mindkét tudós Nobel-díjban részesült. Szent-Györgyi később így emlékezett vissza professzorára: „*Experimentális biológiai munkámat Mansfeld keze alatt kezdtem, s a kezdet nehézségei közepette az ő lelkesedése lelkesített, így neki is köszönhetem, hogy elértem a legmagasabb gradust, amit kutató elérhet, a Nobel-díjat. Hogy ezt itt megemlítem, nem dicsekvésből teszem. Ennek oka az, hogy a legutolsó orvosi Nobel-díjat Mansfeld professzor egy másik tanítványa, Cori Károly kapta, s így ez a két Nobel-díj együtt a mester legmagasabb mesterei gradusát is jelenti.*” (1948, 34.)

Mansfeldet 1928-ban *Rhorer László* (1874–1937) jelölte. Rhorer hazánkban és külföldön is elismert orvos volt. Elsősorban orvosi fizikával és a röntgensugárzás biológiai hatásával foglalkozott. Németországban, az Egyesült Királyságban és Svédországban is dolgozott, illetve járt tanulmányúton, így jelölőként a neve nem volt ismeretlen a Karolinska professzorai előtt sem. Mansfeld nemzetközi kapcsolatrendszerét jól mutatja, hogy ő maga is több alkalommal jelölt külföldi tudósokat Nobel-díjra (pl. 1928: *Otto Loewi*, *Hendrik Zwaardemaker*; 1933: *Heinrich Hering*). 1940-ben a szegedi belgyógyász professzor, *Rusznayák István* (1889–1974) jelölte Mansfeld Gézát, azonban sajnos

ő sem járt sikerrel.⁸ (Rusznayák 1936-ban Szent-Györgyit is jelölte az élettani vagy orvostudományi Nobel-díjra.)

Az 1929. év jelöltje kissé meglepő lehet, hisz nem orvost, hanem egy fizikust jelöltek, ráadásul egy olyan személyt, aki 1971-ben fizikai Nobel-díjat kapott. Ez mindenképp mutatja azt, hogy *Gábor Dénes* (1900–1979) zseniális elme volt, aki több tudományterületen is maradandót alkotott. Élettani vagy orvosi Nobel-díjat nem kapott 1929-ben, fizikait viszont négy évtized múlva igen.

Albrecht Julius Theodor Bethe (1872–1954) német fiziológus két magyar tudóst jelölt a díjra, egyikük Gábor Dénes, a másikuk pedig a Magyarországon kevesek előtt ismert *Reiter Tibor*, aki lovas tüzér társa volt Gábornak. Az orvos végzettségű Reiterrel a növekvő hagymagyökér által kibocsájtott sugárzást és ezzel összefüggésben a sejtosztódást vizsgálták.⁹

III/1. táblázat: *Az élettani vagy orvosi Nobel-díj magyar és magyar származású jelöltjei (1901–1953)¹⁰*

	<i>A jelölt neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
1.	Hőgyes Endre	1901	Korányi Frigyes
2.	Hőgyes Endre	1901	Genersich Antal
2.	Fodor József	1901	Hőgyes Endre
3.	Fodor József	1901	Genersich Antal
4.	Schulek Vilmos	1901	Genersich Antal
5.	Schulek Vilmos	1901	Thanhoffer Lajos
6.	Korányi Sándor	1901	Pertik Ottó
7.	Apáthy István	1904	Willem Rommelaere
8.	Bárány Róbert	1910	Emil Stangenberg
9.	Bárány Róbert	1913	F. Lennmalm
10.	Bárány Róbert	1913	Gunnar Holmgren
11.	Bárány Róbert	1913	Algot Key-Åberg
12.	Bárány Róbert	1914	Gunnar Holmgren
13.	Bárány Róbert	1914	Algot Key-Åberg
14.	Bárány Róbert	1914	F. Lennmalm
15.	Goldberger József	1916	Reid Hunt
16.	Goldberger József	1925	G. McCoy

⁸ 1940-ben Rusznayák István két másik személyt is jelölt Nobel-díjra, John H. Northrop (1891–1987) amerikai és Fritz Kögl (1897–1959) holland tudóst.

⁹ Füstöss L. 2006).

¹⁰ Félkövérrrel kiemelve az az év, amikor odaitélték a Nobel-díjat.

	<i>A jelölt neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölő személy neve</i>
17.	Róna Péter	1925	Adolf Bickel
18.	Mansfeld Géza	1928	Rhorer László
19.	Goldberger József	1929	Milton Rosenau
20.	Goldberger József	1929	Reid Hunt
21.	Gábor Dénes Reiter Tibor	1929	Albrecht Julius Theodor Bethé
22.	Korányi Sándor	1931	Hári Pál
23.	Korányi Sándor	1931	Nékám Lajos
24.	Korányi Sándor	1931	Grósz Emil
25.	Korányi Sándor	1931	Vámosy Zoltán
26.	Korányi Sándor	1931	Frigyesi József
27.	Korányi Sándor	1931	Tóth István
28.	Korányi Sándor	1931	Illyés Géza
29.	Korányi Sándor	1931	Kétly László
30.	Korányi Sándor	1931	Verebély Tibor

Forrás: <https://www.nobelprize.org>

A következő évek magyar jelöltje *Szent-Györgyi Albert* (1893–1986) volt. Elsőként 1934-ben jelölték a *Lipcsei Egyetemről*, *Martin Gildemeister* (1876–1943) az élettan és *Karl Thomas* (1883–1969) a fiziológiai kémia professzora. 1935-ben már négy szaktekintély is javasolta Nobel-díjra. A *Marburgi Egyetemről Ernst Kretschmer* (1888–1964) (pszichiáter) és *Ernst Freudenberg* (1884–1967) (gyermekgyógyász), az észti *Tartui Egyetemről* pedig *Georg Barkan* (1889–1945) (farmakológus) és *Ernst Masing* (1879–1956).

1936-ban minden korábbinál nagyobb nyomást helyeztek a Karolinska választmányára, összesen tizennégy fő adott jelölést Szent-Györgyire.¹¹ A tizennégyből tizenegyen magyar orvosprofesszorok voltak, kilencen közülük pedig szegediek (*Ditrói Gábor*, *Veress Elemér*, *Vidákovits Kamilló*, *Berecz János*, *Poór Ferenc*, *Issekutz Béla*, *Rusznayák István*, *Baló József*, *Purjesz Béla*). A magyar jelölők között számos olyan név is szerepelt, akik nemzetközileg is elismertnek számítottak (pl. *Issekutz Béla*, *Baló József*). *Jeney Endre* nemzetközileg is ismertté válhatott volna, azonban a Nobel-díj Bizottság hibás döntésének következtében sajnos nem lett az.

¹¹ *Ditrói Gábor* (1884–1950) (szemészet), *Veress Elemér* (1876–1959) (élettan), *Vidákovits Kamilló* (1879–1967) (sebészet), *Berecz János* (1882–1938) (szülészet-nőgyógyászat), *Poór Ferenc* (1871–1936) (bőrgyógyászat), *Issekutz Béla* (1886–1979) (farmakológia), *Rusznayák István* (1889–1974) (belgyógyászat), *Baló József* (1895–1979) (patológia), *Purjesz Béla* (1884–1959) (belgyógyászat), *Richard Zeynek* (1869–1945) (biokémia) (Prága), *Pol Gerard* (1886–1961) (szövettan és patológia) (Brüsszel), *Jeney Endre* (1891–1970) (patológia, mikrobiológia) (Debrecen), *Jankovich László* (1887–1967) (anatómia, törvényszéki orvosszakértő) (Debrecen), *Siegfried Edlbacher* (1886–1946) (fiziológiai kémia) (Basel).

A hazai professzorok mellett nemzetközi támogatói is akadtak Szent-Györgyinek, *Richard Zeynek* a prágai, *Pol Gerard* a brüsszeli, *Siegfried Edlbacher* pedig a baseli egyetemről írt ajánlást a Bizottság részére, de 1936-ben még ez is kevésnek bizonyult. 1937-ben már csak három jelölés érkezett (három magyar tudóstól)¹² Szent-Györgyi Albertre, de ez is elegendő volt, ahhoz, hogy neki ítéljék a Nobel-díjat.

Kevesek előtt ismert, hogy Szent-Györgyi Albertnek a tudományos érdeklődése a Nobel-díj megszerzését követően az izomösszehúzódás biokémiája felé fordult. E témakörben elért eredményei alapján sokak véleménye szerint még jelentősebbet alkotott, mint a C-vitaminnal kapcsolatos kutatásai során, így akár egy másik Nobel-díjat is megérdemelt volna. *Emil Bozler* (1901–1995) amerikai tudós – aki maga is az izommal kapcsolatos kutatásokat folytatott – jelölte is 1951-ben Szent-Györgyit, de nem járt eredménnyel. Két Nobel-díjat elvétele adnak csak, kevés tudós büszkélkedhet csak két díjjal.¹³

III/2. táblázat: Az élettani vagy orvosi Nobel-díj magyar és magyar származású jelöltjei (1901–1953)¹⁴

	<i>A jelölt neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölő személy neve</i>
31.	Szent-Györgyi Albert	1934	Martin Gildemeister
32.	Szent-Györgyi Albert	1934	Karl Thomas
33.	Szent-Györgyi Albert	1935	Ernst Kretschmer
34.	Szent-Györgyi Albert	1935	Ernst Freudenberg
35.	Szent-Györgyi Albert	1935	Georg Barkan
36.	Szent-Györgyi Albert	1935	Ernst Masing
37.	Szent-Györgyi Albert	1936	Ditrói Gábor
38.	Szent-Györgyi Albert	1936	Veress Elemér
39.	Szent-Györgyi Albert	1936	Vidákovits Kamilló
40.	Szent-Györgyi Albert	1936	Berecz János
41.	Szent-Györgyi Albert	1936	Poór Ferenc
42.	Szent-Györgyi Albert	1936	Issekutz Béla
43.	Szent-Györgyi Albert	1936	Rusznyák István
44.	Szent-Györgyi Albert	1936	Baló József
45.	Szent-Györgyi Albert	1936	Purjesz Béla

¹² *Schaffer Károly* (1864–1939) (ideg- és elmegyógyászat), *Frigyesi József* (1875–1967) (szülészet-nőgyógyászat), *Vámosy Zoltán* (1868–1953) (farmakológia)

¹³ *Marie Curie* 1903-ban fizikai Nobel-díjat, 1911-ben pedig kémiai Nobel-díjat kapott.

Linus Pauling 1954-ben kémiai Nobel-díjat kapott, 1962-ben pedig Nobel-békedíjat. *John Bardeen* 1956-ban és 1972-ben is fizikai Nobel-díjban részesült. *Frederick Sanger* 1958-ban és 1980-ban is kémiai Nobel-díjat kapott.

¹⁴ Félkövérellel kiemelve az az év, amikor odaitélték a Nobel-díjat.

	<i>A jelölt neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölő személy neve</i>
46.	Szent-Györgyi Albert	1936	Richard Zeynek
47.	Szent-Györgyi Albert	1936	Pol Gerard
48.	Szent-Györgyi Albert	1936	Jeney Endre
49.	Szent-Györgyi Albert	1936	Jankovich László
50.	Szent-Györgyi Albert	1936	Siegfried Edlbacher
51.	Szent-Györgyi Albert	1937	Schaffer Károly
52.	Szent-Györgyi Albert	1937	Frigyesi József
53.	Szent-Györgyi Albert	1937	Vámosy Zoltán

Forrás: <https://www.nobelprize.org>

Magyarországon csak egy szűk körben ismert *György Pál* (1893–1976) neve, holott a tizenhárom vitaminból háromnak (B2, B6, H) a nagyváradi születésű orvos volt a felfedezője, illetve társfelfedezője. Az *Egyesült Államok Orvosszövetségének* elnöki tisztét is ellátó György Pál felfedezései jelentősnek tekinthetők, így mindenféle túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy megérdemelte volna a Nobel-díjat. Ennek ellenére csak 1940-ben jelölték, és mindössze egy tudós, a kolozsvári román gyermekgyógyász, *Georges Popoviciu* (1895–1946).

Nagy hiátusként tartják számon a tudománytörténészek, hogy a magyar származású Nobel-díjasok listáján nem szerepel *Selye János* (1907–1982) neve. Selye a stresszkutatás egyik legismertebb kutatója volt, akit sokáig Nobel-esélyesként tartottak számon, sajnos azonban nem jutalmazták. Elsőként 1949-ben jelölték Nobel-díjra. A két jelölő *A. J. M. Holmer* (1899–1975) a *Leideni Egyetem* szülész-nőgyógyász professzora és *Edmond Dubé*, a *Montreáli Egyetem* patológusa volt (Selye ebben az időben már a *Montreáli Egyetem* tanára volt).

Az 1950-es esztendő – utólag visszanézve a jelöléseket – rendkívül izgalmasnak ígérkezett a magyarok szempontjából, hiszen három magyar jelölt is volt az élettani vagy orvosi Nobel-díj várományosai között (*Selye János*, *Jancsó Miklós*, *Békésy György*). Selye János jelölői a manchesteri *Robert Platt* (1900–1978) és a göttingeni *Rudolf Schoen* (1892–1979) belgyógyászok voltak. A következő esztendőben (1951) ismét akadtak jelölői Selyének, méghozzá négy különböző országból (*W. Plate*: szülész-nőgyógyászat, Utrecht; *R. W. Platou*: gyermekgyógyászat, New Orleans; *Jean-Jacques Bouckaert*; patológia, Gent; *C-E. Rähä*: gyermekgyógyászat, Helsinki). 1952-ben *Belzor Moyano Navarro* argentin gyógyszerész és *Harold William Rodgers* (1907–2001) belfasti sebész jelölték Selyét.

1953-ban már hét jelölője volt Selye Jánosnak, többségük latin-amerikai orvosok közül került ki.¹⁵ Mindenképp érdemes megemlíteni, hogy nem volt magyar jelölője Selye

¹⁵ *T. Castellano* (Argentína, Cordoba), *Samuel Elzevier de Jongh* (1898–1976) (Leiden, farmakológia), *Paulo Tibiriçá* (1903–?) (patológia, Brazília), *Carlos Martínez Durán* (Guatemala, patológia), *C-E Rähä* (Helsinki, gyermekgyógyászat), *Paulo Moreira* (Brazília), *Louis Guerra Blessmann* (1891–1972) (Brazília, sebészet).

Jánosnak, holott volt kapcsolata a magyar tudóstársadalommal, többször járt is az országban. A jelölőkkel kapcsolatban negatívumként állapíthatjuk meg, hogy kevés volt közöttük a nemzetközileg is elismert szakteknintély. Selye János emlékét többek között – nevének felvételével – a komáromi kórház és az első önálló, magyar nyelvű felvidéki egyetem őrzi (*Selye János Egyetem*).

A második világháborút követő időszak egyik legjelesebb farmakológusa volt *iff. Jancsó Miklós* (1903–1966), akit 1950-ben jelöltek Nobel-díjra. Szállási Árpád orvostörténész szerint Jancsó „[...] tehetségében, eredetiségében és tudományos teljesítményében nem marad el Szent-Györgyi Albert mögött.” Jelentős eredményeket ért a kemoterápiával kapcsolatos kutatásai során is. Jancsó „Felfedezte a dekametilen-diguanidin és rokon származékaik terápiás hatását a tripanosomiazisban, amivel az álomkor és a kalaazar betegség ellen igen hatásos gyógyszerek előállítását tette lehetővé.”¹⁶ Hiába azonban a számos világraszóló felfedezés, a Kárpát-medencén kívül senki sem érezte azt, hogy Jancsó professzor Nobel-díjat érdemelne, így három hazai tudós volt az, aki megpróbálta a Karolinska választmányát meggyőzni Jancsó Miklós tudományos eredményeiről. A jelölők az alábbi személyek voltak: *Frigyesi József* (1875–1967) (szülészet-nőgyógyász) (Korányi Sándort és Szent-Györgyi Albertet is jelölte), *Mozsonyi Sándor* (1889–1976) (gyógyszerész) és *Issekutz Béla* (1886–1979) (farmakológia) (Szent-Györgyi Albertet is jelölte).

1950-ben egy másik magyart is jelöltek Nobel-díjra, igaz, *Békésy György* (1899–1972) már a jelölés idején az Egyesült Államokban élt (a második világháborút követően nem sokkal hagyta el az országot). Az 1950-es jelölés nem hozott sok sikert számára, csak *Hermann Frenzel* (1895–1967) göttingeni fül-orr-gégész professzor jelölte. Az 1961-es jelölés viszont meghozta a várva várt sikert. Békésy György ugyan nem magyarországi kutatásai idején kapta meg a Nobel-díjat (1961), azonban a kutatási eredményeinek jó részét még itthon érte el.

A gerontológia hazai megalapozója, a kísérleti gerontológia elismert képviselője volt a hajdani debreceni professzor, *Verzár Frigyes* (1886–1979). Verzár professzor már 1930-tól gyakorlatilag Svájcban élt, a Nobel-adatbázisban is svájcként tüntetik fel. Főként az izomösszehúzódás élettanával és biokémiájával, illetve a mellékvese hormonjával foglalkozott. Ő alapította meg 1958-ban a világ első gerontológiai intézetét¹⁷ és ő dolgozta ki a FAO táplálkozási programját. Az impozáns életmű megkoronázása lett volna a Nobel-díj, azonban az 1951-es jelölés kevésnek bizonyult. Verzár Frigyes jelölője *Melczer Miklós* (1891–1985) pécsi bőrgyógyász professzor volt.¹⁸

¹⁶ Kenyeres Á. 1994

¹⁷ Kapronczay K.–Vizi E. Sz. 2003

¹⁸ A Nobel-adatbázisban a jelölő keresztnévének kezdő betűje hibásan szerepel („N Melczer”).

III/3. táblázat: Az élettani vagy orvosi Nobel-díj magyar és magyar származású jelöltjei (1901–1953)

	<i>A jelölt neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölő személy neve</i>
54.	Korányi Sándor	1937	Grósz Emil
55.	Korányi Sándor	1937	Schwartz Fülöp
56.	Korányi Sándor	1937	Ádám Ludwig
57.	Mansfeld Géza	1940	Rusznják István
58.	György Pál	1940	Georges Popovicu
59.	Selye János	1949	Albert Jan Marinus Holmer
60.	Selye János	1949	Edmond Dubé
61.	Selye János	1950	Robert Platt
62.	Selye János	1950	Rudolf Schoen
63.	Jancsó Miklós	1950	Frigyesi József
64.	Jancsó Miklós	1950	Mozsonyi Sándor
65.	Jancsó Miklós	1950	Issekutz Béla
66.	Békésy György	1950	Hermann Frenzel
67.	Selye János	1951	W. Plate
68.	Selye János	1951	R. Platou
69.	Selye János	1951	Jean-Jacques Bouckaert
70.	Selye János	1951	C-E. Räihä
71.	Szent-Györgyi Albert	1951	Emil Bozler
72.	Verzár Frigyes	1951	Melczer Miklós
73.	Selye János	1952	Belzor Moyano Navarro
74.	Selye János	1952	Harold Rodgers
75.	Selye János	1953	T. Castellano
76.	Selye János	1953	Samuel Elzevier de Jongh
77.	Selye János	1953	Paulo Tibiriçá
78.	Selye János	1953	Carlos Martínez Durán
79.	Selye János	1953	C-E. Räihä
80.	Selye János	1953	Paulo Moreira
81.	Selye János	1953	Louis Guerra Blessmann

Forrás: <https://www.nobelprize.org>

4. AZ ÉLETTANI VAGY ORVOSI NOBEL-DÍJ MAGYAR ÉS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ DÍJAZOTTJAI

Az élettani vagy orvosi Nobel-díj kategóriában igen előkelő helyen állnak a magyarok a nemzetek közötti rangsorban. Négy tudóst lehet megemlíteni, akiket magyarnak vagy magyar származásúnak tekinthetünk. Kettő közülük magyarok, kettő pedig magyar származásúak, mivel csak egyik szülőjük volt magyar. Magyar tudósként tekinthetünk Szent-Györgyi Albertre és Békésy Györgyre, magyar származásúként pedig Bárány Róbertre és Daniel Carleton Gajdusekre.

Szent-Györgyi Albert (1893–1986) a budapesti egyetem orvosi karára járt, azonban tanulmányait félbeszakítani kényszerült a világháború kitörése miatt (katonaorvosként szolgált), így csak 1917-ben kaphatta meg az orvosi diplomáját. Ezt követően egy évtizeden át külföldi egyetemeken kutatott, majd 1930-ban *Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatási miniszter hívására hazaérkezett, és elvállalta a *Ferenc József Tudományegyetem Biokémiai Tanszékének* professzori állását. Részből a szegedi, részben pedig a korábbi kutatások vezették el a Nobel-díjhoz. Már 1928-ban (Cambridge-ben) sikerült mellékve-séből izolálnia a hexuronsavat, amit később káposztából és narancsból is sikerült kivonnia. Ekkor Szent-Györgyi már sejtette, hogy a hexuronsav vitamin. Későbbi kutatásaival megfejtette a hexuronsav összetételét, és vizsgálta a szervezet aszkorbinsav-felhasználási mechanizmusát, amiért 1937-ben Nobel-díjat kapott („*a biológiai égfolyamatok terén tett felfedezéseiért, különösen a C-vitamin, valamint a fumsav-katalízis vonatkozásában*”). Érdeklődése ezután az izomösszehúzódás biokémiája felé fordult. E témakörben elért eredményei alapján sokak véleménye szerint még jelentősebbet alkotott, mint a C-vitaminnal kapcsolatos kutatásaikor, így akár egy másik Nobel-díjat is megérdemelt volna. 1947-ben Svájcba ment, ahonnan már nem tért vissza, hanem az USA-ba költözött, ahol a *Woods Hole-i Izomkutató Intézetnek* lett az igazgatója.

Békésy György (1899–1972) édesapja (dr. *Békésy Sándor*) az Osztrák–Magyar Monarchia diplomatája volt, ezért a családnak állandóan változtatnia kellett lakhelyét, így a fiatal Békésy ott végezte az iskoláit, ahol éppen a család tartózkodott. A doktori cím megszerzése után a budapesti Tudományegyetemen kezdett el tanítani, ám emellett a *Postakísérleti Állomáson* is kutatásokat végzett. 1940-től kinevezték az egyetem *Gyakorlati Fizikai Tanszék* vezetőjévé, ahol tisztét 1946-ig töltötte be. A II. világháború után hamar rájött az új rendszer által kínált torz világkép kettősségére, így elfogadta a *Karolinska Intézet* meghívását, majd követte magyar tudóstársait az Újvilágba. A *Harvard Egyetemen* (1948–1966) azonnal hozzálátott a Magyarországon félbehagyott kutatások folytatásához, amit a Nobel-díj Bizottság 1961-ben egy aranyéremmel honorált („*a fül csigájában létrejövő ingerületek fizikai mechanizmusának felfedezéséért*”). 1966-tól a *Hawaii Egyetemen* (Honolulu) tanszékvezetői állást töltött be, amit 1972-ben bekövetkezett haláláig vezetett. Hamvait – polinéz szokás szerint – a Csendes-óceánba szórva helyezték örök nyugalomra.

Bárány Róbertet (1876–1936) magyar származásúnak tekintjük, mivel „csak” az édesapja volt magyar (*Bárány Ignác* az örvidéki Rohoncra költözött Bécsbe). Bárány Róbert a császárvárosban szerzett orvosi diplomát 1900-ban, majd végig járta a kor jelentősebb német klinikáit. Kezdetben elsősorban belgyógyászatot és pszichiátriát tanult, azonban ké-

sőbb érdeklődése a fül-orr-gégészet felé fordult. A németországi tanulói után a bécsi fülészeti klinikára került (*Politzer Ádám* mellé), ahol nem sokkal a munkába állása után (1906) megszületett a nagy felismerés, melyet később Nobel-díjjal jutalmaztak. További kutatásait meg kellett szakítania az I. világháború kitörése miatt, mivel katonai szolgálatra jelentkezett. Természetesen katonarvosként is fül-orr-gégészettel foglalkozott, és kidolgozta a lött fejsébek egy új sebészeti eljárását. 1915 márciusában Przemysl váránál orosz fogságba esett, azonban svéd közbenjárásra sikerült kiszabadulnia, és átvennie 1916-ban az 1915-ben neki ítelt Nobel-díjat („*a vestibuláris apparátus fiziológiájával és kórtanával kapcsolatos munkáiért*”). Ezután a bécsi egyetemre szeretett volna visszatérni (mint Nobel-díjas tudós), és kutatásait tovább folytatni, a bécsi medikusok azonban bezárták az egyetem kapuit Bárány előtt. Ekkor ismét Svédországba ment, ahol 1926-tól az uppsalai egyetem fül-orr-gégészeti klinikáját vezette haláláig. 1936-ban Uppsalában hunyt el.

Daniel Carleton Gajdusek (1923–2008) ugyancsak magyar származásúnak tekinthető, mivel édesanyja magyar volt. A magyar ősök a kálvinista Rómából vándoroltak az USA-ba, akiknek lányát, *Dobroczi Ottiliát*, egy szlovák parasztfiú, *Karl Gajdusek* vette feleségül. A család apai ágon földműveléssel és iparral foglalkozott, anyai ágon pedig nagy műveltségű, egyetemet végzett emberek voltak az elődök. Gyermekként több nyarat is Európában töltött nagyszüleinél, hol a Felvidéken, hol pedig Debrecenben, így Gajdusek beszélt szlovákul és magyarul is.

Daniel Carleton Gajdusek számos ország egyetemén oktatott és kutatóintézetében dolgozott éveken keresztül. 1952–53-ban a teheráni *Pasteur-Intézet*ben kutató, ám eljutott Afganisztánba és Törökországba is, ahol a veszettség, a pestis, a skorbut és egyéb fertőző betegségek vizsgálatával foglalkozott. Tanulmányozta az elszigetelt népcsoportok orvosi problémáit a Hindu-Kush-völgyeiben, Dél-Amerika őserdeiben, Pápua Új-Guineában és Malajziában. A Nobel-díjat 1976-ban vehette át „*a fertőző betegségek keletkezését és terjedését előidéző új mechanizmus felfedezéséért*”. 2008-ban Norvégiában hunyt el.

5. AZ ÉLETTANI VAGY ORVOSI NOBEL-DÍJ MAGYAR ÉS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ JELÖLŐI

A jelölést leadó magyar orvosokról előjáróban elmondhatjuk, hogy rendkívül sok jelölést küldtek, az összes tudományág képviselői közül ők mutatták a legnagyobb jelölői aktivitást. Már az első évtől kezdve (1901) nagy számú jelölést adtak le a hazai és a külföldi kutatókra egyaránt. A nagyszámú külföldi kutatókra történő jelölés egyértelműen mutatja, hogy a hazai orvosok többsége aktív részese volt a nemzetközi tudományos világnak, s jelentős külföldi kapcsolatokkal is rendelkezett, így jól ismerték a külföldi kollégák új tudományos eredményeit. Ezt bizonyítja, hogy már 1901-ben tizenegy jelölést adott le hat magyar orvosprofesszor. De nem csak a hazai orvosok voltak aktívak, hanem a külföldiek is. Az egyes években leadott jelölések száma rendszerint száz fölött volt, de volt olyan esztendő is, amikor a jelölések száma a kétszázat is meghaladta. Az alábbiakban időrendi sorrendben tekintünk át a magyar és magyar származású orvosok jelöléseit (*IV/1–4. táblázat*).

Korányi Frigyes (1827–1913) a Nobel-díj átadásának első évében, *Hőgyes Endrét* jelölte az élettani vagy orvosi Nobel-díjra. Korányi, kora egyik legelismertebb magyar orvosa volt, a hálás utókor úgy tekint rá, mint a magyar belgyógyászati iskola megteremtőjére, ő volt az, aki megalapozta a magyar belgyógyászatot. Hőgyes Endre eredeti gondolatokat megfogalmazó, széles látókörű tudós volt, azonban mint azt a fentiekben is említettük, többnyire, magyarul publikált, ezért eredményeinek megismerése a külföldi kutatók számára korlátozott volt. Kutatásai nem válhattak széles körben ismertté, bár kutatásait Bárány Róbert Nobel-díjas orvos is felhasználta.

Nemcsak jelöltként, hanem jelölőként is szerepel *Hőgyes Endre* (1847–1906) az 1901-es év listáján. Hőgyes, *Fodor József* professzort jelölte, aki a Nobel-díj Bizottság hibás döntése alapján nem kapott Nobel-díjat, ugyanis 1901-ben egy olyan kutatást díjaztak, amit ő már korábban abszolált.

Pertik Ottó (1852–1913) Korányi Frigyes fiára, *Korányi Sándorra* szavazott. Különös együtt állása szükséges a csillagoknak ahhoz, hogy egy adott évben az apa a jelölők, a fia pedig a jelöltek között legyen, ez a Korányi-családnak sikerült. A jelölt és a munkássága széles körben ismert, a jelölő viszont kevésbé. Pertik Ottó patológus volt, aki Pesten végezte a tanulmányait, majd Strasbourgban töltött néhány évet. Miután hazatért, a fővárosban dolgozott, és a II. számú Kórbonctani Intézet igazgatója lett. Jelentős volt bakteriológiai munkássága is, ő alapította meg a *Fővárosi Bakteriológiai Intézetet* (1891). Pertik írta le elsőként diverticulum (gurdély) kórképét, melyet később róla neveztek el.¹⁹

Genersich Antal (1842–1918) három személyt is jelölt. Hőgyes Endrét, Fodor Józsefet és *Schulek Vilmost*. Genersich Antalról már volt szó a fentiekben. Neves orvosprofesszor volt, akinek neve ismereteink szerint ismert volt külföldön is, jelöltjei megfelelő támogatással akár Nobel-díjat is kaphattak volna (lásd bővebben: Fodor József és Hőgyes Endre tudományos eredményei).

Thanhoffer Lajos (1843–1909) ugyancsak három jelölt nevét küldte Stockholmba, azonban nála már két külföldi név is szerepelt a jelöltek között. *Schulek Vilmos* szemészprofesszor mellett *Emile P. Roux* (1853–1933), a *párizsi Pasteur Intézet* professzora volt a másik jelölt. A harmadik név pedig *Alexandre Yersin* (1863–1943) volt, aki a vietnámi Nha Trang városában élt. Ő Svájcban született, és a *vietnámi Pasteur Intézet* igazgatója volt. Yersin volt az, aki azonosította a bubópestist okozó baktériumot.

Bókay Árpád (1856–1919) neve kevésbé ismert, a testvére, János neve szélesebb körben (Bókay János gyermekgyógyász volt). Bókay Árpád Kolozsvárott és Budapesten tanított, utóbbi helyen dékán is volt (1900–1902); főként farmakológiával és belgyógyászattal foglalkozott. Bókay két külföldi tudóst jelölt, *Emil A von Behringet* (1854–1917) a marburgi egyetemről és *Sibasaburó Kitaszatot* (1853–1931) a tokiói egyetemről. *Behring* volt az első, aki e kategóriában Nobel-díjat kapott. Amiért viszont Behring Nobel-díjat kapott, azt a magyar Fodor József már korábban felfedezte, így itt a Nobel-díj Bizottság mindenképp hibázott, nem is kicsit. *Kitaszato* japán bakteriológus volt, aki Yersintől (Thanhoffer jelöltje) függetlenül fedezte fel néhány nappal korábban a pestis kórokozóját.

¹⁹ Kapronczay K. 2004

Az 1902-es évben három jelölő öt jelölt nevét küldte a svéd fővárosba, mindegyikük külföldi tudós volt. Két kolozsvári professzor, Udránszky László és Purjesz Zsigmond ugyanazt a két személyt jelölte a Nobel-díjra. *Udránszky László* (1862–1914) a budapesti és a kolozsvári egyetemen tanított, az élettan és a vegytan tanára volt, különösen a szénhidrátokkal kapcsolatos kutatásai keltették fel külföldön is a figyelmet. A fővárosi intézmény dékánjának (1895), majd rektorának is megválasztották (1909). *Purjesz Zsigmond* (1846–1918) ugyancsak a kincses Kolozsvár professzora volt, belgyógyászattal foglalkozott, számos tankönyv szerzője. Elismertségét mutatja, hogy még életében szobrot emeltek neki. A Házsongárdi temetőben helyezték végső nyugalomra.

A kolozsvári professzorok két maláriakutatót jelöltek a Nobel-díjra: *G. Battista Grassi* (1854–1925) olasz anatómus, zoológust és *Sir Ronald Ross* (1857–1932) liverpooli orvost. Az 1902-es év díjazottja Ross volt, azonban a két tudós között a Nobel-díj Bizottság sem tudott teljes bizonyossággal dönteni, holott mindketten jelentős mértékben hozzájárultak a terület kutatásához (Ross volt az, aki rájött arra, hogy a maláriát a szúnyog terjeszti). Független döntőbírónak a Bizottság *Robert Koch*-ot kérte fel, aki Ross mellett tette le a voksát, így egyedül ő lett csak díjazva.

Ugyancsak kolozsvári professzor volt *Rigler Gusztáv*²⁰ (1868–1930). Rigler viszont csak *G. Battista Grassi*t jelölte, vagyis az olasz professzort, akit végül nem díjazott a Nobel-díj Bizottság. Rigler Gusztáv a kolozsvári egyetem *Közegészségtani Intézetében* dolgozott, ott volt tanszékvezető, majd dékán (1906) és az egyetem rektora (1917). Kolozsvár román megszállását követően ő is Szegedre menekült, ahol folytatta a kutatásait és az oktatást. Utolsó éveiben a fővárosban vállalt tanszékvezetői megbízást. A felvidéki születésű professzor neve sajnos kevesek előtt ismert,²¹ holott a közegészségügy területén végzett munkássága egyedül álló volt a kor Magyarországon. Az esztergomi kórház kivitelezése során az ő javaslatait is megvalósították, melynek eredményeképp az épület a legmodernebb elvek szerint épülhetett meg (pl. a kórtermek tágasak legyenek, az ablakok nagyobbak legyenek, a kórházat tágas park körül).

*Udránszky László*nak további hat jelölése volt, melyek az alábbiak voltak. 1904, 1906, 1908: *Paul Ehrlich* (1854–1915) (német orvos, mikrobiológus, immunológus, 1908-ban megosztott Nobel-díjat kapott)²²; 1910: *Eduard Pflüger* (1829–1910) (német orvos, fiziológus); 1912, 1913: *Jacques Loeb* (1859–1924) (német származású amerikai orvos, fiziológus, biológus). Jacques Loeb jelölését a magyar professzorok valami ok folytán a szívükön viselték. Udránszky Lászlón kívül *Grósz Emil* (1909, 1912) és *Korányi Sándor* (1912) is jelölte a német élettant.

Jendrassik Ernő (1858–1921) nagyhírű orvosdinasztia tagja. Ő maga Korányi nyugalomba vonulását követően lett a hazai belgyógyászat egyik legelismertebb képviselője.²³ A belgyógyászat mellett az ideggyógyászat területén érte el a legnagyobb tudományos

²⁰ Rigler Gusztáv vezetékneve a Nobel-adatbázisban „Riegler”-ként szerepel. Korabeli forrásokban időnként lehet találkozni a nevének az „e” betűs változatával is, de az elmúlt évtizedekben keletkezett szakanyagok kizárólag Riglerként említik. A sírján is a Rigler változat szerepel.

²¹ Dunamocson született. A település a Komáromi járásban fekszik, lakossága 1122 fő (2017), melynek többsége magyar.

²² Korányi Sándor szintén jelölte Paul Ehrlich-t 1912-ben.

²³ Birtalan Győző 1988.

eredményeit. Jendrassik jelöltje 1907-ben *Gustaf M. Retzius* (1842–1919) svéd tudós, aki a Karolinska professzora volt, és fiziológiával, illetve anatómiával foglalkozott. Retziust huszonhárom alkalommal jelölték tizenegy különböző évben, azonban nem kapta meg a díjat²⁴

Az 1912-es esztendőben a magyaroknak volt még egy „kiszemeltjük”, mégpedig *Guido Baccelli* (1830–1916) itáliai fiziológus és államférfi. Tudósként a 19. század végén az egyik legelismertebb fiziológus volt, akinek jelentősek a maláriával kapcsolatos kutatásai. Politikusként hat alkalommal vállalta el az oktatási tárcát, de volt agrár, illetve ipari és kereskedelmi minisztere is a fiatal olasz államnak. A jelölők közül *Nékám Lajos* és *Pertik Ottó* már ismert, mivel más személyeket is jelöltek korábban, Jean Bársony és Charles Hoor viszont kevésbé, különösen a Nobel-adatbázisban szereplő nevekkel kapcsolatban. A *Charles Hoor* név *Hoór Károlyt* (1858–1927) takarja, aki a budapesti és kolozsvári egyetem szemészprofesszora volt. Különösen a trachoma (szemcsés kötőhártya-gyulladás, egyiptomi szemgyulladás) gyógyításával kapcsolatos kutatásait tartja jelentősnek az utókor. *Jean Bársony* pedig „magyar fordításban” *Bársony János* (1860–1926) szülész-nőgyógyász professzor, aki a fővárosi orvosi egyetem professzora, 1922-től pedig rektora is volt.

IV/1. táblázat: Az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj kategóriában jelölést leadó magyar és magyar származású személyek

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
1.	Korányi Frigyes	1901	Hőgyes Endre
2.	Hőgyes Endre	1901	Fodor József
3.	Pertik Ottó	1901	Korányi Sándor
4.	Genersich Antal	1901	Schulek Vilmos Hőgyes Endre Fodor József
5.	Thanhoffer Lajos	1901	Schulek Vilmos Emile Roux Alexandre Yersin
6.	Bókay Árpád	1901	Emil A von Behring Sibasaburó Kitaszato
7.	Udránszky László	1902	G. Battista Grassi Sir Ronald Ross
8.	Purjesz Zsigmond	1902	G. Battista Grassi Sir Ronald Ross
9.	Riegler Gusztáv	1902	G. Battista G Grassi
10.	Udránszky László	1904	Paul Ehrlich

²⁴ (www.nobelprize.org).

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
11.	Udránszky László	1906	Paul Ehrlich
12.	Jendrassik Ernő	1907	Gustaf Retzius
13.	Udránszky László	1908	Paul Ehrlich
14.	Grósz Emil	1909	Jacques Loeb
15.	Udránszky László	1910	Eduard Pflüger
16.	Korányi Sándor	1912	Paul Ehrlich Jacques Loeb
17.	Grósz Emil	1912	Jacques Loeb
18.	Udránszky László	1912	Jacques Loeb
19.	Bársony János	1912	Guido Baccelli
20.	Nékám Lajos	1912	Guido Baccelli
21.	Hoór Károly	1912	Guido Baccelli
22.	Pertik Ottó	1912	Guido Baccelli
23.	Udránszky László	1913	Jacques Loeb

Forrás: www.nobelprize.org

Az apai ágon magyar származású *Bárány Róbert* (1876–1936) rendkívül kitartóan és lelkesen küldte a jelöléseit a svéd fővárosba. Elsőként honfitársát, *Sigmund Freud* (1856–1939) bécsi pszichiátert kívánta Nobel-díjhoz juttatni, akit négy alkalommal is jelölt (1917, 1918, 1919, 1920), azonban eredménytelenül. 1921-ben *Sir Charles Sherrington* (1857–1952) oxfordi professzor volt a jelöltje, aki ebben az évben tizenkilenc jelölést kapott (a 110 jelölésből), amely mindenképp figyelemreméltó, ám a Karolinska választmányának ez sem volt elég meggyőző. 1932-ben viszont megkapta az angol neurológus a Nobel-díjat (ekkor kilenc jelölést kapott a 117-ből).

Bárány Róbert 1922-ben egy házaspárt jelölt az élettani vagy orvostudományi Nobel-díjra. A francia származású *Cécile Vogt* (1875–1962) és német férje, *Oskar Vogt* (1870–1959) Berlinben éltek, ahol az *Agykutató Intézetben* kutattak (Oskar Vogt volt a vezetője). Mindketten neurológiával foglalkoztak, és számos jelentős tudományos eredményt értek el, a nevüket azonban a szélesebb közvélemény előtt is az tette ismertté, hogy megvizsgálhatták *Lenin* agyát. (Leninen kívül más forradalmárok agyát is vizsgálták az újonnan felállított moszkvai *Agykutató Intézetben*.)²⁵

1924-ben két jelölést is találunk két debreceni orvosprofesszortól, mindketten külföldieket jelöltek. Egyikük *Verzár Frigyes* (1886–1979), a debreceni *Tisza István Tudományegyetem* egykori tanára és rektora (1927). A fiziológusról kevésbé köztudott, hogy a tihanyi *Biológiai Kutatóintézet* (ma: *Balaton Limnológiai Kutatóintézet*) megtervezője és az *Általános Biológiai Osztály* vezetője is volt. Verzár, két Hollandiában élő kutatót

²⁵ Kreutzberg és társai 1992.

jelölt. *Felix d'Hérelle* (1873–1949) francia származású leideni mikrobiológust és *Rudolf Magnus* (1873–1927) német származású utrechti farmakológust.

A másik jelölt a lőcsei születésű *Szontagh Félix* (1859–1929), aki gyermekgyógyász volt. Kezdetben a fővárosi *Stefánia Kórház* orvosa, majd a *Szent János Kórház* főorvosa volt. A cipszer származású orvos 1921-ben került a cívisvárosba, ahol haláláig dolgozott. Szontagh ugyancsak *Rudolf Magnus* német farmakológust jelölte a Nobel-díjra.

1925-ben *Róna Péter* (1871–1945) jelölt és jelölt is volt egyben. Róna jelöltje *Sören P. Sörensen* (1868–1939) koppenhágai vegyész volt, akit ketten is jelöltek. Egyik jelöltje Róna, a másik pedig az az *Adolf Bickel* volt, aki többek között Róna Pétert is jelölte 1925-ben (*Carl Neuberg, Róna Péter; Sören Sörensen*).

Mansfeld Géza (1882–1950) 1928-ban ugyancsak jelölt és jelölt is egyben. Jelöltőként *Otto Loewi* (1873–1961) grazi farmakológus és *Hendrik Zwaardemaker* (1857–1930) utrechti professzor nevét küldte a Karolinska professzorainak. Loewi német származású tudós volt, azonban Ausztriában telepedett le, a grazi egyetem professzora volt (1909). 1936-ban megosztott Nobel-díjat kapott „*az idegingerületek kémiai átvitelével kapcsolatos kutatásaiért*”. A második világháború alatt az Egyesült Államokba emigrált, ott is halt meg.

Rhorer László (1874–1937) 1928-ban *Mansfeld Géza* farmakológust jelölte (lásd bővebben: 3.2. fejezet).

Az 1929-es év magyar jelöltje *Szily Aurél* (1880–1945) volt, aki a *Münsteri Egyetem* szemészorvosaként szerepel a Nobel-adatbázisban, a magyar származását nem említik. Szily már az egyetemi éveit alatti is tanult Németországban, a végzését követően pedig ott kezdte el a tudományos pályáját. Ő volt a *Münsteri Egyetem Szemkórházának* igazgatója, az egyetem első szemészprofesszora. Miután zsidó származása miatt elvesztette az állását, családjával Magyarországra költözött (1939). Állást nem vállalt, hanem kizárólag a kutatómunkának élt. *Imre József* halála után 1945-ben őt nevezték ki a budapesti *Szemészeti Klinika* élére, de nemsokkal ezután meghalt. „*Nagy jelentőségűek voltak a látóideg morfológiájára, a szem anatómiájára és fejlődésére, a sympathicus szemgyulladásra vonatkozó kutatásai és nevéhez fűződik, hogy elsőnek felismerte az anaphylaxia jelentőségét a szemészetben.*”²⁶

Szily Aurél jelöltje a német bakteriológus és immunológus *Paul Uhlenhuth* (1870–1957) volt. Számos nagynevű német egyetemen professzoraként dolgozott és a *Freiburgi Egyetem* rektorává is megválasztották. Kifejlesztette az *Uhlenhuth-tesztet*, amely az emberi és az állati vér megkülönböztetésére szolgál, jelentősek a szifilisszel és a trópusi betegségek gyógyításával kapcsolatos kutatásai. 1910 és 1952 között negyven alkalommal jelölték Nobel-díjra, de nem kapta meg a tudományos díjat.

1931-ben egy párját ritkító nemzeti-tudományos összefogás történt. Kilenc hazai orvosprofesszor azt szerette volna, hogy Korányi Sándor december 10-én V. Gusztáv svéd királlyal fogjon kezét. Sajnos a kézfogás nem jött létre, de a szándék mindenképp nemes volt. A jelölők *Hári Pál, Nékám Lajos, Grósz Emil, Vámosy Zoltán, Frigyesi József, Tóth István, Verebély Tibor, Illyés Géza* és Szigligeti Ede unokája, *Kéty László* (1873–1936) voltak.

²⁶ Kapronczay Károly 1982, 276.

Ugyancsak 1931-ben küldte el jelölését *Balogh Ernő* (1890–1964) patológus, onkológus professzor. Viszonylag szűk körű a róla szóló források száma, azonban a legtöbb szerző megemlíti, hogy nemzetközileg is elismert rákkutató volt. A nagyszalontai születésű tudós az MTA levelező tagja volt, melytől 1949-ben megfosztották. Balogh professzor jelöltje a svéd neurológus *Salomon E Henschen* (1847–1930), a Karolinska Intézet professzor emeritusa volt. Henschen jelölése azonban a Nobel-szabályzat szerint sajnos érvényét veszítette, mivel a jelölt elhalálozott, mielőtt a döntési folyamat megindult volna.

Mansfeld Géza egy német fiziológust, *Heinrich Heringet* (1866–1948) jelölte az 1933-as Nobel-díjra. Két jelölés érkezett rá, amely nem volt elegendő a díj elnyeréséhez (1932 és 1936 között összesen hat jelölést kapott).

Orsós Ferenc (1879–1962) neve szélesebb körben közismert. A debreceni patológus professzor volt ugyanis az, aki kórboncnokként és igazságügyi szakértőként vett részt a katyíni mészárlás tömegsírjainak feltárásában. A dékáni és a rektori tiszteletet is betöltő Orsós a katyíni szakvéleménye miatt 1944-ben az országot elhagyni kényszerült, mivel féltette, hogy a szovjetek bosszút állnának miatta. Miután az országot elhagyta, a későbbi NSZK-ban telepedett le (az amerikai zónában egy ideig személyi védelmet is kapott, mivel attól tartottak, hogy a szovjetek elrabolják). Magyarországon háborús bűnösnek nyilvánították, mivel „hamis” szakvéleményt adott. Orsós a mainzi egyetem tanára lett, Mainzban hunyt el 1962-ben.

Orsós Ferenc 1934-ben *Ludwig Aschoff* (1866–1942) freiburgi patológus professzort jelölte a Nobel-díjra, akit élete során kilenc alkalommal jelöltek.

Huzella Tivadar (1886–1950) hisztológusként (szövetankutató) és rákkutatóként vált ismertté. Budapesten végzett orvosként, s közel egy évtizeden keresztül a debreceni egyetem Anatómiai Intézetének vezetője volt, majd visszatért a fővárosba. A nagyváradi születésű professzor 1934-ben *Ross Harrisont* (1870–1959), a Yale egyetem zoológusát (anatómusát) jelölte, aki úttörő munkát végzett a szervátültetések és az állati szövettenszettek terén.

IV/2. táblázat: Az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj kategóriában jelölést leadó magyar és magyar származású személyek

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
24.	Bárány Róbert	1917	Sigmund Freud
25.	Bárány Róbert	1918	Sigmund Freud
26.	Bárány Róbert	1919	Sigmund Freud
27.	Bárány Róbert	1920	Sigmund Freud
28.	Bárány Róbert	1921	Sir Charles Sherrington
29.	Bárány Róbert	1922	Cécile Vogt Oskar Vogt
30.	Verzár Frigyes	1924	Felix d'Hérelle Rudolf Magnus

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
31.	Szontagh Félix	1924	Rudolf Magnus
32.	Róna Péter	1925	Sören P Sörensen
33.	Mansfeld Géza	1928	Otto Loewi Hendrik Zwaardemaker
34.	Rhorer László	1928	Mansfeld Géza
35.	Szily Aurél	1929	Paul Uhlenhuth
36.	Hári Pál	1931	Korányi Sándor
37.	Nékám Lajos	1931	Korányi Sándor
38.	Grósz Emil	1931	Korányi Sándor
39.	Vámossy Zoltán	1931	Korányi Sándor
40.	Frigyesi József	1931	Korányi Sándor
41.	Tóth István	1931	Korányi Sándor
42.	Verebély Tibor	1931	Korányi Sándor
43.	Illyés Géza	1931	Korányi Sándor
44.	Kétly László	1931	Korányi Sándor
45.	Balogh Ernő	1931	Salomon E Henschen
46.	Mansfeld Géza	1933	Heinrich Hering
47.	Orsós Ferenc	1934	Ludwig Aschoff
48.	Huzella Tivadar	1934	Ross Harrison
49.	Benedek László	1934	Kinnier Wilson

Forrás: www.nobelprize.org

1936-ban ugyancsak szép összefogásnak lehetünk tanúi, az ország több egyetemének professzorai (sőt külföldi személyek is) jelölték Szent-Györgyi Albertet. Tizenegy hazai tudós jelölte Szent-Györgyit, azonban 1936-ban még a Nobel-díj Bizottság nem érezte elérkezettnek az időt a magyar tudós díjazására. A magyar jelölők az alábbi személyek voltak: *Ditrói Gábor*, *Veress Elemér*, *Vidákovits Kamilló*, *Berecz János*, *Poór Ferenc*, *Issekutz Béla*, *Rusznayk István*, *Baló József*, *Purjesz Béla*, *Jeney Endre*, *Jankovich László*.

1937-ben *Frigyesi József*, *Schaffer Károly* és *Vámossy Zoltán* ugyancsak jelölték Szent-Györgyit. A több éves kitartó munka elérte a célját, s végre magyar orvos is megválasztotta a svéd király jobb kezét.

1937-ben további magyar jelölések voltak, és nemcsak külföldi tudósokat jelöltek, hanem felerészben magyarokat is. *Balogh Ernő* onkológus professzor, *James Wilfred Cook* (1900–1975) brit vegyészprofesszort jelölte, akit II. Erzsébet lovaggá ütött, elismerve ezzel is a tudományos munkásságát.

Grósz Emil, *Ádám Ludwig* és *Schwartz Fülöp* mindannyian Korányi Sándort jelölték.

Schwartz Fülöp neve talán kevésbé ismert Magyarországon. Versecen született és az orvosi egyetemet is Budapesten végezte, azonban a végzést követően nemsokkal Németországba ment, majd két évtizeden keresztül Törökországban élt; az isztambuli egyetem korbonctani intézetének volt a tanára. A jelölését Schwartz, mint isztambuli professzor adta le, azonban sajnos ekkor is más mellett döntött a Karolinska professzori testülete. Schwartz Korányi mellett Sigmund Freud-ot is jelölte, ugyancsak sikertelenül.

Id. Nékám Lajos (1868–1957) a fővárosi orvosi egyetem nagyhírű professzora volt, a szifilisz és egyéb nemi betegségek elleni küzdelem egyik élharcosa. Jelentősek az orvoslás történetével kapcsolatos munkái; Nékám korának ismert műgyűjtője volt. Nékám jelöltje *Ferdinand-Jean Darier* (1856–1938) francia bőrgyógyász volt, akit az utókor, mint a modern dermatológia atyját tartja számon. Darier Budapesten²⁷ született, mivel a szülei a születése előtt Magyarországra költöztek, s majd csak nyolcéves korában költöztek Genf-be. Az ifjú Darier ezért folyékonyan beszélte a magyar nyelvet is. A fővárosi egyetem tiszteletbeli doktorává is fogadta az akkor már méltán híres bőrgyógyász professzort.²⁸

Mansfeld Géza 1938-ban a genti egyetem farmakológusát, *Corneille Heymans*t (1892–1968) jelölte, aki megkapta a jeles kitüntetést. Heymans felismerte, „*hogy a légzés szabályozásában döntő szerepet játszanak a nyaki verőérhez és a szívből kivezető aortaívhez kapcsolódó speciális érzékszervek.*”²⁹

Három évvel a saját díjazását követően, *Szent-Györgyi Albert* mást is hozzá kívánt segíteni az orvosi Nobel-díjhoz. 1940-ben a *Rockefeller Intézet (Rockefeller Egyetem)* két kutatójának nevét küldte a Karolinska professzorainak. A jelölés szakmailag megalapozott volt, csak kissé korai és a „címzés téves”. A Nobel-díj Bizottság ugyanis 1946-ben díjazta *John Northropt* (1891–1987) és *Wendell Stanley*-t (1904–1971), de nem az orvosi, hanem a kémiai Nobel-díjjal.

IV/3. táblázat: Az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj kategóriában jelölést leadó magyar és magyar származású személyek

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
50.	Ditrói Gábor	1936	Szent-Györgyi Albert
51.	Veress Elemér	1936	Szent-Györgyi Albert
52.	Vidákovits Kamilló	1936	Szent-Györgyi Albert
53.	Berecz János	1936	Szent-Györgyi Albert
54.	Poór Ferenc	1936	Szent-Györgyi Albert
55.	Issekutz Béla	1936	Szent-Györgyi Albert
56.	Rusznay István	1936	Szent-Györgyi Albert

²⁷ Születésének idején Budapest még nem volt egyesítve, de az idegennyelvű források mindegyike Budapestet adja meg születési helyként. Magyar nyelvű forrás e kérdéssel nem foglalkozik.

²⁸ <https://www.biusante.parisdescartes.fr>

²⁹ <https://tudosnapar.kfki.hu>

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
57.	Baló József	1936	Szent-Györgyi Albert
58.	Purjesz Béla	1936	Szent-Györgyi Albert
59.	Jeney Endre	1936	Szent-Györgyi Albert
60.	Jankovich László	1936	Szent-Györgyi Albert
61.	Frigyesi József	1937	Szent-Györgyi Albert
62.	Schaffer Károly	1937	Szent-Györgyi Albert
63.	Vámosy Zoltán	1937	Szent-Györgyi Albert
64.	Balogh Ernő	1937	James Wilfred Cook
65.	Grósz Emil	1937	Korányi Sándor
66.	Schwartz Fülöp	1937	Korányi Sándor Sigmund Freud
67.	Ádám Ludwig	1937	Korányi Sándor
68.	Nékám Lajos	1937	Jean Darier
69.	Mansfeld Géza	1938	Corneille Heymans
70.	Szent-Györgyi Albert	1940	John Northrop Wendell Stanley

Forrás: www.nobelprize.org

Rusznay István (1889–1974) 1940-ben három személyre adott le jelölést. Egyikük *Mansfeld Géza* volt, a másik két tudós pedig *John Northrop* (1891–1987) (a Rockefeller Intézet tanszékvezetője volt, kémiai Nobel-díjat kapott 1946-ban) és *Fritz Kögl* (1897–1959) (a szerves kémia professzora volt az utrecht-i egyetemen).

Szent-Györgyi Albert az elkövetkező évtizedben rendkívül aktív jelölő volt, számos tudósról gondolta azt, hogy megérdemelné azt, hogy a svéd fővárosba utazzon. Az alábbiakban nézzük meg, hogy kik voltak ezek a tudósok. *John Northrop*ot és *Fritz Kögl*t 1941-ben jelölte (*Rusznay István* 1940-ben), akárcsak *Wendell Stanley*-t (1904–1971). *Northrop* és *Stanley* 1946-ban mindketten kémiai Nobel-díjban részesültek. A magyar tudós 1942-ben megismételte a *Northrop*ra és *Stanley*-re leadott jelölését (*Balogh Ernő* 1942-ben szintén jelölte *Wendell Stanley*-t), azonban nem járt sikerrel. 1944-ben *Otto Warburg* (1883–1970) német biokémikust jelölte, aki 1931-ben már megkapta az orvosi Nobel-díjat.

Szent-Györgyi 1947-ben *Oswald Theodore Avery* (1877–1955) kanadai születésű amerikai tudóst jelölte, aki felfedezte, hogy a DNS örökítőanyag (lásd: keretes írás). A jelentős felfedezés ellenére sem díjazta *Avery*t a Nobel-díj Bizottság.

Ralph Walter Wyckoff (1897–1994) amerikai tudós a röntgen kristallográfiás vizsgálatok úttörője volt. 1948-ban jelölte *Szent-Györgyi*, azonban a jelölés nem ért célt (összesen hat alkalommal volt jelölve négy év alatt).

1949-ben *Szent-Györgyi* egy volt tanárát, *Leonor Michaelis* (1875–1949) német szár-

mazású amerikai biokémikust jelölte. Michaelis dolgozta ki a *Michaelis–Menten-egyenletet* (1913), amely a biokémia egyik fontos törvényévé vált. Szent-Györgyi a „PH-mérés” pápájának nevezte Michaelist, aki utolsó nyarát a magyar tudós Woods Hole-i házában töltötte.³⁰

1951-ben érdekes helyzet állt elő, ugyanis Szent-Györgyi jelölt és jelölő is volt egyben, bár az előbbiről feltehetőleg nem volt tudomása. Jelölőként, *Fritz Albert Lipmann* (1899–1986) német születésű amerikai biokémikus jelölte, aki a *koenzim-A* felfedezéséért 1953-ban megosztott Nobel-díjat kapott.

William T. Astbury (1888–1961) angol molekuláris biológust 1953-ban jelölte Szent-Györgyi Albert, de jelölése eredménytelen volt. Rendkívül meglepő, hogy a jelentős kutatásokat végző Astbury mindössze egy Nobel-jelölést kapott élete során.

A tragikus sorsú *Benedek László* (1887–1945) neve kevesek előtt ismert, holott életműve alapján nagyobb figyelmet érdemelne. „*Kutatási területe felölelte a központi idegrendszer daganatait: vizsgálta a meningeomák és gliomák szövettani jellegzetességeit. Erre az akkoriban még kevésbé elterjedt szövettenyésztési technikát alkalmazta. Más munkáiban a Korsakow-szindrómával, a diencephalon működésével, a paralysis agitanssal és a Huntington-kórral foglalkozott. Benedek László vezette be Magyarországon a központi idegrendszer angiográfiás vizsgálati technikáját. Ő maga ezzel a Pick-atropiát tanulmányozta, és mára ugyanannak az eljárásnak más képalkotókkal kombinált változata nélkülözhetetlen elemévé vált a diagnosztikának.*”³¹

Benedek László 1934-ben *Kinnier Wilson* (1878–1937) amerikai születésű brit neurológust jelölte, majd 1942-ben további három tudóst. *Hans Berger* (1873–1941) német pszichiátert (a halála miatt a jelölés érvénytelen lett), illetve megosztott díjat javasolt két amerikai neurológus, *Frederic Gibbs* (1903–1992) és *William G. Lennox* (1884–1960) részére.

Verzár Frigyes (1886–1979) ugyancsak számos jelölést küldött Stockholmba, 1946-ban két jelölést is leadott. Az egyiket *Paul Läugeter* (1896–1959) svájci kémikusra, illetve megosztott Nobel-díjat javasolt *Herbert M. Evans* (1822–1971) (amerikai anatómus, az E-vitamin társfelfedezője), *Bernardo Alberto Houssay* (1887–1971) (argentín fiziológus, az 1947-es élettani vagy orvosi Nobel-díj birtokosa) és *Oscar Riddle*³² (1877–1968) amerikai fiziológus részére. 1952-ben két amerikai szerológust, *Philip Levinet* (1900–1987) és *Alexander Wienert* (1907–1976) javasolta Verzár a Nobel-díjra.

Schwartz Fülöp Isztambulból 1948-ban ismét küldött jelölést, ezúttal egy amerikai és egy német tudósra, *Ludolph Brauer* (1865–1951) belgyógyászra és *Harry Goldblatt* (1891–1977) patológusra.

³⁰ Tasiné Csúcs I. – Tasi Domonkos A. 2017

³¹ Kalóczkai G. – Hortobágyi T. 2013, 633.)

³² A Nobel-adatbázis „O Riddle” néven említi, más adat nem érhető el róla, így csak feltételezhető, hogy a név az Oscar Riddle nevű tudóst takarja.

IV/4. táblázat: Az élettani vagy orvostudományi Nobel-díj kategóriában jelölést leadó magyar és magyar származású személyek

	<i>A jelölő neve</i>	<i>A jelölés éve</i>	<i>A jelölt személy neve</i>
71.	Rusznayk István	1940	John Northrop Mansfeld Géza Fritz Kögl
72.	Szent-Györgyi Albert	1941	John Northrop Wendell Stanley Fritz Kögl
73.	Benedek László	1942	Hans Berger
74.	Benedek László	1942	Frederic Gibbs William G. Lennox
75.	Balogh Ernő	1942	Wendell Stanley
76.	Szent-Györgyi Albert	1942	John Northrop Wendell Stanley
77.	Szent-Györgyi Albert	1944	Otto Warburg
78.	Verzár Frigyes	1946	Paul Luger
79.	Verzár Frigyes	1946	Herbert M. Evans Bernardo Alberto Houssay Oscar Riddle
80.	Szent-Györgyi Albert	1947	Oswald Theodore Avery
81.	Szent-Györgyi Albert	1948	Ralph Walter Wyckoff
82.	Schwartz Fülöp	1948	Ludolph Brauer Harry Goldblatt
83.	Szent-Györgyi Albert	1949	Leonor Michaelis
84.	Frigyesi József	1950	Jancsó Miklós
85.	Mozsonyi Sándor	1950	Jancsó Miklós
86.	Issekutz Béla	1950	Jancsó Miklós
87.	Melczer Miklós	1951	Verzár Frigyes
88.	Szent-Györgyi Albert	1951	Fritz Lipmann
89.	Szentágothai János	1952	Rafael Lorente de No
90.	Környei István	1952	Rafael Lorente de No
91.	Kerpel-Frónius ödön	1952	James Lawder Gamble
92.	Verzár Frigyes	1952	Philip Levine Alexander Wiener
93.	Szent-Györgyi Albert	1953	William Astbury

Forrás: www.nobelprize.org

1950-ben három magyar tudós *Jancsó Miklós* (1903–1966) farmakológust kívánta Nobel-díjhoz juttatni. A jelölői *Frigyesi József*, *Mozsonyi Sándor* és *Issekutz Béla* voltak. 1951-ben pedig *Melczer Miklós* Verzár Frigyest jelölte. Mind a négy jelölés sikertelen volt (lásd bővebben: 3.2. fejezet).

1952-ben ismét összefogott két magyar tudós, akiknek közös jelöltjük volt. A két pécsi professzor *Szentágothai János* (1912–1994) és *Környey István* (1901–1988) voltak.

A 20. század második felének legnagyobb magyar anatómusa és agykutatója *Szentágothai János* (1912–1994), akinek dédapja *Lumniczer Sándor* (a Lumniczer-fogó megalkotója), nagyapja pedig *Antal Géza* urológus volt. Pályáját a pécsi egyetemen kezdte, majd a fővárosban folytatta. Fő műve a Kiss Ferencsel közösen írt *Az ember anatomiajának atlasza*, amely 32 nyelven jelent meg és 82 kiadást ért meg.

Környey István főként idegsebészettel, neuropatológiával és ideggyógyászattal foglalkozott. Környey több német egyetemen dolgozott, s a világ számos egyetemén kutató hosszabb-rövidebb ideig. Itthon a fővárosban, Marosvásárhelyen, Szegeden és Pécsen kapott katedrát, a legtovább a Mecsek-alji városban élt.

Közös jelöltjük a Spanyolországból az Egyesült Államokba emigrált neurológus, *Rafael Lorente de Nó* (1902–1990) volt.

Előbb a *Pécsi Orvostudományi Egyetem*, majd később a *Semmelweis Egyetem* professzora volt *Kerpel Frónius Ödön* (1906–1984). A gyermekgyógyász főként a csecsemőkori sorvadás kóroktana és a csecsemőkori folyadékháztartás vizsgálata során ért el kimagasló eredményeket. Őt magát nem jelölték Nobel-díjra, ő viszont élt a jelölési joggal, és 1952-ben egy amerikai gyermekgyógyászt, *James Lawder Gamblet* (1883–1959) jelölte az élettani vagy orvosi Nobel-díjra.

Összegzés

A tanulmány bemutatta azokat a magyar és magyar származású tudósokat, akiket orvosi Nobel-díjra jelöltek, illetve azon személyeket, akik jelölték őket. 1901 és 1953 között összesen kilencvenhárom jelölés történt magyar és magyar származású személyekre. Ez tizenhét személyt jelent, akik közül négy fő kapta meg a hón áhított aranyérmét. Szomorúan konstatálhatjuk azonban, hogy a magyar és magyar származású tudósok többségében külföldi orvosokat jelöltek az élettani vagy orvostudományi Nobel-díjra, s nem a magyar kollégákat.

Több alkalommal is előfordult, hogy a Nobel-díj bizottság tévedett, s ebből adódóan nem a magyar jelöltek jutalmazta, utólag azonban ezt már nem lehetett orvosolni, mivel a bizottság döntése ellen nem lehet fellebbezni. 2020-ig huszonhét ország tudósai vehettek át orvosi Nobel-díjat, akik között ott van Magyarország is. Még annak ellenére is, hogy egyedül *Szent-Györgyi Albert* volt az, aki magyar állampolgárként vette át a Nobel-díjat, a magyar tudósok helyét a nemzetközi tudományos életben jól jelzi az élettani vagy orvostudományi Nobel-díjra jelölt tudósok nagy száma.

IRODALOM

- BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet: *Krimináltechnika*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- BIRTALAN Győző: Jendrassik Ernő (1858–1921). In: Antall József – Balogh János – Bíró Imre – Schultheisz Emil – Kapronczay Károly – Birtalan Győző – Zalai Károly (szerk.): *Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Budapest, Medicina, 1988. 62–64.
- BOGOLY József Ágoston: A Szegedi Tudományegyetem intellektuális emlékezete I. In: *Magyar Tudomány* (<http://www.matud.iif.hu/2012/03/10.htm> – 2014. november 12.)
- DEZSŐ Krisztina: *Mansfeld Géza órája*. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár történeti Gyűjtemények Osztálya (<https://tgyoblog.wordpress.com/2019/02/07/mansfeld-geza-oraja/> – 2021. július 27.)
- EMED, Alexander: A pellagra gyógyításának története. In: *Orvosi Hetilap*, 150 (2009), 4, 179–181.
- FÜSTÖSS László: A zseniális jövőbenező Gábor Dénes (1900–1979). In: *Magyar Tudomány*. 2006, 167.évf. 6.sz. 757–768.
- G. TÓTH László: *Az MTA Ökológiai Kutatóközpont Balatoni Limnológiai Intézetének 85 éve* (<https://www.blki.hu/sites/default/files/Int%C3%A9zet%20%C3%B6rt%C3%A9net%203.pdf> – 2021. július 29.)
- JANSSON, Bengt (1988): *Controversial Psychosurgery Resulted in a Nobel Prize* (<https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1949/moniz/article/> – 2021. június 08.)
- KALÓCZKAI Gergely – HORTOBÁGYI Tibor (2013): A debreceni neuropatológia története. In: *Orvosi Hetilap: Horus*, 2013, 154. évf. /16. sz. 633–655.
- KAPRONCZAY Károly [Ismertetés] [*Szily Aurél*] *Aurél von Szily – Leben und Wirken*. Münster, 1981. In: *Orvostörténeti Közlemények*, 97–99 (1982), 275–276.
- KAPRONCZAY Károly: Orvosdinasztiák I. A Korányi család. In: *Turul*, 1997/1–2. 1–4.
- KAPRONCZAY Károly: *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. Budapest, Mundus Kiadó 2004.
- KAPRONCZAY Károly – VIZI E. Szilveszter (szerk.): *Híres magyar orvosok 4*. Budapest, Galenus Kiadó, 2003.
- KENNEDY GYÖRGY: Dr. Mansfeld Géza professzor. Kennedy György visszaemlékezése. In: *Orvoskari Hirmondó*, 2002. szeptember 25.
- KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1994 (<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> – 2020. november 24.)
- KREUTZBERG W. Georg – KLATZO, Igor – KLEIHUES, Paul: Oskar and Cécile Vogt, Lenin's Brain and the Bumble-Bees of the Black Forest. In: *Brain Pathol.* 1992/4. 363–371.
- MAZZARELLO, Paolo: What dreams may come? In: *Nature*, 2000. 11. 30. (<https://www.nature.com/articles/35046170> – 2021. augusztus 11.)
- SUTARSKI, Konrad (2012): Orsós Ferenc és Katyń örök igazsága. In: *Aracs*, 2012/3. 9–11
- SZÁLLÁSI Árpád: *Orvostörténeti mozaikok*. Esztergom PULMO-DENT Bt., 1998.
- Szerző nélküli: Mansfeld Géza. In: *Orvosi Hetilap*, 1948. 89. évf. 3–4.sz. 34.
- TASINÉ CSÚCS Ildikó – TASI DOMONKOS Attila: Szent-Györgyi Albert visszaemlé-

kezése életéről, munkájáról, koráról. In: *Magyar Tudomány*, 2017. 178.évf. 7. sz. (<http://www.matud.iif.hu/2017/07/11.htm> – 2021. július 31.)

TIGYI JÓZSEF (é.n.): *Rhorer László* (<https://tudosnaptar.kfki.hu/r/h/rhorer/rhorerpant.html> – 2021. június 12.)

VENETIANER Pál: Két nagy magányos, akiket elkerült a Nobel-díj – Avery és Franklin. In: *Természet Világa*, 2011, 142.évf. 8.sz. (<http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/tv2011/tv1108/vene.html> – 2021. július 30.)

Honlapok

https://tgyoblog.wordpress.com/2019/02/07/mansfeld-geza-oraja/#_edn8
(2021. június 12.)

<https://tudosnaptar.kfki.hu/h/e/heyman/heyman.html> (2021. július 30.)

<https://www.biusante.parisdescartes.fr/sfhd/biographies/ferdinand-jean-darier/>
(2021. július 30.)

<https://www.deutsche-biographie.de/sfz107915.html> (2021. július 29.)

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/rona-peter> (2021. július 29.)

<https://www.nobelprize.org>

https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!/page/1/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (2021. június 08.)

DR. MÁTYÁS SZABOLCS Ph.D. egyetemi docens
Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar
mszabolcs1975@gmail.com

SUMMARY

The study presented the Hungarian scientists and scientists of Hungarian origin nominated for the Nobel Prize in Medicine, as well as the individuals who nominated them. Between 1901 and 1953 ninety-three nominations were made for Hungarian persons or persons of Hungarian origin. That means seventeen people, four of which received the desired gold medal. However, we can sadly state that the majority of Hungarian scientists have nominated foreign doctors for the Nobel Prize in Medicine, and not their Hungarian colleagues.

On several occasions, the Nobel Prize Committee erred and, as a result of that the Hungarian candidates were not rewarded. These errors could not be remedied posteriorly, as the committee's decision could not be appealed. By 2020, scientists from twenty-seven countries could receive the Nobel Prize in Medicine, including Hungary.

Even though Albert Szent-Györgyi was the only one who received the Nobel Prize as a Hungarian citizen, the place of Hungarian scientists and scientists of Hungarian origin in the international scientific life is well indicated by the large number of scientists nominated for the Nobel Prize in Medicine.

NOBEL-DÍJAS HADIFOGOLY MAGYAR ORVOS TURKESZTÁNBAN

KAPRONCZAY KÁROLY

Ritka szakmai botrány robbant ki Bécsben az 1914. évi orvosi Nobel-díj kihirdetésekor, melyet *Bárány Róbert* bécsi fülésznek ítélt oda a *Nobel Bizottság*, amit csak tovább fokozott, hogy a díjazott éppen orosz hadifogságban volt a türkménisztáni Merv városában. A hír hallatán gyűlölködéssel kísért prioritási vita vette kezdetét Bárány ellen a *Bécsi Egyetem* orvosi karán, ahol fogsága előtt dolgozott, eközben a Monarchiával háborúzó Oroszországban elismeréssel övezték a „hadifogoly Nobel-díjas” orvost. Az élet ritkán produkál ilyen helyzetet, amikor a külön engedéllyel egy orosz kórházban dolgozó hadifoglyot az *Orosz Tudományos Akadémia* elnöke, *Konstantin nagyherceg* személyesen keres meg, hogy gratuláljon neki a Nobel-díjhoz. Talán ezért is írja 1926-ban Bárány Róbert – távol hazájától és Oroszországtól – már az uppsalai egyetem professzoraként, hogy turkesztáni két éve élete „talán legszebb éveit” voltak.

Bárány Róbert 1876. április 22.-én született Bécsben. Apja – *Bárány Ignác*, egyébként a várpalotai zsidó iskola tanítójának fia – a Monarchia pénzügyminisztériumában volt tanácsos. Bárány Ignác mielőtt Bécsbe került volna, előbb Rohoncon volt pénzügyi felügyelő, majd Bécsben házasságot kötött *Maria Hockkal*, Simon Hock jeles prágai történész leányával, akitől hat gyermeke született. A szülők eltérő személyiségek voltak, de mindketten saját egyéniségükből a legjobbat adták tovább gyermekeiknek. Első szülött fiuk Róbert volt, aki középiskolai tanulmányai alatt inkább nyelvtelenségével tűnt ki. Gyermekkorában csonttuberkulózisban megbetegedett, bár meggyógyult, de élete végéig az egyik lábára bicegett. Ebben az időszakban sokat olvasott, a filozófia és elsősorban Schopenhauer érdekelte.

Az érettségi vizsga letétele után – a családja ösztönzésére – beiratkozott a bécsi egyetem orvosi karára, 1900-ban szerezte meg az orvosi oklevelet, majd három évet Göttingenben, Heidelbergben és Frankfurt am Mainban töltött, sebészi tudását bővítve. Bécsbe való visszatérése után előbb neurológus akart lenni: különös figyelemmel kísérte *Sigmund Freud* tevékenységét, szeretett volna klinikájára kerülni. A több óráig tartó felvételi beszélgetés után Freud furcsa, abnormális egyéniségnek tartotta Bárány Róbertet, aki viszont kifejtette, hogy nem hisz a tudatalatti elméletekben. Ettől függetlenül nem válnak el egymástól haraggal, sőt 1914-ben Freud is „rácsozálgoszik” Bárány Nobel-díjjal történt kitérítésére, bár ebben volt egy nagy adag keserűség is, hiszen önmagát remélte az 1914. évi kitüntetettnek. Amikor Bárány Róbert 1916-ban átvehette kitüntetését, a következő orvosi Nobel-díjra Sigmund Freudot javasolta.

Az álláskeresés időszakaszában – egy véletlen találkozás során *Gusztáv Alexander* meghívta Bárány Róbertet a bécsi fülészeti klinikára, amely intézet szellemét még mindig az alapító professzor, *Politzer Alfred* hatása határozta meg. E klinikát a kutatómunka és a gyógyító munka kettőssége jellemezte. A klinika szelleme vonzotta Bárány Róber-

tet, nem sokat habozott, leszerződött a klinikára. A klinikán elsősorban az Alexander vezette fülészeti kutatócsoport munkájába kapcsolódott be. Elsősorban a középfül kalorikus változásait tanulmányozta, legfőképp abból a szempontból, hogy minden fülben levő betegség (főleg gyulladás) az ívjáratokban zajlik le, de összefüggésbe hozható a tengeri betegséggel is. A kalorikus kérdéssel Alexander és *Heinrich Neumann* is foglalkozott. Az ezzel kapcsolatos szemrengéseket kisebb publikációkban Alexander is leírta, de különösebb visszhangot nem váltott ki. Mintegy 20 évvel azelőtt *Högyes Endre* is foglalkozott e témával, elsősorban a szemmozgásokra összpontosított, de megfigyeléseit állatokon végezte. Högyes kísérleti megfigyeléseit magyar nyelven közölte le az *Erdélyi Kulturális Egyesület* orvosi szakosztályának közleményeiben. Bárány ez utóbbiról csak akkor értesült, amikor 1910-ben kirobbant a prioritási vita Bárány, Alexander és Neumann között. Bárány 1906-ban ugyanis az általa irt könyvben összegezte a kalorikus reakcióval kapcsolatos kutatásait, amiért Alexander vadul megtámadta Bárány Róbertet, hogy elorozta vizsgálatainak lényegét. A helyzetet bonyolította, hogy Heinrich Neumann is magáénak vallotta Bárány Róbert kutatásainak eredményét, miközben szembe került Alexanderrel is. A vitában álló felek végül az egyetem szakmai véleményét kérték, az orvosi kar dékánja *Józef Bauertől*, a kar tekintélyes professzorától várt döntést. Valódi salomoni ítélet született: Bauer elismerte Bárány kutatásainak fontosságát, kutatói érdemeit, viszont alaposabb, további vizsgálódásokat kért, hogy árnyaltabban lehessen e lényeges élettani jelenségről beszélni.

Bárány Róbert 1912-ben a bostoni nemzetközi élettani kongresszuson megkapta a *Politzer-díjat*, amely e szakterület legnagyobb elismerésének számított, amit 1914-ben a *Guyot-díj* követett. Talán ez elősegítette, hogy Alexander és Neumann szövetséget kössön Bárány Róbert ellen, mindenképpen el akarták távolítani Bárányt a bécsi egyetemről, bár Bárány 1909-ben a fülészet élettanának egyetemi magántanára lett. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy Bárány 1909-ben részt vett a budapesti *Nemzetközi Orvosi Kongresszuson*, ahol igen jó kapcsolatba került a magyar kollegákkal. Érdekes módon egy szóval sem említették Högyes Endre kutatásait, amelyeket a magyar kutató állatkísérleteken végzett. Abban a vitában azonban, amely közvetlenül az első világháború előtt bontakozott ki, már Högyes Endre kutatásai is reflektorfénybe kerültek. A vitának voltak sajátos „felhangjai”: Bárány is, vitapartnerei is zsidók voltak, így csak nagyon erőltetve lehetett volna ebben Bárány-ellenes antiszemita támadásokat felfedezni.

1914 szeptemberében Bárány Róbert bevonult katonának és Przemysl erődjébe vezényelték „felügyelő” orvosnak. A szolgálati helyére utazva a vonaton koponyasebészettel foglalkozó könyvet tanulmányozott, feltételezve, hogy a jelentős tüzerével felszerelt hadseregek küzdelmében sok lesz a koponyasérülés. Ez a feltételezése bevált, hiszen a lövészárkokból vívott állóháborúban a katonák túlnyomóan fej-, nyak-, és mellkas sérüléseket szenvedtek, jelentős részük meghalt, illetve maradandó sérülést szerzett. Bárány a katona kórházban szinte egész nap a sebészasztal mellett állt, megfigyelései alapján – szemben a korabeli sebészeti gyakorlattal – minden sebet alaposan kitisztított és összevarrt, a „keze alól” kikerült sebesültek ritkán kaptak sebgyulladást.

1915 tavaszán, Przemysl várának eleste után, orosz fogságba került, a turkesztáni – közel Afganisztánhoz – Mérvbe kerül, ahol az átlagosnál jobb elbánásban részesült. A jelentős orvoshiányban szenvedő Oroszországban minden orvost – függetlenül fo-

goly vagy sem – azonnal kiemelték a táborból és foglalkoztattak. A helyi kórházban lett főorvos, és mivel a kórház igazgatója ismerte nevét az orvosi szakirodalomból, teljesen szabadon gyakorolhatta hivatását, akár a polgári kórházban, akár a fogolytáborban. Később, 1926-ban, már Svédországban egy negyven oldalas tanulmányban foglalta össze oroszországi orvosi gyakorlatának tapasztalatait. Ebben írta meg, hogy ez a két év volt orvosi gyakorlatának legszebb és legnyugodtabb időszaka. Itt értesült az orosz kollégáktól először, hogy az 1914. évi orvosi Nobel-díjat – a *Vestibularis apparatus fiziológijával és kórtanával* kapcsolatos kutatásaiért – neki ítélte meg a Nobel-Bizottság. Svédország szentpétervári nagykövete hivatalosan értesítette az *Orosz Tudományos Akadémia* elnökét, *Konstantin nagyherceget*, hogy az orosz hadsereg fogságában élő Bárány Róbertet Nobel-díjjal tüntették ki. A hír hallatára Konstantin nagyherceg az orosz főparancsnokságon keresztül eljuttatta Bárány Róberthez a svéd nagykövet levelet, míg ő azonnal Turkesztánba utazott, hogy személyesen gratuláljon Bárány Róbertnek. Az orosz sajtó tele volt Bárány Róberttel foglalkozó írásokkal, kicsit sajtójuknak is tartották az elismerést. Nem lehet irigységről beszélni, hiszen *Pavlov* 1905-ben, *Mecsnikov* 1909-ben lett Nobel-díjas. Bizonyos értetlenséggel szóltak Bécsről, ahol közömbösség fogadta a hírt. Mervől előbb Kosan városába helyezték át, majd hamarosan Moszkvába szállították. Itt is furcsa fejlemények következtek: a Monarchia hosszas huzavona után kéri elengedését, de rossz személyi adatokat adtak meg, így egy másik – csupán névrokon – Bárány Róbertet kértek ki. Ezt megunva a svéd koronaherceg személyesen intézkedett Bárány Róbert érdekében, akit most már szinte azonnal kiadtak Svédországnak. Ezt megelőzően az orosz hadsereg orvos főnöke – egy személyes beszélgetés során – azt ajánlotta Bárány Róbertnek, hogy írásban kérje tőle polgári állományba történő helyezését, mivel csonttuberkulózisos térdének állapota megromlott, járása bizonytalanra vált. Az orvostábornok néhány óra alatt polgári állományba helyeztette, így semmi akadály nem lett, hogy a polgári állományú Bárány Róbert orvos – 1916. július 16-án – elhagyja Stockholm irányába Oroszországot, majd 1916. szeptember 11-én átvehette a Nobel-díjat.

Ezt követően Bárány Róbert életének legnehezebb időszaka következett. Bécsben – közvetlen családját kivéve – ellenséges hangulat fogadta. Volt klinikája nem vette viszsza, mert állását betöltötték, ezért egyelőre magánpraxist folytatott, az egyetemet pedig arra kérte, hogy – tekintettel Nobel-díjára – rendkívüli tanárrá nevezzék ki. A bécsi egyetem egy vizsgáló bizottságot küldött ki, amelynek elutasító határozatát *Joseph Tandler* közölte Bárány Róberttel. Ebben a határozatban az orvosi kar tanári testülete kétségbe vonta Bárány Róbert kalorikus változásokkal kapcsolatos eredményeinek prioritását, amelyet Neumann professzornak tulajdonítottak. Különösen súlyosnak ítélték meg, hogy Bárány Róbert nem ismertette kutatásainak fázisait, nem nevezte meg forrásait, magatartását elitelendőnek tartották. Az egyetemtől kapott felhatalmazás alapján Tandler levélben kérte a Nobel-díj Bizottságtól, hogy a Bécsi Egyetem véleménye alapján vonják vissza Bárány Róbert Nobel-díját. A levél és az eljárás páratlan volt a Nobel Bizottság életében, de az udvarias hangnemű elutasítás után sem nyugodtak meg a kedélyek. *Alexander Spindler* adatokat és aláírásokat gyűjtött Bárány Róbert ellen, amelyet 1936-ban ismét beterjesztettek a Nobel-díj Bizottsághoz, ezt a Bizottság szintén elutasította. Azóta nem volt hasonló szervezkedés, azonban az úgy – elsősorban a prio-

ritási kérdés – nem jutott nyugvó pontra, időről időre foglalkoznak, többnyire a bulvár sajtóban, az úgynevezett „Bárány ügygel”.

1917 őszén Bárány Róbertet meghívta az uppsalai *Akadémiai Kórház* a fülészeti osztály főorvosának, amely ajánlatot gondolkodás nélkül elfogadott, annál is inkább, mert a kórház valójában az uppsalai egyetem orvosi karának gyakorló kórháza volt. Ezt az osztály vezette 1926 őszéig, sőt időközben megalapította az egyetem *Fülészeti Klinikáját* is három kórteremmel, műtővel, laboratóriummal és két helyiséges ambulanciával. 1926 különösen fontos év volt Bárány Róbert életében: a *Svéd Orvostársaság* neki ítélte a *Sorostoris Jubileumi Érmét*, a svéd orvostársadalom legnagyobb elismerését.

Élete utolsó évtizede valóban nyugodt körülmények között zajlott le, szakmai tevékenysége iskolateremtő volt a svéd orvosi kultúrában. 1936. április 8-án hunyt el Uppsalában.

A „Bárány ügy” a 20. század talán legérdekesebb orvosi vitája volt, aminek heve ugyan csökkent, de a mai napig sem hunyt ki teljesen. Szakmai vélemények csaptak össze, a viták során az indulatok lettek úrrá. Bárány talán abban hibázott, hogy az 1920-as évek derekán feladta a küzdelmet, értelmetlennek ítélte meg a meddő vitát. Feltehetően féltette egészségét (magas vérnyomással küszködött), vagy nem akarta egyéni problémáját rázúdítani új intézetére? De erre nincs biztos válasz.

IRODALOM

- BÁRÁNY Róbert Nobel-előadása. Stockholm, 1916. szeptember 11-én. *Fizikai Szemle*, 1996. 46.évf. 4.sz. 110–113.
- EMED, Alexander: A Nobel-díjas otológus: Bárány Róbert. *Lege Artis Medicinae*, 2003. 13. 7. 587–589.
- EMED, Alexander: Bárány Róbert. *Fül-orr-gégegyógyászat*. 2003, 49. 3, 167–169.
- KENÉZ János: Bárány Róbert /1876–1936/. *Orvosi Hetilap*. 1961. 102. 24, 1136–1138.
- PAP János: Magyar származású Nobel-díjasok – Bárány Róbert. (1876–1936). *Világszövetség*. 20. 1993. 13.
- PETROV, Boris Dimitrievics: *Ocserki istorii otecsestvvennoj medicinü*. Moszkva, Medgiz, 1962.
- TAMÁS László: Fogolytáborból a Nobel-díjig. *Kisalföld*. 2015. 70. évf. 73 sz. 14–15.p. Várpalotától Uppsaláig – budapesti beszélgetés Anders Báránnyal a Svéd Fizikai Társulat elnökével, a fizikus Nobel Bizottság titkárával a Nobel-díj alapításának centenáriumán. *Fizikai Szemle*. 1996. 46.évf. 4. sz. 114–116.p.

BÁRÁNY RÓBERT Nobel-díjával kapcsolatos korabeli híryanag:

Népszava: 1915. október 31., november 30., december 25. – 1916. január 11., március 15., április 14., április 16., június 9., július 9., szeptember 15., – 1917. február 20.

BÁRÁNY RÓBERT fő művei:

Untersuchungen über den vom Vestibularapparat des Ohres reflektorisch ausgelösten Nystagmus und seine Begleiterscheinungen. Berlin, 1906.

Physiologie und Pathologie (Funktions-Prüfung) des Bogengangapparates beim Menschen. Leipzig–Wien, 1907.

Funktionelle Prüfung des Vestibularapparates. Jena, 1911.

Die Radikaloperation des Ohres ohne Gehörgangplastik bei chronischer Mittelohreitung. Uppsala, 1923.

KÁROLY KAPRONCZAY DSc.
medical historian, editor-in chief

ZUSAMMENFASSUNG

Ein seltener Berufsskandal brach in Wien während der Bekanntgabe des Nobelpreises für Medizin 1914 aus, den das Nobelkomitee dem Wiener Hals-Nasen-Ohrenarzt Róbert Bárány zuerkannte. Der Skandal wurde noch dadurch verschärft, dass sich der Preisträger zu dieser Zeit in russischer Kriegsgefangenschaft in der Stadt Merw in Turkmenistan befand. Als die Nachricht öffentlich bekannt wurde, begann eine hasserfüllte Vorrangdebatte gegen Bárány an der Medizinischen Fakultät der Universität Wien, wo er vor seiner Gefangenschaft wirkte. Inzwischen Bárány im mit der Monarchie kriegerisch Russland als „Kriegsgefangener – Nobelpreisträger-Arzt“ gelobt wird. Das Leben führt selten zu einer Situation, in der ein Kriegsgefangener, der in einem russischen Krankenhaus mit Sondergenehmigung arbeitet, vom Präsidenten der Russischen Akademie der Wissenschaften, Großherzog Konstantin, persönlich angesprochen wird, um ihm zum Nobelpreis zu gratulieren. Vielleicht schrieb Róbert Bárány deshalb 1926 – weit weg von seiner Heimat und Russland – bereits als Professor an der Universität Uppsala, dass seine zwei Jahre in Turkestan „vielleicht die besten Jahre“ seines Lebens gewesen seien.

GYÖRGY BÉKÉSY (1899–1972), TRÄGER DES NOBELPREISES FÜR MEDIZIN 1961.

MAKOVITZKY JÓZSEF

Georg von Békésy hat für die Ausarbeitung der modernen Theorie des Hörens im Jahre 1961 den medizinischen Nobelpreis bekommen. Er lebte in den USA, behauptet aber immer, Ungar zu sein. Er hat seine ungarische Staatsbürgerschaft in den USA jedes Jahr verlängert.

Neben Prof. *Albert Szentgyörgyi* war er der zweite Wissenschaftler, der für die in Ungarn durchgeführten Grundlagenforschungen den Nobelpreis bekommen hat.

Woher kommt Georg von Békésy, dessen Namen nach 1948 in Ungarn nicht erwähnt werden. Seine Eltern haben im Jahre 1898 in Pécs/Fünfkirchen geheiratet, sein Vater stammte aus Klausenburg/ Kolozsvár/Cluj Napoca (heute liegt in Rumänien), die Mutter aus Slawonien (Kroatien). Sein Vater war Doktor der Philosophie und wurde zum Generalinspektor des Handelsministerium in Budapest ernannt. Von dort wurde er in München, als Fachkommentator eingesetzt. 1910 ist er in Istanbul später in Zürich, als Botschafts-Mitarbeiter tätig. In den Jahren 1915/1916 wurde er Leiter der Handelsabteilung der österreichisch-ungarischen Botschaft in Bern, danach kam er mit seiner Familie über Prag nach Ungarn zurück. Der Vater von Georg von Békésy ist 1923 verstorben, seine Mutter *Frau Paula von Békésy* (geb. Mazaly) bleibt weiterhin der Motor der Familie.

Der Ort, an dem György Békésy zur Schule ging, zeigt die verschiedenen Aufenthalte der Familie. Die längste Zeit besuchte er die Grundschule in München, dann zog er nach Pécs in die Schule am Ágoston-Platz, wo er die 4. Klasse abschloss. Es folgten die Jahre in Istanbul, und 1913 begann er die 5. Klasse des Werbőczy-Gymnasiums in Budapest. Es folgten Zürich und Bern, wo er zweieinhalb Jahre lang eine Privat-Schule besuchte, dabei den Stoff von vier Klassen erlernte. Er legte sein Abitur im Herbst 1916 ab. Da er erst mit 18 Jahren ein Studium aufnehmen konnte, verbrachte er die restliche Zeit als Uhrmacherlehrling, wo er die Feinmechanik kennenlernte und die drei wichtigsten Eigenschaften eines Uhrmachers: Zuverlässigkeit, Präzision und Qualität.

1917 wurde er Student an der Universität Bern. Ein kurzer Umweg war die Einberufung zum österreichisch-ungarischen Militär, von dem er sich nur mit Mühe befreien konnte. Er kehrte nach Bern zurück. und hat 1921 sein Studium mit einem Chemiker-Diplom abgeschlossen.

Békésy studierte in Budapest, an der *Péter-Pázmány-Universität* (Zusatzstudium) und promovierte 1923 bei Prof. Dr. *Károly Tangl* (1869–1940) in Physik. Eine kurze Version seiner Doktorarbeit wurde später in einer deutschen Zeitschrift im Jahr 1927 veröffentlicht.

In der „*Ära der arbeitslosen Hochschulabsolventen*“ suchte auch er nach Arbeit und

wurde 1924 für einige Monate in einer feinmechanisch-optischen Kleinfabrik (Firma Süss, Budapest) beschäftigt.

Seine Forschungsinteressen veranlassten ihn jedoch, eine andere Arbeit zu suchen, und er arbeitete bereits mit Sondergenehmigung des damaligen Direktors *Bernát Paskay* im Labor der Postversuchsanstalt in Budapest.

Im Jahr 1925 wurde er mit dem Siemens-Stipendium ausgezeichnet. Über seine Jahre in Berlin schrieb er: „*In Deutschland habe ich gelernt, ernsthaft zu arbeiten und dass Arbeit ein Vergnügen ist.*“

Nach seiner Rückkehr begann er im Labor der Postversuchsanstalt die Anatomie und Physik des Mittel- und Innenohrs zu studieren, weil er fest daran glaubte, dass die Kenntnis des menschlichen Ohres zur Verbesserung der Tonübertragung per Telefon beitragen würde.

Er begann, sich am Anatomischen Institut mit Hilfe eines jungen Assistenzprofessors, *János (Johannes) Schimert* (ab März 1944 *Szentágothai*), über das menschliche Ohr zu informieren der, ihm zufolge „*Fragen, die er mir stellte, nicht beantworten konnte*“, so erzählte Professor *János (Johannes) Szentágothai* in seiner Universitäts-Vorlesung im Jahr 1962 in Pécs. Auch die Chirurgen scheiterten, denn das von ihnen präparierte Innenohr war beschädigt, so dass es für *Békésy* unbrauchbar war. Mit der Präzision, die er von den Schweizer Uhrmachern gelernt hatte, „bediente“ er das Innenohr für seine experimentellen Messungen selbst.

Békésy veröffentlichte kontinuierlich seine Arbeiten zum Thema Hören. Dadurch wurde die internationale Gemeinschaft auf ihn aufmerksam.

1931 bekam er den *Denker-Preis* der *Deutschen Onkologischen Gesellschaft*. 1933 wurde er zum Privatdozenten ernannt.

Im Jahr 1937 bekam er die *Leibniz-Medaille* der *Leopoldina (Deutsche Nationale Akademie)* und 1939 den *Guyot-Preis* der *Universität Groningen*. Im Jahr 1939 wurde er zum korrespondierenden Mitglied der *Ungarischen Akademie der Wissenschaften zu Budapest* gewählt und hielt am 9. Februar 1940 seine Antrittsvorlesung zum Thema *Die technische Bedeutung und die Messung der Schwingungsempfindung*. Im selben Jahr wurde er Lehrstuhlinhaber des *Instituts für praktische Physik* an der *Pázmány Péter Universität Budapest* (heute ELTE) ernannt.

Am 30. April 1944 zerstörte sein Postlabor ein amerikanischer Bombenangriff.

Im Jahr 1946 wählte ihn zum Vollmitglied der *Ungarischen Akademie der Wissenschaften zu Budapest*.

In den Jahren 1946–47 nahm er eine Einladung nach Schweden an. *Békésy* arbeitete in Stockholm, von wo aus er 1948 an die *Harvard University* ging. Dort richtete er im Untergeschoss der *Memorial Hall* das *Laboratory of Sensory Perception* ein, wo er ein originalgetreues mechanisches Modell des Ohres baute, das seine Theorie des Hörens bewies. Bis 1966 setzte er seine Forschungen über die elektrische Untersuchung des Ohres (Schnecke) und der Wahrnehmung fort.

Er hat 1961 den Nobelpreis für Medizin erhalten.

In seinen letzten Lebensjahren arbeitete er in Honolulu (Hawaii), in dem für ihn gegründeten Labor für sensorische Forschung. Er starb am 13. Juli 1972.

Seine Anerkennung in Ungarn ließ lange auf sich warten. Die *Semmelweis Medizin-*

sche Universität in Budapest verlieh ihm 1969 den honoris causa (h.c.) Dokortitel. Er erhielt das Diplom in der ungarischen Botschaft in Washington, D.C.

Professor Georg von Békésy hat 1967 folgenden Vortrag zur Jahresversammlung (19–22. Oktober) der Lepoldina in Halle an der Saale *Ein Modell der mechanischen und nervösen Vorgänge des Innenohres* gehalten.

Am 4. Juni 1979 wurde in Budapest im Beisein von seinem Bruder Miklós und dessen Familie eine Gedenktafel enthüllt. Seine Rehabilitierung an der Wissenschaftlichen Akademie zu Budapest fand erst 8 Jahre nach seinem Tod statt.

Er wurde ein gefragter Kenner asiatischer Kunst. Die *University of Hawaii* ehrte von Békésy 2008 im Rahmen einer Ausstellung. Seine umfangreiche Kunstsammlung stellte er der Nobel-Stiftung /Stockholm zur Verfügung.

Auf Initiative der Stiftung des Post- und Fernmeldemuseums hat das Rundfunk- und Fernsehmuseum in Diósd (Orasch) 1995 die „Forschung“-Nachlässe von Békésy, von der Universität Hawaii, angefordert. Sie sind in zwei Sälen des Museums untergebracht und erinnern so an Georg von Békésy, den Medizin-Nobelpreisträger, Akademie-Mitglied und Physiker. Im Jahr 1999, zum 100. Jahrestag seiner Geburt, wurde eine Gedenktafel an seinem ehemaligen Wohnhaus in Budapest enthüllt.

Professor von Békésy war ein zurückgezogener Mensch mit erstaunlicher Experimentierfreudigkeit, Erfindungsgabe und Präzision, der sich mehr für Laborforschung als für öffentliche Auftritte interessierte. Es ist schwierig, sein umfangreiches wissenschaftliches Werk zusammenzufassen. Er war ein gründlicher Forscher, der sich zunächst mit der Anatomie des Ohres befasste und nach vielen Mühen das Helicotrema, die beiden treppenartigen Gänge, die sich an der Spitze der Cochlea treffen, präparierte. Er war der erste, der die Basalmembran sah und ihre komplizierten Schwingungsmuster erkannte, indem er Schwingungs-amplituden von weniger als einem Tausendstel Millimeter gemessen hatte.

Er schrieb als erster über die Mechanik der Schnecke und betrachtete sie als Frequenz-Analysator. Vor der zweiten kontinuierlichen Versuchsphase baute er in Stockholm sein selbsttätiges Hörprüfgerät, das in der Literatur und in der medizinischen Praxis als von Békésy-Audiometer bekannt ist.

Ab 1952 erforschte er den „Energiehaushalt“ des Ohres und konzentrierte sich dabei auf die elektrischen Vorgänge im Ohr. Er verifizierte das Vorhandensein des Trigger Effekts, indem er das Vorhandensein eines Gleichstroms in der Cochlea zusätzlich zum Mikrofonstrom und dem Aktionsstrom, der die Nervenaktion begleitet, nachwies.

Er war Dr. h.c. von mehreren Universitäten: Münster (1955), Bern (1960), Padova (1962), Pennsylvania (1965), Buenos Aires (1968), Córdoba (1968), Universität Hawaii (1969), Semmelweis Medizinische Universität zu Budapest (1969).

Am 6. Juli 2011 enthüllten Bürgermeister *Zsolt Páva* und Prof. Dr. *József Bódis*, Rektor der Universität Pécs, im Namen der Professoren der Universität Pécs die Békésy-Gedenktafel an der Eingangsmauer der Grundschule am Ágoston-Platz in Pécs. *János Áder*, der ungarische Staatspräsident, hat bereits schriftlich mitgeteilt, dass er die Schirmherrschaft über das György-Békésy-Gedenkjahr (2022) übernehmen wird.

Wir möchten die Würdigung von Prof. Dr. Georg von Békésy mit seinen eigenen Gedanken und Erinnerungen beenden. *„Als ich in der Schweiz lebte, war alles ruhig, sicher und gelassen, und am Leben zu bleiben war kein Problem“.*

In Ungarn herrschte eine andere Welt, das Leben war ein ständiger Kampf um fast alles, aber der Kampf war kein Kampf auf Leben und Tod, manchmal haben wir verloren, manchmal haben wir gewonnen, aber wir haben immer überlebt. Die Menschen brauchen solche Kraftproben, und Ungarn hat sie in seiner Geschichte immer wieder erlebt.

Prof. Dr. med. JOSEF MAKOVITZKY
(Universität Heidelberg und Universität Freiburg/Br).

DR. THURN-RUMBACH ISTVÁN ÉLETE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ORVOSI MŰKÖDÉSÉRE

PÓLIK SÁNDOR

Nem *dr. Thurn-Rumbach István*on múlt, hogy emléke nem él elevenebben a köztudatban. Ami rövidre szabott életében rajta állt, azt megtette: cselekvő életet élt, és mint életrajzából kitűnik, hivatásának és szenvedélyének minden területén azon fáradozott, hogy munkája értéket teremtsen és mentsen: akár emberéletről, akár a sebzett vad szenvedésektől való megváltásáról volt szó. Jó korban élt: megadatott neki, hogy a legnagyobbak kortársa lehetett. Kétségtelenül közéjük tartozik ő maga is, emléke mégis kevésbé élénken él a köztudatban. Azt, hogy személye mennyire nem került az életrajzi kutatásokat végzők látóterébe, jól jelzi, hogy a *Millenniumi vadászati almanach* és a szintén 2000-ben megjelent *Magyar vadászirodalom képeskönyve* még születése dátumát is ismeretlenként jelöli meg – holott az erre vonatkozó adatok nem tűntek el a történelem Közép-európai hullámverésében.

Sok más viszont igen. Vadásznaplója elveszett, trófeái szétszóródtak, levelezéséről alig tudunk, találmányait sem láthatjuk múzeumokban. Halálának hetvenötödik évfordulójához közeledve mégis megkíséreljük az eddigi próbálkozásoktól teljesebb módon rekonstruálni életét, különös tekintettel orvosi előmenetelére és munkásságára a korabeli sajtó és levéltári források segítségével. Tesszük ezt abban a reményben is, hogy hozzájárulhatunk helyének megerősítéséhez a magyar orvostörténet panteonjában, és bízva abban, hogy sikerül hivatásos, tőlünk avatottabb kutatók érdeklődését ráirányítani személyére.

CSALÁDJA

Dr. Thurn-Rumbach István nem az ismeretlenségből érkezett, köztisztületben álló és vagyonos család sarjaként látta meg a napvilágot. Jelen életrajznak nem célja teljeskörű áttekintést nyújtani a Rumbach család felemelkedésének történetéről, az alábbi adatok pusztán azt hivatottak szemléltetni, hogy e könyv főhősének karrierje korántsem előzmények nélküli sikertörténet, hanem családja több nemzedékre visszavezethető örökségének is köszönhető.

Szépapja, *Mathias Rombach* még a 18. század derekán érkezett német földről Erdélybe. Nagybányán vert gyökeret, ahol sebészként praktizált.

Üknagyapja, *Rumbach Sebestyén* (1761–1844) még Nagybányán született, majd 1788-ban Bécsben szerzett orvosi végzettséget, 1798-ban lett Pest városának tisztiorvosa, 1806-ban alapítja meg az első pesti gyógyfürdőt. 1874-től utca viseli a nevét a fővárosban.

Dédapja, *Rumbach János* (1792–1850) lovaskapitány egy, a felesége, *Petz Mária*

(1802–1871) családja tulajdonában álló soroksári sörfőzde megvásárlásával és üzemeltetésével járult hozzá a családi vagyon gyarapításához.

Apai nagyapja, *Rumbach Géza* (1831–1902) a mézszárszékeket üzemeltető családból származó *Thurn Amáliát* (1839–1897) vezette oltár elé. A felhalmozódott családi vagyon idővel lehetővé tette, hogy egy olyan háromemeletes sarokház építésébe fogjanak bele, ami beruházási költségeit tekintve a nyolcadik legdrágább épület volt az akkori Budapesten. Egy lányuk és négy fiuk született: *István, Géza, Dezső, Mária* és *Piusz*.

István (1863–1898) volt az elsőszülött, és még orvostanhallgató korában, 1889 novemberében vette feleségül *Gudman Máriát*¹ (1872–1952). Ők lettek a későbbi *dr. Thurn-Rumbach István* szülei. Az anya nevét illetően némi bizonytalanságot okoz, hogy az egyes dokumentumokban egyaránt előfordul a Gudmon, a Gudman és a Guttman változat is, a keresztnév pedig hol Máriaként, hogy Irmaként került feltüntetésre.

Nem kellett sokat várniuk a gyermekáldásra: 1891. február 5-én megszületett *Rumbach István Nepomuk János*, nem egészen két év múlva, 1893. január 13-án pedig *Margit* húga. Eközben az apa, az idősebb *Rumbach István* 1892 szeptemberétől az *I. Belgyógyászati Kóroda* gyakornoka lesz,² de az idill nem tart soká: 1898 augusztusában olyan súlyos betegségbe esik, hogy jobbnak látja végrendelkezni. Szeptember másodikán este nyolc órakor, élete delén, még csak harmincöt évesen távozik az élők sorából. Az idősebb *Rumbach Istvánt* szeptember 5-én temetik a Kerepesi úti temetőben levő családi sírboltba,³ amely a mai napig fennáll, azonosítója FM/BAL/1/187.

A családban törekvésre való hajlamban és anyagiakban tehát nincs hiány, ugyanakkor nehéz nem tetten érni az apa korai elvesztésének hatását abban, hogy a gyermek *Rumbach István* eleinte nehezen talált rá a saját útjára. Ekkor még „csak” *Rumbach*, a *Thurn-Rumbach* kettős családnév viselését majd 1921 szeptemberében engedélyezi a belügyminiszter a 73.986/VIII. számú rendeletével.⁴ Mivel részletesebb adatok nem állnak rendelkezésünkre a névváltoztatásról, homályban marad, hogy nagymamája, *Thurn Amália* iránti tiszteletből kérvényezte-e neve felvételét, vagy néhai édesapjától – aki szintén a *dr. Rumbach István* nevet viselte – való megkülönböztetésként.

KÖZÉPISKOLÁS ÉVEI

Talán a leginkább fordulatokkal és kitérőkkel teli időszak az ifjú *Rumbach István* életében a gimnáziumi tanulmányokkal töltött nyolc esztendő. Alaposan tévednénk, ha a családi háttérre, az „orvosdinasztia” nimbuszára gondolva unalmasan egyenletes éltanulói előmenetelt várnánk az eljövendő tudóstól. A valóság ettől sokkal küzdelmesebb és nem ritkán titokzatosabb.

1930-ban jelent meg *A magyar feltámadás lexikona*, amely a következőt írja róla: „Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte” – ez azonban nagyvonalú leegyszerűsítés: nem minden elemében igaz, és messze nem a teljes történet.

¹ *Fővárosi Közlöny* 1907. március 12. 18. évf., 21. sz., 595.

² *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az 1892–92 Tanévre*, 46.

³ *Budapesti Napló*, 1898. szeptember 5. 3. évf., 244. sz., 5.

⁴ *Budapesti Közlöny* 1921. szeptember 6. 55. évf., 198. sz., 1.

Rumbach István valóban a fővárosban kezdi meg a középiskolát: az 1901/02-es tanévben a VIII. kerületi Magyar Királyi Állami Zrínyi Miklós Gimnázium I./A osztályának tanulója.⁵ Dicsekvésre semmi oka: a magaviseletét és a testgyakorlásban való előmenetelét kivéve az összes többi tantárgyból csak elégséges minősítést szerzett. Átlaga alapján a 62 fős osztály 70%-ánál gyengébb teljesítményt nyújtott. A siralmas bizonyítvány kézhez vétele után tanulmányai meg is szakadnak: az 1902/1903-as tanévben neve egyik középiskola évkönyvében sem szerepel.

Valószínűleg nem fog már fény derülni arra, hogy pusztán a nem túl fényes tanulmányi előmenetel volt-e az oka, esetleg egyéb szempontok is szerepet játszottak annak a döntésnek a meghozatalánál, hogy *Rumbach István* a kihagyott tanévet követően nem a Zrínyi Miklós Gimnáziumban folytatja középiskolai tanulmányait, hanem a *Kegyes Tanítórendiek Főgimnáziumában*.⁶ Az intézmény nem volt ismeretlen a család előtt, egykor nagyapja: *Rumbach Géza*, nagybátyja: dr. *Rumbach Piusz* és édesapja, az idősebb dr. *Rumbach István* is ott koptatta az iskolapadot. Akárki ötlete is volt a váltás, rosszul számított: az ifjú Rumbach itt latinból és számtanból már meg is bukik, az évismétlés szégyene elkerülhetetlen. Az 53 fős osztályból csak három nebuló kap az övénél is rosszabb bizonyítványt. Ami az iskola megválasztását illeti, intő jel lehetett volna, hogy főhősünk édesapja korábban szintén nem tudta elkerülni a bukást: neki a második és az ötödik osztályt is ismételnie kellett. Akár családi vonásnak is tekinthetjük, hogy az idősebb *Rumbach* „mumusa” is a latin nyelv és a mennyiségtan volt...

A második gimnáziumi osztályt második nekirugaszkodásra ismét új középiskolában, sőt új városban kezdi: 1904. szeptember 4-én a *Kalocsai Érseki Főgimnázium* egyenruháját ölti magára az évnnyitó Veni Sanctén.⁷ És Kalocsán, a jezsuita pap-tanárok keze alatt szinte egycsapásra lendületbe jön: *Rumbach István* az 53 fős osztály legjobb tíz tanulója közé küzd fel magát. Latinból, matematikából és szépírásból „csak” jó, minden más tantárgyból jeles osztályzatot kap év végén! Vallástamból, magyar nyelvből és geometriából a legjobbak között van, tagja a gimnázium fűvós-zenekarának és a nyelvészeti körnek, ahol a „különösen kitűntek” között említik, színelőadásokon lép fel, elnyeri az intézeti érdemkeresztet. A nem is olyan régen csak bukdácsoló, majd bukott diák az élre tör. Különös viszont, hogy két olyan tantárgyból soha nem lesz tartósan jeles osztályzatú, amelyekből a későbbiekben magas szintű tudásra tesz szert: az egyik a német nyelv, a másik a természetrajz.

A harmadik osztályban is tagja a fűvós-zenekarnak, és ismét a nyelvészeti kör „kitűnő tagja”-ként említik.⁸ Latin párbeszéd, elbeszélések, szavaltatok, kisebb irodalmi művek önálló készítése és azok bírálata volt a kör vasárnaponkénti összejövetelinek tárgya. Szavalatáért dicséretben részesül, a *Véráldozat* című színdarabban Cornelius praetort játssza, a *Győzelem Zalogá*-ban Sobieski Jánost.

Negyedikésként francia nyelvből kis híján jutalmat nyer, valamint zenekari tagsága mellett „sikerült költeményt” ír. A *Városey Gyula* (1846–1910) kalocsai érsek tiszteletére

⁵ *Értesítő a Budapesti VIII. Kir. Állami Főgymnasiomról az 1901–1902-ik tanévben* 52.

⁶ *A Kegyes Tanítórendiek Budapesti Főgimnáziumának értesítője az 1903–1904. iskolaévről*. 112.

⁷ *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium negyvenötödik értesítője az 1904–1905. iskolai évről*. 93.

⁸ *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Értesítője az 1905–1906. iskolai évről*. 64.

bemutatott színdarabban szerepet vállal, a nyelvészeti kör tagjaként „kiváló buzgalommal” tevékenykedik.⁹ Rákövetkező évben az iskolai ünnepségen a *Szent Imre napján* című költeményt szavalja, versmondásban „remekel.”¹⁰ Érdekesség, hogy három tengeri halat juttat az iskola természetrajz-szertárának, ebből valószínűsíthetjük, hogy előző nyáron a dalmát tengerparton vakációzott.

Az 1908/09-es tanévben a Kalocsai Érseki Főgimnázium VI. osztályának tanulója.¹¹ Zenekari tevékenysége mellett szavallataival és szónoklataival remekel, és az előző évhez hasonlóan ismét hozzájárul az iskolai szertár gyűjteményének gyarapításához: ezúttal egy Ragusa környékéről származó régi dalmát pisztolyt adományoz az alma maternek. Ebben az évben egy sportsikerrel is dicsekedhet: magasugrásban 190 cm-rel második lesz az iskola tanulói között. Testgyakorlásból és vívásból mindig is jó és jeles osztályzatokat szerzett, ebből arra következtethetünk, hogy az első idők tanulási nehézségeit semmiképp sem valamiféle alkati gyengeségből adódó elhúzódó betegeskedés okozhatta.

Rumbach István tehát 18 éves korára a kezdeti kudarcokat kiheverve és azokon felülemelkedve megtapasztalja a siker érzését. Soha nem lett eminens tanuló, de tisztába jött saját képességeivel, tudja, hogy bontakoztassa ki őket, és számos olyan készséget sajátított el, amelynek a későbbiekben hasznát vette gyógyító és alkotó tevékenysége során. Ekkor azonban ismét váratlan fordulat következik be a tanulmányában: nem Kalocsán fejezi be a gimnáziumot, és nem is ott érettségizik.

Az 1909/10-es tanévet újra a fővárosban kezdi: ekkor az *V. kerületi Magyar Királyi Állami Berzsényi Főgimnázium* VII. és VIII. osztályos tanulója.¹² Nem tévedés: egy év alatt végzett el két osztályt, egyelőre felderítetlen okból – igazgatói engedéllyel – magántanulóként. 1910. június 24-én érettségizik: az 1077/1909–10-es számú érettségi bizonyítvány minősítése „érett”, ami a „jelesen érett” és a „jól érett” alatti fokozat.¹³ A kalocsai páterek jóságos szigorának hiánya látványosan kiütöközik: jelest csak vallástanból és földrajzból szerez, annál több az elégséges. De végül is sikerrel vette az akadályt.

KATONAÉVEK

Ferenc Ferdinánd trónörökös a kettős Monarchia magyar felében nem volt különösebben népszerű, halála mégis beláthatatlan eseménysorozat kezdetét jelentette kritikusi számára is. A fiatal *Rumbach István* sem látta ezt előre, amikor a „boldog békeidők” vége felé, 1914. április 1-én megérkezett Bolzanoba (akkori szóhasználat: Bozen), hogy leszolgálja az önkéntesi esztendejét. Nem egyedül jött, vele voltak medikus társai: *Schmiedt Miklós* és *Stoll Kálmán*,¹⁴ aki még 1915-ben orosz fogságba esik.

Rumbach István három hónapot szolgált a háború előtt, majd négy évet és két hóna-

⁹ *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Értesítője az 1906–1907. iskolai évről.* 101.

¹⁰ *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Értesítője az 1907–1908. iskolai évről.* 109.

¹¹ *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Értesítője az 1908–1909. iskolai évről.* 93.

¹² *A Budapesti V. Kerületi M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője az 1909–1910. iskolai évről.* 50.

¹³ Budapest Főváros Levéltára HU BFL VIII 35 b erettsegi 1910 1 05–06 39 0002048

¹⁴ *Magyarország* 1933. október 22. 14. évf., 244. sz., 1.

pot a hadba lépést követően. Mint önkéntes, maga választhatta meg, hogy hová vonul be. Egysége a monarchia egyik elitalakulata: a második tiroli császárvadász ezred, ahol előbb tartalékos szanitéc zászlós, majd hadnagy lesz. Harctéri szolgálata 1915. április 15-én kezdődik, következő év tavaszán kiérdemli az Arany Érdemkereszt a Vitézségi Érem szalagján kitüntetését. A felterjesztés alapján „*Egy tábori gyengélkedő medikusaként fáradhatatlanul és sikeresen végezte tevékenységét, különösen az intézmény járványkórházként való háromhetes működése során nyújtott kiváló teljesítményt.*”

1916. április 25-től az Anton Eiselsberg (1860–1939) professzor parancsnoksága alatt álló II. mozgó sebészosztagnál kamatoztatja, amit addig az egyetemen tanult. A „Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján” kitüntetési javaslata indokolása szerint „*kivételes férfi folyton meglévő munkakedvvel, és kitűnő szakmai, sebészeti ismeretekkel, így másodorvosként történő alkalmazása bizonyos önállóságot is megengedett, számtalan sebészeti beavatkozást hajtott végre ellenőrzés mellett, minden egyéb szolgálati kötelességét rendkívül kiemelkedő módon végezte a műtőben és a kórteremben (fertőtlenítés, nehéz és komplikált kötések technikája). Ezúton igazolom, hogy 3 hónapig az ellenséges tűzvonalba dolgozott, folyamatosan veszélyben volt az élete az ellenség tüzésége és a légitámadások miatt.*”

Bajtársa, dr. Hans Philipowicz: *A Magas-Kárpátokban* címmel megjelent könyvében ugyan nem idéz fel Rumbach István orvosi tevékenységét érintő adatokat, de megjegyzi, hogy ritka jó idegekkel rendelkezett, a Brenta-völgyi harcok során például az ellenség szakadatlan tüzelése közepette is képes volt mélyen aludni – nem értve, hogy katonatársai miért nem.

1917 nyarának közepétől már a román fronton, Odobestben találjuk, élete itt is közvetlen veszélyben van. Ezúttal is egy kitüntetési felterjesztés nyújt adatokat működésének körülményeire vonatkozóan: „*Amikor az osztag Odobestben volt 1917. május és augusztusa között, júniusban és július elején ismételten lőtték a pályaudvart és az ágyúvontatókat, ami veszélyeztette a közelben található telephelyeket és lakhelyeket. Maga a telephely a városnak az ellenség felőli része volt, és az ellenséges tüzéség tűzvonalaiban állt. A pályaudvar elleni éjjeli légitámadások ugyanannyira veszélyeztették a közelben fekvő kaszárnyákat.*”

Még egyenruhát visel, amikor 1918-ban megjelenik első publikációja az *Orvosi Hetilapban*: *Az állandó katheter újabb rögzítési módja*¹⁵ címmel. Több mint egy évvel az egyetem befejezése előtt már megmutatkozott újírtásra való képessége és hajlama.

1918 novemberében helyezték nem tényleges állományba. Az első világháborús évek két, egész életére kiható hozadéka a neves *Frigyesi* professzor által is méltatott, átlagon felüli műteti készsége, valamint dr. Hans Philipowicz barátsága. Neki köszönheti majd, hogy tizennyolc éven keresztül rendszeresen vissza-visszatérve vadászhat a román uralom alá kerülő Erdélyben.

1919 nyarán a *I. Budapesti Vörös Vasas Gyalogezred* II. zászlóaljának orvos főnöke.¹⁶ Alakulatát bevetik a dunántúli vasutassztrájk letörésére – a sors azonban úgy rendel, hogy neki nem kell ebben részt vennie.

¹⁵ *Orvosi Hetilap* 1918. április 14. 62. évf. 15. sz., 199–200.

¹⁶ Budapest Főváros Levéltára HU BFL – VII.18.d – 13/0737 – 1919

Ahhoz a szerencsétlen nemzedékhez tartozott, amely két viláégést is átélt. 1940. augusztus 2-án a 10. Számú Honvéd Helyőrségi Kórházba (mai nevén Magyar Honvédség Egészségügyi Központ) osztják be. Mivel ekkor már betegeskedik, nincs tudomásunk róla, hogy tényleges munkát végzett-e a kórház kötelékében. Viszolyogtató, hogy 1943 áprilisának végén a kórház parancsnoksága nevében *vitéz Kopolyai Ferenc* százados felszólítja, hogy „a saját érdekében” jelentkezzen a származása igazolása végett. *Dr. Thurn-Rumbachot* azonban nem éri el a felszólítás, az értesítés postázásakor éppen Svájcban tartózkodik.

ORVOSKÉNT

A második világháború előtti korszak vadászati közéletének nagyjai között nem volt ritka, hogy a vadászatban alkotott életművük mellett valamilyen más, polgári hivatást gyakoroltak. *Fekete István* például „főállásban” gazdász és író volt, *Kittenberger* és *Nadler* elsősorban zoológusok, *Láng Rudolf* tanár, *Maderspach Viktor* mérnök – *Thurn-Rumbach István* pedig orvosdoktor.

Még 1910 szeptemberében, néhai édesapja nyomdokaiba lépve kezdte meg medikusi éveit a *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem* orvosi karán.¹⁷

Tanulmányai során a *Lenhossék* professzor által oktatott anatómia, valamint a vegytan, fizika, bőrgyógyászat, elmegyógyászat tantárgyak okoznak neki nehézséget, ezekből legjobb esetben is csak elégséges minősítést szerez, de anatómiából ismétlésre is kényszerül. Az élettan, kórbonctan, törvényszéki orvostan, belgyógyászat, szemészet tantárgyakból viszont jól teljesít, és már tanulmányai során egyértelművé válik, hogy leginkább a szülészet és a sebészet területe áll hozzá közel, ezekből jó, sőt kitűnő érdemjegyeket kap.¹⁸

Tanulmányai mellett már elsőévesként aktívan bekapcsolódik az *Egyetemi Kör* munkájába: 1910 szeptemberétől titkárrá,¹⁹ rá egy évre főtitkárrá,²⁰ az 1912/13-as tanévben ügyvezető alelnökké,²¹ majd az alelnökök egyikévé²² választják. Az előadások mellett a társadalmi eseményeknek is szorgalmas résztvevője: ott találjuk a medikusbálok, táncestélyek szervezőbizottságában. Az 1913. január 22-i Medikus Táncestély szervezőbizottságában például jegyzői szerepet vállalt,²³ ugyanekkor a bizottság háznagya nem volt más, mint *Szentgyörgyi Albert*. A kalocsai gimnáziumi évek hagyatékaként nagy kedvvel szerepel amatőr színielőadásokon: 1911. december 6-án este az *Egyetemi Kör* Mikulás-estjén *Török Miklós dr. Marquise* című egyfelvonásos darabjában lép fel,²⁴ 1912. október 29-én pedig a *Vígyszínházban* *Az iglói diákok*-ban játszik főszerepet.²⁵

¹⁷ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja, 1910–1911.* 233.

¹⁸ Semmelweis Egyetem Központi Levéltár I.c._38_90; I.c._38_329; I.c._38_356; I.c._38_471; I.c._70_135; I.c._102_377; I.c._37_264; I.c._37_301

¹⁹ *Egyetemi Lapok*, 1910. szeptember 30. 23. évf., 13. sz., 13.

²⁰ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1911–1912.* 115.

²¹ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1912–1913.* 124.

²² *Pesti Napló*, 1913. szeptember 21. 64. évf., 224. sz., 12.

²³ *Egyetemi Lapok*, 1913. január 15. 26. évf. 1. sz., 6.

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 1911. december 6. 31. évf., 289. sz., 10.

²⁵ *Az Ujság*, 1912. október 6. 10. évf., 237. sz., 21.

1914. május 13-án az egyetem újjáalakulásának 134. évfordulóján tartott ünnepi közgyűlésen dicséretben részesítik.²⁶ Mivel ekkor már katonaként szolgál, nem tudni, hogy a dicséretet a tanulmányi eredményeivel, vagy hazafiságával érdemelte-e ki. Tanulmányai a világháború kitörésével kényszerűen megszakadnak. 1918. augusztus 22-én járul majd hozzá a *Kari Tanács*, hogy az első – egyébként elégséges minősítésű – orvosi szigorlata (igazolt katonai szolgálat miatti) késedelmes letétele miatt szabálytalanná vált három féléve beszámításra kerüljön.

1918. december 30-án, miután „*egyetemi magaviselete ellen az egyetemi hatóság előtt kifogás nem fordult elő*” végbizonyítványt kap,²⁷ 1919. április 5-én pedig orvosdoktorrá avatják.²⁸

Dr. Rumbach alig egyhónapos diplomájával és bőséges frontsebészeti gyakorlatával máris testhezálló feladatot kap: 1919 májusában kinevezik mentőorvossá és felhívják, hogy tegyen fogadalmat.²⁹ Mentőorvosi tevékenységéből mindössze egyetlen eseményről van tudomásunk, szeptember 28-án egy két halottal és sok sérülttel járó vasúti szerencsétlenségnél folyó mentésben vesz részt.³⁰

Logikus lett volna, ha a sürgősségi ellátás vagy a sebészet felé orientálódik, de más utat választott: a nőgyógyászat felé fordult. Szintén 1919-től előbb díjtalan,³¹ majd díjas gyakornoknak³² osztják be az *I. Szülészeti és nőgyógyászati tanszék* mellé. Még gyakornok, amikor 1923-ban megjelenik első (végzett orvosként az első) publikációja az *Orvosi Hetilapban: A Chronicus emlőecema Hormon-therapiája* címmel.³³

1925-től tanársegéd, és folytatja publikációit: az *Egyoldali teljes ureterduplicitás*³⁴ és a *Fogó-műtétek és a velük kapcsolatos magzati halálozás*³⁵ című cikkei szintén az *Orvosi Hetilapban* jelennek meg. Utóbbira többen hivatkoznak majd a későbbiekben, és a *Zentralblatt für Gynäkologie*³⁶ is szemlézi.

1926. február 28-án meghal mentora, *Bársony János* professzor, *Bársony István* vadászíró öccse. Tanítványai a rákövetkező évben megjelentetett *Bársony-emlékkönyvvel* tisztelegtek előtte. *Dr. Thurn-Rumbach István Az urachus megbetegedéseiről egy hólyag-köldöksipoly kapcsán* című tanulmányt szerepelteti az emlékkönyvben, amit még ugyanabban az évben a *Budapesti Orvosi Újság* is közöl.³⁷

Az 1926/27-es vadászati évre megjelenő *Vadászati útmutatóban A vadász célszerű ruházkodásáról* ír. A praktikumon túlmenően itt sem tudja meghazudtolni orvos mivoltát: nagy hangsúlyt helyez az egészségmegőrzésre. A felcsavarható lábszárvédővel kapcsolatban például megjegyzi, hogy használata meggátolja a visszértágulást.

²⁶ *Pesti Napló*, 1914. május 14. 65. évf., 113. sz., 16.

²⁷ Semmelweis Egyetem Központi Levéltár 2.b._18_159_1918–19

²⁸ Semmelweis Egyetem Központi Levéltár 1.f.6_788

²⁹ *Népszava*, 1919. május 15. 47. évf., 115. sz., 10.

³⁰ *Friss Újság*, 1919. szeptember 30. 24. év., 115. sz., 3.

³¹ *Hivatalos Közlöny*, 1920. január 15. 28. évf., 3. sz., 29.

³² *Hivatalos Közlöny*, 1923. január 1. 31. évf., 1. sz., 13–14.

³³ *Orvosi Hetilap*, 1923. március 11. 67. évf., 9. sz., 98.

³⁴ *Orvosi Hetilap*, 1925. január 25. 69. évf., 4. sz., 67.

³⁵ *Orvosi Hetilap*, 1925. augusztus 9. 69. évf., 32. sz., 767–769.

³⁶ *Zentralblatt für Gynäkologie*, 1926 K r. 8. S. 462.

³⁷ *Budapesti Orvosi Újság*, 1927. október 13. 25. évf., 41. sz., 1169–1170.

1928-ban az *Orvosképzés*-ben *A köldök ellátásának újabb módjára*-ról számol be,³⁸ itt ismét megmutatkozik újításra való hajlama. Fejlesztésének lényege, hogy a köldökcsontot egy erre a célra tervezett fogó segítségével egy speciális alumíniumkapoccsal zárja le. Előnye az addig alkalmazott Bar-kapocshoz képest abban állt, hogy nem rozsdásodott, csekély tömegű volt, egyszerűbben volt felhelyezhető, nem rendelkezett éles, vérzést okozó szélekkel, és a köldökcsont teljes leszáradásig fennhagyható volt. *Thurn-Rumbach* e találmányát a *Magyar Nőorvosok Társaságának* II. nagygyűlésén, 1928. március 31-én tartott előadásában³⁹ is ismertette.

1929-ben *A gyulladós adnex-megbetegedések kezeléséről* jelentetett meg tanulmányt,⁴⁰ majd 1930 áprilisában a *Magyar Nőorvosok Társaságának* III. nagygyűlésén *A női húgycső előesése* című előadásában ismertette ezen elváltozás ismérveit, valamint saját műtéti tapasztalatait, külön kitérve az embóliás veszélyre.⁴¹

1931. május 26–30 között részt vett a *Német Nőgyógyász Társaság* XXII. nagygyűlésén, Frankfurtban.⁴² Előadásában kéjgázzal működő fájdalomcsillapító berendezést mutatott be, amelyről beszámolt az *Archiv für Gynäkologie*⁴³ szaklap is. Működését egy évvel később az *Orvosi Hetilapban* *A rendes szülés fájdalmainak csillapítása kéjgázzal* címmel ismertette.⁴⁴ A dinitrogén-oxid használata fájdalomcsillapításra ekkor már nem volt újkeletű, de Thurn-Rumbach a napjainkban is működő *Dräger* vállalattal közösen egy mindössze 9 kilogrammos, hordozható készüléket fejlesztett ki. A könnyű mozgathatóság, mint fontos szempont a fejlesztés során, minden bizonnyal a harctéri tapasztalatából fakadt.

A dinitrogén-oxid orvosi felhasználásáról szóló, a *Schmerz Narkose-Anaesthesie* által közölt tanulmánya szerint 110 esetben végzett fájdalomcsillapítást kéjgázzal, az esetek 67.27%-ában teljes sikerrel, 21.82%-ban kielégítő eredménnyel. Talán a legnagyobb nemzetközi elismerés, hogy e cikkét a patinás *The British Medical Journal* is szemlézi.

Még ugyanebben az évben, 1932. április 28-án a *Magyar Királyi Orvosegyesület Gynaekologiai Szakosztályának* közgyűlésén a szakosztály jegyzőjévé választják.⁴⁵

1932. június 10-én felszólal a *Magyar Klinikusok Társasága*, a *Magyar Nőgyógyászok Társasága* és a *Magyar Sebészeti Társaság* együttes ülésén. Felszólalása tartalmilag megegyezik a rákövetkező évben az *Orvosképzés*-ben megjelent publikációjával, melynek címe *Az állandó intravénás cseppinfúzió szerepe a gyermekágyi láz kezelésében*.⁴⁶

1933. április 28-án a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* XXVI. tudományos ülésén *Verebély Tibor* a sebészi fájdalomcsillapításról szóló előadásához szól hozzá, ismét a

³⁸ *Orvosképzés*, 1928. május 31. XVIII. évf., 1. különsz., 44–46.

³⁹ *Orvosképzés*, 1928. március 31. XVIII. évf., 1. különsz., 44.

⁴⁰ *Orvosi Hetilap*, 1929. április 27. 73. évf., 17. sz., 68.

⁴¹ *Orvosi Hetilap*, 1931. június 6. 75. évf., 23. sz., 622.

⁴² *Orvosi Hetilap*, 1931. június 20. 75. évf., 25. sz., 668.

⁴³ *Archiv für Gynäkologie*, 144, 225 (1931)

⁴⁴ *Orvosi Hetilap*, 1932. július 30. 76. évf., 30. sz., 675–676.

⁴⁵ *Orvosi Hetilap*, 1932. június 4. 76. évf., 22. sz., 500.

⁴⁶ *Orvosképzés*, 1933. XXIII. évf., 3. sz., 449–452.

kéjgáz alkalmazásának előnyeit ecseteli, klinikai tapasztalatai és az általa végzett állatkísérletek alapján.⁴⁷

Ebben az évben egy közelebbről meg nem határozott, de súlyos, életveszélyes betegségbe esik, ez lehet a magyarázat rá, hogy április 29-én, még csak 42 évesen végrendelezik.⁴⁸ Munkahelyéhez való feltétlen ragaszkodását kétségbevonhatatlanul jelzik alábbi sorai:

„Ingatlan vagyonom tulajdonjoga halálom után a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem I. számú női klinikáját illeti meg. Ebből feleségem férjhezmenetele vagy halála után – kiknek a fentiekben ingatlan vagyonom hasznélvezetét hagytam – egy alapítvány létesíttessék dr. Thurn-Rumbach István néven, mely alapítvány jövedelme felett az I. számú női klinika mindenkori igazgatója diszponáljon akként, hogy a jövedelem összegét évente tanulmányi segély formájában az I. számú női klinika érdeemes kinevezett fiatal orvosa kapja, illetve orvosai kapják.”

E végrendeletét ugyanakkor 1936-ban visszavonja.⁴⁹ Nincs tudomásunk róla, hogy halála után a klinika részesült-e a hagyatékból.

1933 májusában bírósági tárgyaláson kénytelen megjelenni, egy halálos kimenetelű tiltott műtét ügyében. A büntetőper során *dr. Thurn-Rumbach István* a tanúk padján foglalt helyet. Vallomásában előadta, hogy az áldozatot, *Junger Angélat* ő vette fel betegként a klinikán, általános fertőzést és gyermekágyi lázat diagnosztizálva nála.⁵⁰ Kétségkívül megállapítható volt, hogy a vérmérgezés oka egy hozzá nem értő módon végzett tiltott műtét volt.

A vádlottat, *Seiler Emilt* végül egy vádpontban nem találták bűnösnek: nem volt bizonyítható, hogy a műtétet pénzért végezte volna. Fél év fogházra, és az orvosi hivatás gyakorlásától való háromévnnyi eltiltásra ítélték.

1934 tavaszán a *Magyar Orvosi Nagyhet* záróülésén, a *Magyar Nőorvos Társaság* tagjaként tart előadást a mangán-klorid alkalmazhatóságáról a Coli-baktérium által előidézett hólyaghurut és a terhességi vesemedence-gyulladás gyógyítására.⁵¹

1935-ben egyetemi magántanári habilitációért folyamodik.⁵² Erre vonatkozó kérvényét maga *Frigyesi* professzor terjeszti a *Kari Tanács* elé, a következő szavakkal méltatva szakmai életútját, érdemeit:

„A klinikai teendőkhöz kívül szakmánk több fejezetével tudományosan is foglalkozott. Folyamodó amióta első tanársegéd, állandóan tevékeny részt vesz az orvostanhallgatók, klinikára beosztott fiatal orvosok és gyakornokok, valamint vöröskeresztes nővérek képzésében, rendszeres előadások és műtéti demonstrációk tartásával nagy ambícióval oktatva és vezetve be őket a nőgyógyászat ismereteibe. Elméleti és gyakorlati felkészültségével számos előadás és bemutatás keretében tett tanúságot az Orvosegyesületben, a Gynäkologiai Szakosztályban és más Egyesületekben.

⁴⁷ *Orvosi Hetilap*, 1933. április 22. 77. évf., 16. sz., 346.

⁴⁸ Budapest főváros Levéltára HU_BFL_VII_215_a_1933_0213

⁴⁹ Budapest Főváros Levéltára HU_BFL – VII.215.a – 1936 – 0260

⁵⁰ *Esti Kurír*, 1932. május 7. 10. évf., 100. sz., 5.

⁵¹ *Magyar Hírlap*, 1934. június 05. 44. évf., 124. sz., 4.

⁵² A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem orvos tudomány kari tanártestületének 1935. évi április hó 30-án tartott VI-ik rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 22.

Thurn-Rumbach István dr. úr 16 évi klinikai működése alatt szolgálatát főnökeinek mindig megelégedésére látta el. Orvosi működésében elsősorban a megbízhatóság és lelkiismeretesség, a szolgálatban fegyelmezetség és fegyelemtartás jellemzi. Műtői készsége kiváló (...) a betegekkel való érintkezésben pedig az előzékeny modor, gyöngéd, odaadó bánásmód jellemzik s teszik őt klinikai működésre különösen alkalmassá.”

Frigyesi professzor Thurn-Rumbach munkahelye iránti elkötelezettségének alátámasztására azt is felhossa, hogy minimális a magánpraxisa, lakóhelyén még a végzettségére utaló tábla sincs kifüggesztve a kapuban. A *Kari Tanács* végül 19 „igen” szavazattal egy ellenében Thurn-Rumbach Istvánt a magántanári képesítési eljárás további cselekményeihez bocsájtja.

December 3-án zajlik tudományos dolgozatainak másodfokú bírálata.⁵³ Dr. Illyés Géza Thurn-Rumbach 25 dolgozatának tartalmi ismertetésén kívül a következő szavakkal is méltatja: „Tanítási tervzetében hallgatóit nagyon helyesen a mindennapi gyakorlatban végzett nőgyógyászati műtétekre is ki akarja oktatni, amire manapság az általános gyakorlatot folytató orvosnak is – főleg vidéken – szüksége van”. Másik bírálója, Frigyesi professzor önállóságát, jó előadói készségét és példás szorgalmát említi, tudományos működését „elismerésre méltó”-ként jellemezve.

December 17-én sikeresen kollokvál,⁵⁴ Frigyesi professzor a myomáról, Illyés a trigonum cystitisről kérdezi. Pár nappal később kerül sor a próbaelőadásra az *I. számú Szemészeti Klinika* előadótermében.⁵⁵ A folyamat 1936 februárjában zárul, ekkor hagyja jóvá magántanári képesítését a nőgyógyászati műtétan tárgykörből a vallás- és közoktatásügyi miniszter.⁵⁶

Március 1-én, Bársony János professzor halálának tízéves évfordulóján nagyszabású gyászünnepeket rendez a *Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete* a Kerepesi úti temetőben. Emlékező beszédek hangzanak el a *Csaba Bajtársi Egyesület*, az *I. számú női klinika*, a *Budapesti m. kir. Bábaképző Intézet*, valamint a *Pázmány Péter Tudományegyetem* részéről. Az *I. számú női klinika* képviselőjében Thurn-Rumbach méltatja egykori mentorát.⁵⁷

1936. március 20-án a *Budapesti Királyi Orvosegyesület Gynaekologiai Szakosztályának* ülésén tartott előadásán az állandó katéter újabb és egyszerűbb rögzítési módját ajánlotta hallgatósága figyelmébe.⁵⁸

Szintén ebben az évben egy szovjet tudományos folyóirat is szemlézi egy, a helyi érzéstelenítésről szóló cikkét.⁵⁹

Azonban éppen 1936-ban határozott megtorpanás tapasztalható addig imponáló len-

⁵³ A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem orvostudományi kara tanártestületének 1935. évi december hó 3-án tartott II.-ik rendkívüli ülésének jegyzőkönyve 13.

⁵⁴ A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem orvostudományi kara tanártestületének 1935. évi december hó 17-én tartott IV.-ik rendes ülésének jegyzőkönyve 8.

⁵⁵ A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem orvostudományi kara tanártestületének 1935. évi december hó 20-án, pénteken d.e. 10 órakor az I.sz. szemészeti klinika előadótermében tartott III.-ik rendkívüli ülésének jegyzőkönyve 2.

⁵⁶ *Budapesti Közlöny*, 1936. február 12. 70. évf., 35. sz., 1.

⁵⁷ *Orvosi Hetilap*, 1936. március 7. 70. évf., 10. sz., 233.

⁵⁸ *Orvosi Hetilap*, 1936. június 13. 80. évf., 24. sz., 567.

⁵⁹ *Kazanyi Egészségügyi Magazin*, 1936. augusztus 32. évf., 8. sz., 1029.

dületű előmenetelében: többé nem is jelenik meg tőle orvostudományi témájú közlemény. A klinikán ugyanakkor egy ideig még biztosan tovább dolgozott, ez abból is tudható, hogy decemberben egy büntény, pontosabban a kórházból ellopott rádium ügyében nyilatkozott⁶⁰ az *Esti Kurir*nak.

1937 és 1940 között nincs adatunk orvosi működéséről. A magyarázat erre az lehet, hogy ekkoriban már egyrészt egyre több elfoglaltságot jelentett számára a vadászati kinológia, pontosabban a vérebtenyésztés, és az ezzel kapcsolatos tevékenységek (versenyek, bírálatok stb.), másrészt ebben az időszakban diagnosztizálják nála a tuberkulózist. 1938 decemberében már Mátraházán kezelték, és még 1940-ben is onnan keltezte könyve, az *Erdélyi szarvasok és medvék nyomában* előszavát.

1940 szeptemberétől ismét fizetéses tanársegéd az *I. számú Szülészeti és Nőgyógyászati tanszék* mellett,⁶¹ valamint csütörtökönként délután 5–7 óra között lakásán órákat ad szülészeti műtéttanból.⁶² Ezután már nem hirdet meg előadást.⁶³

VADÁSZAT, KINOLÓGIA, VADÁSZATI KÖZÉLET

Terjedelmi okokból kifolyólag nincs lehetőségünk *dr. Thurn-Rumbach István* vadászati, vadász-irodalmi és kinológiai téren kifejtett tevékenységének teljes részletességgel történő taglalására, az említettek ugyanakkor annyira integráns részei életművének, hogy legalább vázlatosan történő ismertetésük elengedhetetlen.

Az első világháborút lezáró békediktátum következtében az ország elveszítette legjobb nagyvadás vadászterületeit. A csonkaországi vadállomány sem maradt érintetlen, a forradalmak, a romló közbiztonság féktelen vadorzást eredményeztek, ami a nagyvadállomány drámai mértékű pusztulásához vezetett. A gímszarvassal való felelős gazdálkodáshoz ezért elengedhetetlen volt a sebzett vad felkutatásához szükséges vérebekek munkájának szélesebb körben való megismertetése. Dr. Thurn-Rumbach István kezdeményezésére 1928-ban alakult meg az *Országos Vizsla Club* véreb alosztálya, majd 1931-ben az önálló *Magyar Véreb Egylet – Frigyesi* professzor is tagja lett –, melynek első ügyvezető elnökévé választották. A vérebtörzskönyv vezetése, kiállítások, bírálatok, vérebversenyek, tanfolyamok szervezése, a vérebvezetéssel kapcsolatos ismeretterjesztő és népszerűsítő munka volt az egyesület célja. *Thurn-Rumbach* minden tekintetben vezető szerepet vitt, és jó példával járt elől: saját vérebtenyészetet is létesített a Börzsönyben.

A vadászat terén is megosztotta tapasztalatait a szélesebb közönséggel: 1929-ben hiánypótló szakkönyvet írt *A véreb tenyésztése, nevelése és tanítása* címmel. Írásait *A Természet*, a *Vadászati útmutató*, a *Kócsag*, a *Vadászkutya*, a *Kutyatenyésztés* és mindenekelőtt a *Kittenberger* által szerkesztett *Nimród* is közölte. A vadászbeszélések mellett írt a szarvashívó használatáról, a céltávcsőről, célballisztikáról, a vadászat és a legeltetés kapcsolatáról stb. Már betegen, mátraházi kezelése alatt rendezte sajtó alá az *Erdélyi*

⁶⁰ *Esti Kurir*, 1936. december 30. 14. évf., 298. sz., 5.

⁶¹ A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem orvostudományi kara tanártestületének 1940. évi június hó 11-én tartott X.-ik rendes ülésének jegyzőkönyve 18.

⁶² *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje, 1940–1941. tanév, 1. félév* 35.

⁶³ *A Pázmány Péter Tudományegyetem Tanrendje az 1942/43 tanév 1. félévére*, 42.

Dr. Thurn-Rumbach István a Máramarosban lőtt szarvasbikája trófeájával (1929)

szarvasok és medvék nyomában című elbeszélésgyűjteményét, amely 1941 végén jelent meg a *Dr. Vajna és Bokor* kiadónál.

Dr. Thurn-Rumbach István vadászati és orvos-tanári működéséről egyformán elmondható, hogy munkája során soha nem elégedett meg a tanultak szorgalmas alkalmazásával, hanem fáradhatatlanul igyekezett hol egyszerűbb, hol innovatívabb eljárások kifejlesztésére és alkalmazására. Német és angol nyelvtudása, fegyelmezettsége, elhivatottsága, újíto szándéka, kísérletező kedve még annál is többre tette volna képessé, mint amit végül elért. Nem rajta múltott, hogy betetőzetlen maradt életműve, amely ugyanakkor magasan az átlag feletti, és megérdemli az utókor elismerését.

UTOLSÓ ÉVEK, HALÁLA

Thurn-Rumbach István utolsó éveit történéseinek felderítése különös módon sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik, mint például majd' félszázaddal korábbi középiskolai tanulmányainak rekonstruálása. 1943 elején a dagonyákról szóló rövid közleménye jelenik meg *A Természet* hasábjain⁶⁴ – ez ugyanakkor nem jelenti feltétlenül azt, hogy Magyarországon is tartózkodik. Hollétére vonatkozóan némi támpontot ad a *Nimród* 1943. június 1-i számában megjelent *Utóhangok* című írásának⁶⁵ alábbi részlete: „Hosszabb távollét után hazatérve nagy örömben volt részem; szerkesztőnk megküldte a *Nimródnak* távollétemben megjelent példányait. A küldeményre örömmel és kíváncsisággal vettem rá magam, hiszen tót barátaink a Tátrában nemcsak a rádiómat kobozták el, de magyar szaklapjaimat is. Az elmúlt hónapok közleményei közül főleg az őznek golyóval való lövése és a fácánpusztulásról szóló vita ragadták meg figyelmemet.”

A *Nimródban* 1943 februárjában és márciusában folyt polémia a *Thurn-Rumbach* által említett két témában, tehát ekkor biztosan a Tátrában tartózkodott, valószínűleg gyógykezelés vagy lábadozás céljából. Mivel éppen 1943 tavaszán, amikor a Hadügy-

⁶⁴ *A Természet*, 1943. január 15. 39. évf., 1. sz., 9–10.

⁶⁵ *Nimród*, 1943. június 1. 4./31. évf., 16. sz., 243.

minisztérium a származása igazolása végett keresteti, a kézbesíthetetlen értesítő azzal érkezik vissza, hogy a címzett Svájcban tartózkodik, feltételezhetjük, hogy kezelésére nem egy helyszínen került sor. Április 23-án így ír *Kittenberger Láng Rudolfnak*: „*dr. Thurn Rumbach felhívott telefonon és magához kéretett. Ágyba feküdt szegény, nemsokára megint Davosba megy.*”

Hazatérve is arra találunk adatot, hogy itthon szintén kereste a hegyi környezetet: májusban a füzerradványi kastélyszálló vendégei között szerepel a neve.⁶⁶ Ott tartózkodásának pontos időpontja, hossza ugyanakkor nem ismert.

1944 áprilisában ismét Davosban, a *Schatzalp* szanatóriumban tartózkodik gyógykezelés céljából. „*Azt hiszem nem is lesz egészséges már soha. Bár rossz jós lennék!!!*” – ahogy *Kittenberger* írja *Láng Rudolfnak*. Majd ugyanebben a hónapban: „*állapota kollégái szerint reménytelen. Jó, hogy az orvosok is gyakran tévednek.*” Aztán júniusban: „*Th. Rumbachot operálják. Fene nehéz dolog lehet ilyen tüdőoperáció!*”

Legközelebb a rákövetkező év végén bukkan fel: *A Természet*-ben 1944. november 15-én *Halászat villanyárammal* címmel jelenik meg élete utolsó publikációja.⁶⁷ E cikke zavarba ejtően szervesen illeszkedik addigi közléseihez, sokkal inkább tűnik szakirodalmi feldolgozásnak, ellentétben a megszokott, saját tapasztalatain nyugvó beszámolóival. E dátumot követően következtetésekre vagyunk utalva a sorsát illetően. A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje egészen 1948-ig szerepelteti a nevét az egyetemi magántanárok között. Ebből következően, valamint kötelességtudatát és feyelmzettségét ismerve kevésbé valószínű, hogy már ekkor tartósan külföldre költözött volna. Utolsó svájci tartózkodásának pontos kezdete ugyanakkor nem ismert: sem a berni magyar, sem a budapesti svájci nagykövetség nem őrizte meg a távozás időpontjára vonatkozó iratokat, és a *Svájci Szövetségi Levéltárban* sem találtunk olyan dokumentumra, következtetésünk helyességét igazolná vagy cáfolná.

Thurn-Rumbach Istvánt végül szülővárosától 800 kilométerre, a svájci Losonében éri el a vég 1948. június 26-án hajnali három órakor. Az önkormányzatnál őrzött kéziratos feljegyzés ugyan június 27-ét említi, ám a plébánia anyakönyve jóval precízebb benyomást kelt. Életének utolsó hónapjaira és halálának közelebbi körülményeire vonatkozóan mindössze két forrás áll rendelkezésünkre. Az egyik *Fuchs Antal Dicsértesség a Bakony* című könyve, amelyben dátum megjelölése nélkül idéz a szintén emigrációban élő *Esterházy Tamás* (1901–1964) egyik, a Fuchs családnak írott leveléből:

„*Szegény Thurn-Rumbach dr. évekkal ezelőtt sok operáció után tüdővészben meghalt. Még sikerült nekem a Vörös Keresztnél oly gyógyszereket kapni, melyek még nem voltak könnyen kaphatók kereskedelmileg, de ezek sem használtak már szegénynek.*”

A másik forrás a *Lugano Egyházmegye Levéltára* által rendelkezésünkre bocsájtott, a halálesetre vonatkozó alábbi, eredetileg latin nyelven írott egyházi halotti anyakönyvi bejegyzés:

⁶⁶ *Színházi Magazin*, 1943. május 12. 6. évf., 21. sz., 24.

⁶⁷ *A Természet*, 1944. november 15. 40. évf., 11. sz., 438–441.

„Thurn-Rumbach István orvost [holtan] találták, élt: 57 évet 3 hónapot 21 napot meghalt: június 26.

eltemetve: június 27.

Az Úr ugyanazon évében (1948) június hó 26-án hajnali 3 órakor abban a házban, amelyet a néhai Joseph Broggini örökösei bérelnek, Thurn-Rumbach István orvosdoktor, budapesti magyar ember, aki a legutóbbi embertelen háború következtében súlyos betegen jött ide három hónappal ezelőtt gyógyulást keresve, lelkét visszaadta az Úrnak, az Anyaszentegyházzal egyesülve, 57 éves 3 hónapos 21 napos korában. A bencés rendi Sigfrid atya szabályos gyónás után ellátta a haldoklók szentségével és az utolsó kenettel. A következő napon, 27-én testét a plébánia temetőjében eltemettük, az után a Szt. Lőrinc templomban én mondtam gyászmisét.

... tanúsítom Sacherfalder... prépost”

(Fordította: Babcsányi Judit)

A bejegyzéshez kapcsolódóan az alábbiakat tartjuk említésre érdemesnek:

A Broggini család még ma is köztiszteletben áll Losonéban, a városka több polgármestere is közülük került ki. Tehetősek lévén számos (napjainkra részben lebontott) ingatlanal rendelkeztek, így nem rekonstruálható, hogy pontosan mely házat bérelték Giuseppe Broggini örökösei.

Losone hegyektől övezett, festői környezetben fekvő, pár ezer fős kisváros Ticino kantonban, közel az olasz határhoz. Nem található ott híres tüdőgyógyintézet, szanatórium vagy akár csak kistérségi szinten központi szerepet játszó egészségügyi intézmény, Thurn-Rumbach valószínűleg tudatában is volt annak, hogy Losone nem a gyógyulása helyszíne lesz.

A város temetője apró, a sír pontos helyére nézve nem maradt fenn feljegyzés. Valószínű, hogy a nyughely az elmúlt évtizedekben többször is „gazdát cserélt”, így Thurn-Rumbach István hamvainak esetleges exhumálására és a Fiumei úti sírkertben található védett családi sírboltban szülei és nagyszülei mellett való végső nyugalomra helyezésére – ha szándék volna is – nincs reális esély.

ÖRÖKSÉGE, EMLÉKEZETE

Dr. Thurn-Rumbach István aktív éveinek számát szűkmarkúan mérte a sors, ezzel együtt körülbelül huszonöt esztendő alatt számtalan területen – az említettekén kívül például sportlövőként és ornitolóusként is – nyomot hagyott maga után. Haláláról mégis egyedül a Nimród emlékezett meg: az 1948. július 1-i lapszámban Nadler Herbert jegyzi nekrológját. 2016-ban Kovács Dénes írt életútjáról a teljesség igénye nélkül a Nimródban 125 Éve született dr. Thurn-Rumbach István címmel.⁶⁸

Ami az emlékezet tárgyiasult jeleit, az emléktáblákat, közterület-elnevezéseket, szobrokat stb. illeti, még rosszabb a helyzet: Thurn-Rumbach emléke előtt nincs hol lerónia

⁶⁸ Nimród, 2016. március, 104. évf., 3. sz., 58–61.

kegyeletét az emlékező utókornak. Nyughelye eltűnt, szülőházát nem jelöli tábla, egykori munkahelyén sem őrzi emlékét bronzba öntött vagy márványba vésett felirat.

Ami a neki tulajdonítható tárgyi emlékeket illeti: két gímszarvas-trófeáját és egy hannoveri vérebe koponyáját őrzi a *Magyar Természettudományi Múzeum*. *Őry Sándor* (1887–1962), a kiváló preparátor révén maradhatott fenn hagyatéka e minimális töredéke.

Dr. Thurn-Rumbach István öröksége tehát szinte kizárólag szellemi természetű. Az általa életre hívott *Magyar Véreb Egylet* működését ugyan a második világháború után betiltották, de a rendszerváltás után újjáalakult, és ma is működik.

A 2021 őszén, Budapesten megrendezett *“Egy a természettel” Vadászati és Természeti Világkiállítás központi pavilonjában a magyar vadászat olyan halhatatlanjai között, mint Fekete, Széchenyi, Bársony vagy Kittenberger; az ő szobra, Kovách Gergő kortárs művész alkotása is látható volt, azonban e szobor pusztán ideiglenes jelleggel, mindössze húsz napra állított számára emléket.*

Mindamellet, hogy a szellemi öröksége élő és elpusztíthatatlan, *dr. Thurn-Rumbach István* is méltó rá, hogy az utókor úgy orvosi, mint vadászati minőségében valamiféle állandó emlékhely létesítése által is kifejezze tiszteletét életműve előtt. Alkalmas helyszín több is kínálkozik: az I. számú Női Klinika, Rökk Szilárd utcai szülőháza, az István-kunyhó helye a Börzsönyben vagy éppen a vérebvezető tanfolyamnak otthont adó bakonyi Gézaháza.

PÓLIK SÁNDOR

okleveles agrármérnök, vadász
8225 Szentkirályszabadja, Rákóczi utca 69.
eloltoltos.konferencia@gmail.com

SUMMARY

The essay above recounts the life and works of István Thurn-Rumbach, MD, an ob-gyn and university professor. Born in Budapest in 1891, he came from a medical dynasty that originated in Germany and became entirely Hungarian over the successive generations. During WWI, István Thurn-Rumbach served in field hospitals. He earned his medical degree in 1919, specializing in labour and delivery pain management and childbirth surgical techniques. He published numerous papers in Hungarian, his communications also being cited by German, British and Soviet periodicals.

Besides his devotion to medicine, he was an avid hunter, sharing his adventures in his 1941 book *“Tracking deer and bears in Transylvania”*. As a noted bloodhound breeder, he knew the importance of effective blood trailing and the propagation of all related knowledge. His last years were marred by his fight with tuberculosis. He died in Switzerland in 1948.

200 ÉVE SZÜLETETT ID. BÓKAI JÁNOS (1822–1884)

BRUCKNER ÉVA

„Minden tettét a haza és az emberszeretet vezérelte”¹
(Kapronczay Károly)

A korszerű, hazai gyermekgyógyászat megteremtője, id. Bókai János 1822. május 18-án, a napjainkban már Szlovákiához tartozó, Igló (Spisska Nová Ves) városában, Bock Márton cipésmester fiaként született. Ősei abba az iparos polgárokból és parasztokból álló szász népcsoportba tartoztak,² amely cipszer néven (Zips=Szepesség) vált közismertté és a 16. században a Felvidéken elterjedt reformáció lutheri ágához csatlakozott. A neves társadalomtudós, Max Weber (1864–1920) szerint a protestáns etika fontos kialakítója lett a modern, nyitott embertípusnak, amelyet a szabad szellem és a kötelességtudás hat át.³ „Ha az Isten egyszer cipésznek hívott el valakit, akkor azt az Isten hétfőn hajnalban a műhelybe várja munkára,”⁴ mert „Isten minden hivatásban szorgalmat és hűséget követel”⁵ – nevelte Bock Márton is a gyermekeit.

A családi láncolatban a vallásosság mellett az erkölcsös családi élet, a szigorú napi-
rend betartása (reggeli 6-, ebéd 11-, vacsora 6-órákor) és a zene szeretete is tradicionális volt. Az anyakönyvbe *Bock Johann*ként bejegyzett gyermek sokat tartózkodott az ezt az életmódot szintén követő, iparos nagyapa szerény házában, melyben azonban esténként zongoraszó csendült fel és az összegyűlt családtagok Luther zsoltárjait énekelték.⁶

Valamennyien ragaszkodtak a magyar hazához, s ha kellett, ki is álltak érte.⁷ Bock Johann 16-éves korában, olvasmányain keresztül tanult meg magyarul, a szép magyar beszédet azonban pesti medikusként és a forradalmat előkészítő Pilvax-kör tagjaival kapcsolatba kerülve, sajátította el.⁸

¹ KAPRONCZAY Károly: A hazai tudományos gyermekgyógyászat kezdete. Id. Bókai János emlékezete. *Természet Világa*, 1984. 115.évf. 8.sz. 378–379.

² BRUCKNER Győző: *A Szepesség népe*. Igló története. Ifj. Kellner könyvnyomdája, Bp., 1922, 445.

³ WEBER Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, 1982. 90–91.

⁴ LUTHER Márton: *Asztali beszélgetések*. Helikon, Bp., 1983. 222.

⁵ BÉKEFY Lajos, PhD: *Velünk élő Luther és Kálvin*. In: Dr. Birkás Antal (szerk.): *Luther és Kálvin – politika, jog, világi felsőbbtség. Esszégyűjtemény*. A Kereszténydemokrata Néppárt Protestáns Műhelyének füzetei. IV. KDNP – Protestáns Műhely, 2015. 9–17.

⁶ HIRSCHLER Ignác: *Id. Bókai János*. In: *Az orvosi tudomány magyar mesterei*. Kiadja a Markusovszky Társaság Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata. Bp., 1924. 166–177.

⁷ NEIBOGEN Emil – BRUCKNER Győző: *A magyarországi nemzetek. Az erdélyi szászok. A szepesi szász nép*. Nemzetiségi ismertető könyvtár. 2/2. Bp., 1913. 36–41.

⁸ KAPRONCZAY Károly: 175 éve született id. Bókai János. *Orvosi Hetilap*, 1998.139.évf. 2. sz. 81–82.

Személyiségét – mint minden emberét – az örökletes gének, szülőktől vett minták, a családján keresztül megismert különböző történelmi korok, társadalmak által felhalmozott értékek⁹ mellett a környezet is alakította. Élete állomásainak természeti, társadalmi szerkezete, kultúrája, infrastruktúrája¹⁰ szintén hozzájárult ahhoz, hogy jelleme, viselkedése, munkája élete minden szakaszában példamutató legyen. Igló például, 1772-től, a lengyel uralom végétől „*gazdag város* – szól a városról emlékirataiban a családdal nyaranta odalátogató fia, *Bókay Árpád* –, *ahol minden egyes polgár figyelemmel kíséri gyermekei iskoláztatását.*”¹¹ Protestáns iskolájában Kazinczy polihisztor levelezőtársának, *Rumy Károlynak* (1780–1847) jelenléte biztosította az oktatás magas színvonalát.

További stúdiumait Bock Johann a történelmi jelentőségű roznayói (Rožnava) gimnáziumban, néhány év múlva pedig az ebben az időben diákvárossá vált, Lőcse (Levoca) evangélikus líceumában folytatta.¹² Középkolai éveinek utolsó állomása, a pezsgő kulturális élete után, „Tarca-parti Athén”-ként emlegetett Eperjes (Presov) lett.¹³

Ezután Sárospatakon, a családja szemében az úrrá válás szimbólumát jelentő jogot¹⁴ tanulja, azonban apja halála után szakít ezzel a tudománnyal. Pestre gyalogol, ahol mérnök bátyja már egy ideje a Lánchíd építésénél napidíjas gyakornokként dolgozik,¹⁵ és beiratkozik az orvosi karra. Az első négy esztendő itt, az ötödik évet Bécsben végezi. A 19. század derekán, az osztrák fővárosba némi késéssel érkező felvilágosodásnak köszönhetően, az ún. „*második bécsi orvosi iskola*” a világ minden tájáról vonzotta a medicinának elkötelezetteket.¹⁶ Többek között itt talált egymásra, *Balassa János*, *Markusovszky Lajos*, *Lumniczer Sándor*, *Semmelweis Ignác*.

Johann a diplomáját 1847-ben, miután a dongalábról írt disszertációját megvédte, Pesten szerezte meg. Orvosi tevékenységét az időközben hazatért, sebészként, illetve egyetemi tanárként gyökeret eresztő, *Balassa János* (1824–1868) mellett kezdte, illetve úttal annak az 1876-os közegészségügyi törvény alapelveit kidolgozó baráti körének is – *Lenhossék Józseffel*, *Jendrassik Jenővel*, és *Hirschler Ignáccal* – a tagja lett. 1846-ban a tudományos gyermekgyógyászat első hazai képviselőjének *Schöpf-Mérei Ágostonnak* (1804–1858) már az 1845-től az Ősz utca (Szentkirályi utca) egy emeletes épületének 10 szobájában működő, Szegénygyermek-kórházában lett segédorvos. Schöpf-Mérei azon-

⁹ Az öröklés, a környezet és nevelés szerepe a személyiség fejlődésében <http://www.drfeherkatalin.hu/upld/2..pdf> Letöltés, 2022. 01. 16.

¹⁰ CARVER Charles S. – SCHEIER Michael F.: *Személyiségpszichológia*. Osiris Kiadó. 2006.

¹¹ *Ez a Bókay úgy látszik, intelligens ember. Egy jeles orvos a régi Pestről. Bókay Árpád emlékiratai.* Szerk., és sajtó alá rendezte: BUZA Péter. Kötetzáró tanulmány (A Bókay-dinasztia) KAPRONCZAY Károly munkája. Száz M. Falu Könyvesház Kht. Bp., 2003. 29., 37.

¹² CZENTHE Miklós: A lőcsei líceum történeti áttekintése. *Torkolat*, MMXVII. VOL. VIII. Nr.1. 215.

¹³ GALI Máté: *Trianon-túli tájak és települések. Eperjes, A Tarca-parti Athén. Eperjes* <https://rubiconintezet.hu/project/eperjes-a-tarca-parti-athen/> Letöltés: 2021.05.18

¹⁴ FÓNAGY Zoltán: Egy budapesti orvosdinasztia. A Bókaiak, utóbb Bókayak „családregeje” a XX. századi magyar polgárosodás sikertörténeteként is olvasható. *Népszabadság*, Budapesti melléklet, 2002-05-18. 38.

¹⁵ Dr. BÓKAY János főorvos: Hozzászólás a Bókay János utca névadója című cikkhez. *Magyar Nemzet*, Vitaforum, 1974-01-25/20. sz. 8.

¹⁶ SCHULTEISZ Emil: 600 éves a bécsi egyetem. https://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schultheisz_Becsiegyetem.pdf Letöltés: 2022.02.06.

ban bekapcsolódott a szabadságharc eseményeibe,¹⁷ majd annak leverése után Kossuth Lajossal külföldre emigrált, az intézményt pedig Bock Johannra bízta.

BÓKAY VAGY BÓKAI

Orvosi tevékenysége e sorsfordulójának szemmel is látható kísérője, a nevének magyarosítása. Erre, mikor 1848-ban, Lajos bátyjával együtt – „*igloi honfitársai példájára*”¹⁸ „*a szabadságeszme igézetében*”¹⁹–, önkéntes nemzetőrként szolgálatot teljesített a Budát ostromló hadseregben, *Jókai Mór* ösztökölte.²⁰ A Kossuth kormányhoz ekkor, a testvérével együtt beadott kérvényben, Jókai nevével összecsengően, Bókayra kérték a névváltoztatást. Az akkori belügyminiszter, *Szemere Bertalan* jóváhagyta,²¹ azonban Világos után a császári kormány elutasította,²² és csak 1861. szeptember 11-én, egy újratárgyalás után sikerült végre a névváltoztatás. Bock Johann azonban egész életében nem akart élni a nemesi származást jelenthető „y” előnyével, és mindig, mindenhová „i”-vel írta a magyarosított nevét.²³ Ezt a szokást fia, *ifj. Bókay János* is követte, egészen addig, amíg 1896-ban, az uralkodó, Ferenc József az egész családnak nemesi rangot adott.²⁴ E helyen, a kétszáz éve született gyermekgyógyász szerénységből fakadó törekvését tisztelve, az „i” végződést használjuk.

KÜZDELEM A SZEGÉNYGYERMEK-KÓRHÁZ TALPRAÁLLÍTÁSÁÉRT, FEJLESZTÉSÉÉRT

„*A viharos 1849. év Bókai további életére nézve döntő befolyású volt*”²⁵ – állapította meg a *Vasárnapi Ujságnak* egy róla szóló, korabeli cikke. Bókai Jánosnak valóban, élete további részében az ország egészségügyi állapotára jellemző nehézségeinek az ő rá bízott intézménybe való begyűrűzésével kellett felvennie a küzdelmet.

¹⁷ Schöpf-Mérei Ágost tevékenységével, célkitűzéseivel részletesen foglalkozik, többek között, Székely Áron: A magyar gyermekgyógyászati iskola kialakulása és működésének első száz éve. *Gyermekgyógyászat*, 1989. 40.évf. /2.sz. 225–250.; Schöpf-Mérei szabadságharcban való részvételének vitatott kérdéseivel pedig: Czeizel Endre: *Mérei-Schoepf Ágost és az 1848–49-es szabadságharc*. Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 15–16. (1959). 218–238.

¹⁸ Igloi város vezető tanácsa felhívást tett közzé, mely szerint, „*minden fegyverforgató polgár álljon a nemzetőrségbe.*” Lásd: BRUCKNER Győző: i.m.: 467.

¹⁹ PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön*. Franklin Társulat Kiadása. Magyarságismeret. Bp., 1944. IV. A

²⁰ Dr. BÓKAY János: Hozzászólás... i.m.: 8.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Geringer iratok, közigazgatási osztály. 1849. 13. kútfő. 9. r. sz. E forrásból azt is megtudjuk, hogy Schoepf Ágoston is ekkor kérelmezte a nevének Mereire történő magyarosítását.

²² Budapest Fővárosi Levéltár. Pesti tanácsi iratok, 10473/1850–52. sz.

²³ FEJTSIK Árpád: A Bókay János utca névadója. *Magyar Nemzet* vitaforum, 1974-01-15/11. sz. 8.

²⁴ BUZA Péter (szerk., sajtó alá rendezte): *Ez a Bókay úgy látszik, intelligens ember: egy jeles orvos a régi Pestről*. Bókay Árpád emlékirata. Kötet záró tanulmány: KAPRONCZAY Károly: *A Bókay dinasztia*. Száz Magyar Falu Könyvesház Kht. Bp., 2003. 214.

²⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1860. július 22.

Bár a 19. század elején, köszönhetően az 1770. évi egészségügyi alaptörvényeknek is, előtérbe került a kórházfejlesztés kérdése,²⁶ kizárólagosan a betegek ellátásával foglalkozó intézmény ebben az időszakban még mindig kevésnek bizonyult. A szakosodás ezekben, először a szerzetesrendek fenntartotta helyeken indult meg, így többek között az Irgalmas Rend 1783-ban az elme-, 1798-ban pedig a Szent Rókus a fertőző betegekre specializálódott. A gyermekgyógyászatnak, önálló szakterületként való megjelenéséhez a 19. század elején, a gyermek felfedezése segített. Párizsban 1802-ben a *Hôpital des enfants malades*-, 1834-ben a *szentpétervári Nicolai*-, 1837-ben a *bécsi Szent Anna-Gyermekkórház* nyitott kaput.²⁷ Nálunk, a kórházi szegénygondozás előtérbe kerülésével egyidejűleg, 1839-ben *Schöpf-Mérei Ágoston* – a *Pesti Szegénygyermek-kórház Egylet* segítségével – létesített gyermekkórházat.²⁸ Ez az intézmény éveken keresztül magas szakmai szinten (kórlapok vezetése, boncolás stb.) működött. 1847-re azonban nagyon rossz anyagi helyzetbe került, a szabadságharc pedig szinte a megsemmisülés közelébe sodorta.

A helyzetet nehezítette, hogy az egész országban a gyermekhalál a családok életének mindennapi kísérője volt. Az ötvenes évekből rendelkezésünkre álló évenkénti születési és halálozási adatok szerint ezer élve született közül csak 471 érte meg a 10. életévét.²⁹ Ennek okai között a járványok – diftéria, kanyaró, tüdővész, vörheny, himlő és visszatérően a kolera – jártak az élen. „*A kolera morbus – ott van az idei dinnyében, sárgabarrackban és minden gyümölcsnek a belében, [...] Akit megragad, arra sem ér rá, hogy háta mögé nézzen; leesik és meghal. Felfordul, ottmarad [...] aki tehát halál fiává válni nem akar, egy szemet se merészellen torkoskodni*” – óvja a tanulókat e fertőző betegségtől a tanító, Jókai *Szomorú napok* című regényében.³⁰ Ebből a szövegből az is kitűnik, hogy a járványok többségének – köztük, a kolerának – az oka és az ellene való védekezés ebben az időben nem volt még ismert.

Sok törvénytelenül született gyermek azonban azért sem élte meg a 10. évét, mert lelenházakban, menhelyeken tengődve, rettenetes higiéniai állapotok között a hanyag gondozás elsorvasztotta.³¹

Bókainak, a Szegénygyermek-kórház vezetésének átvételekor, egyik alorvosa, a szintén Bécsben végzett, *Ágai Adolf* (1836–1916) volt, aki később szakítva a medicinával lapokat alapított (például a *Borsszem Jankót*) és *Porzó álnéven* íróként lett ismert. A korabeli Pestről és Budáról szóló könyvében megható jeleneteket örökített meg Bókai gyógyító tevékenységéről, erőfeszítéseiről az intézmény fennmaradásáért, s a kórház kis betegeiről.

²⁶ KAPRONCZAY Károly: *Gyógyító Budapest*. Holnap Kiadó, Mesél a város sorozat. Bp., 2011. 78–79.

²⁷ SZUMOVSKY Ulászló: *Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve orvosok és orvostanhallgatók számára*. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Kiadása, Bp., 1939. 566.

²⁸ A kórház az Ötpacsirta utcában (a mai Puskin utcában) bérelt ki összesen 10 szobát, ahol az első időben ambulancián és 12 ágyon fogadták a betegeket. Dr. ÁGOSTON István: *A kórházi kapacitások és szabályozásuk fejlődés-története*. Doktori (PhD) értekezés, Pécs. 2013. 52.

²⁹ GELENCSEŔ Mónika: A gyermekek évszázadának küszöbén, *Új ifjúsági Szemle*, 2004/4. sz. 40.

³⁰ JÓKAI Mór: *Szomorú napok*. Akadémia, Bp., 1963. 75.

³¹ BRÓDY Sándor: *Angyalcsinálók. Kivándulás Budapest körül*. Budapesti Hírlap, 1887. ápr. 19–20.

„A Pesti gyermek-kórház még akkor, hogy e soraim teltek, nem volt divatban. [...] Élhetetlen intézetként ott húzódott meg az Ősz-utcának egy szerény házában – olvashatjuk az Ágai tollából írtakat – Elvértve állt meg kapuja előtt czímeres hintó, melyből a jó-tékonyosság magas származású angyalai szállottak le a szenvedésnek e népes tanyájára, ahol nyilvánosan bár, de reklám nélkül csitítottak el sok ziháló tüdőcskét, simitgattak meg jó és okos kézzel sok izzó arczocskát, s fejtették le ügyes ujjak nem egy világtalan gyermekszemről a vak éjszaka fátyolát. [...] Ez intézetben nem csupán ingyenes orvosi segedelemben s ápolásban részesülnek a hozzá folyamodó szegények, de már fennállásának kezdetén, a szűken mért magáéból sérvkötőket, gyógyszert is ingyen juttatott nekik. Sőt, Isten a megmondhatója, a kórház igazgatója és megalkotója [...], Bókai János, a sajátjából hány inséges szülének csúsztatott a kezébe olvasatlan forintokat. Ez is orvosi honorárium – csakhogy doktor adja a betegnek... [Egy hideg, büszke úrnő, aki [...] hogy látott egy őszhajú, szelid arczú férfiút, repült felé, megragadta a kezét, rázogatta. Bókai volt az, aki megmentette az ő kisfiát.

A gyermekek ötvenével, százával ellepik a lépcső fokait, a folyosót, a szűk benyílt, melyet váróteremmé váltott a szükség. Egy göröcsökben vonagló, szederjes ajkú kis nagybeteg a béna mellett. Emennek füle sajog; keskeny csövét a szegénység nyirkos pinczelakásának valami láthatatlan, erjesztő gomba-paránya fessegeti [...] a jó orvos odabenn a tudomány, a szeretet gazdag kincseivel és a – hajh! – még mindig gyéren csepergő anyagi segítség balzsamával gyógyít, ápol. [...] A gyermekek új gyilkosa a meningitis. Jön mint a vihar, lefolyása gyors. És ha a gyermek «szerencsésen kiépül» – siketnéma. A halálóideg tövét szétmorzsolja a lob [...] Mutasd a nyakravalódat, mondja az orvos az egyik gyereknek. A kislány boldogan emeli fejét s megmutatja az ő nyakravalóját – egy erős szalagot, mely a gégejébe illesztett ezüst csövet rögzíti oda.”³²

Több jeles személynek – például Deák Ferencnek és Jókai Mórnak –, valamint a helytartó, Albrecht főherceg feleségének, *Hildegard Lujzának* a támogatása növelte az intézmény társadalmi presztízsét s ez vonzotta az adományozókat. Ennek köszönhetően, 1852-ben, mikor Bókait igazgatóvá kinevezik, a kórházban 13 éves korig már 24 alapítványi és tíz egyénileg fizető betegágyon gyógyítottak.³³ 1868-ra a képviselőház, a Deák Ferenc közbenjárására adott, 5000 forint államsegélyével pedig már 100 ágygal biztosította a beteg gyermekek befogadását, nemegyszer édesanyjuk vagy akár dajkájuk kíséretében.³⁴ *Ágai Adolf (Porzó)* szerint, 1870-ig már 10,000 gyermek részesült kiváló ellátásban.

Bókai igazgatása következtében a pesti Szegénygyermek-kórház,³⁵ európai viszonylatban is a Monarchiának jelentős intézménye lett. Kórházfejlesztési munkájának legfontosabb tényezője lett a szakorvosi ellátás biztosítása a gyermekek kezelésben. Olyan

³² PORZÓ (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéről*. Bér Dezső et al., Pallas, Bp., 1908. 194., 202–204.

³³ SZÉKELY Áron: A magyar gyermekgyógyászati iskola kialakulása és működésének első 100 éve. *Gyermekgyógyászat*, 1989. 40. évf., 2. sz. 225–248.

³⁴ KAPRONCZAY Károly: *Gyógyító Budapest... I.m. 83.*; VARGA Lajos dr.: Id. Bókai János. *Orvosi Hetilap*, 1962. 103.évf. 19.sz. 894–898.

³⁵ A Szegénygyermek-kórház helyesírása koronként változott. A 21. században írt tanulmányokban így szerepel: Pesti Szegénygyermek Kórház.

neves orvosokat vont be többek között a gyógyításba, mint a szemész *Hirschler Ignác* (1823–1891), illetve a sebész *Verebély László* (1841–1922) és *Markusovszky Lajos* (1815–1893).

NEMZETKÖZILEG ELISMERTEN A STEFÁNIA GYERMEKKÓRHÁZ ÉLÉN

A modern magyar közegészségügy 1867-től kezd kialakulni. Bókai 1868-ban bekapcsolódik a hazai országos orvos- és közegészségügy legfelsőbb szervezetének, az *Országos Közegészségügyi Tanácsnak* a munkájába. 1868 és 1874 között a *Fővárosi Orvosegylet* elnöki tisztét is ő tölti be, azonkívül a *Magyar Orvosi Könyvtársulat* alelnöke és igazgatósági tagja is. 1876-ban a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkentésére bevezették a kötelező himlőoltást. Az *Országos Központi Védhimlőintézetet*, egy segédorvos segítségével, Bókai éveken át irányította.

Bókai tudományos munkái a hazai gyermekgyógyászati szakirodalmat jelentősen gyarapították. Előtte a 18. század második felében jelent meg csak néhány, a gyermekgyógyászat (pediátria) önállósodását jelző írásmű.³⁶ Így például: az Utrechti egyetemén orvosdoktori oklevelet szerzett, *Weszprémi István* (1723–1799) *A kiseded gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás* (Kolozsvár, 1760), illetve a debreceni *Csapó József* magyar nyelvű *Kis gyermekek ismételje* (Nagykároly, 1771) című műve. *Domby Sámuel* (1729–1807), a gyermekágyi láz első tanulmányozója *Orvosi tanítás a gyermekek nyavalyáinak meg-esmérésekről és Orvoslásokról* című, 1794-ben megjelent munkája *Nils Rosen von Rosenstein* (1706–1773), svéd gyermekorvos Európa-szerte ismert írásának számos magyar adalékkal kiegészített fordítása.

Bókainak 1876-ban lát napvilágot a szakmai elismerését nemzetközi viszonylatban is növelő tanulmánya *A garatmögötti tályogokról és a garatmögötti nyiroklobokról gyermekeknél* címmel. Ennek a megírásához vezető tapasztalatoknak köszönhető, hogy „*Mint vannak bizonyos «különlegességei» egy-egy boltnak, gyárnak, gyűjteménynek vagy művésznek: a Gyermekekórház specialitása ez a garat mögötti 200 tályog. Sok százra megy a szerencsés műtévek száma. Bókai és kitűnő törzskara egy vékonyka pengével fogta fel itt a halál sújtó kaszáját*” – idézhetjük ismét Ágai Adolfot.³⁷ Több mint 40, európai viszonylatban is rangosnak számító szakmai írásából itthon, az *Orvosi Hetilapban* – melynek alapító tagja is volt (1857–1884) – közölnek,³⁸ de nem egyet idegen nyelvre is lefordítanak. A *Jahrbuch für Kinderheilkunde, Handbuch der Kinderkrankheiten* német szaklapban megjelenőkre már számos kortárs tudós is hivatko-

³⁶ HEIM Pál dr. egyetemi tanár tanszékfoglaló előadása (1929. szeptember 23.) *Orvosi Hetilap*, 1929. 73.évf. 39. sz. 982–985.

³⁷ ÁGAI Adolf (Porzó): i.m.: 204.

³⁸ A teljesség igénye nélkül, cikkei az *Orvosi Hetilapból*: Adalék a fejevérdag – kephalhaematoma – megismeréséhez és orvoslásához. 1–3. (*Orvosi Hetilap*, 1858. 2.évf. 29.sz. 449–454.h. – 30.sz.465–469. h. – 31.sz. 480–485.h.) A fityma – praepitium – sejtes odatapadása a makkhoz gyermekeknél ép- és kórtani tekintetben. 1–2. (*Orvosi Hetilap*, 1860. 4.évf. 30.sz. 583–587.h. – 31.sz. 599–607.h.)

A szeméremhasadék sejtes zára kised leánykáknál. (*Orvosi Hetilap*, 1866. 10.évf. 1.sz. 1–5.h.)

zott. A *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde* (1859-től), a lipcsei *Jahrbuch für Kinderheilkunde* (1871–1876) és a *Pester Medizinische Chirurgische Presse* munkatársa (1871–1881) is volt.

Semmelweis Ignáccal,³⁹ 1864-ben az *Orvosi Hetilapban Nő és gyermekgyógyászat* címmel egy melléklet szerkesztésébe kezd, azonban ez egy év múlva, az „anyák megmentője” halála után, megszűnik. E sokoldalú szakirodalmi tevékenységének is köszönhetően, 1861-ben, a pesti egyetemen magántanári képesítést szerez a gyermekgyógyászat tárgykörében.

Rendkívüli tanárként már Schöpf-Mérei is tartott előadásokat orvostörténelemből⁴⁰ és gyermekgyógyászatból, sőt az utóbbiból tankönyvet is tervezett kiadni. Bókai tanár urat, aki e tevékenységben is átvette tőle a stafétabotot, 1867-ben már 40–70 medikus, és 60–70 sebész hallgatta. Az ápolási ismeretek bevezetése című tárgyon keresztül pedig foglalkozott a bábákkal is. Bókai ezzel Európában először valósította meg a gyermekgyógyászat korszerű egyetemi oktatását. Annak ellenére azonban, hogy az előadásokon sokan részt vettek, nem tették kötelezővé a tárgyból a vizsgát.⁴¹ 1873. január 23-tól, elismertségének köszönhetően, nyilvános rendes tanár lett. Szomorú, hogy Bókainak a gyermekgyógyászatban belül megvalósított magas szintű gyakorlati és elméleti tevékenységét nem értékelte a *Magyar Tudományos Akadémia* és egy ellenjavaslat miatt nem választotta be tagjai közé. Szerénysége nem engedte az akadémiai székfoglalás újrakezdését.

Az igazi elismerést számára az jelentette, hogy a gyermekkorház betegeinek száma 20 év alatt közel a háromszorosára növekedett. A fennálló körülmények között az Ősz utcai épület méreteinél, belső beosztásánál, felszereltségénél fogva már nem volt alkalmas a feladatok ellátására. Próbálták időközben bővíteni az épületben, mások, többek között, a színészek által lakott helyiségek megszerzésével, de ez sem bizonyult elegendőnek. Bókai minden gondolata, tette egy új kórház létesítése körül forgott. Az összegyűlt pénz, a felvett bankkölcsön, egy sorsjáték jövedelme és az Ősz utcai épület eladása együttesen fedezte a költségeket, s a megálmodott intézmény 1883 őszére, a mai Bókay utcában felépült. Száz ágyas főépületét (ez ma is a Semmelweis Egyetem I. Sz. Gyermekklinikájának főépülete) két 24 ágyas pavilonnal bővítették. A kert végében, a harmadik pavilonban hullaház és kórbonctan működött. Az intézmény téli működését korszerűen, központi fűtéssel biztosították, a gyermekek szórakozását pedig játszóházakkal. A kórház, miután 1883. szeptember 17-től átköltözött az új épületbe, felvette Rudolf trónörökös feleségének, a belga király lányának, Stefániának a nevét. Ekkortól kezd az intézmény *Stefánia Gyermek-Kórház* néven, az egyes szakterületeken kiváló orvosok bevonásával, 144 ágyával, az orvosokat a beteg gyermekek kezelésének, ellátásának gyakorlatára oktatta, a gyermekgyógyászat valódi központjává válni. „Százvezrekre rú-

³⁹ GAZDA István: Semmelweis Ignác és kortársai. *Természet Világa*, 2018. 149.évf. 10.sz. 464–468. Bókai és Semmelweis Balassa baráti körének tagja.

⁴⁰ KAPRONCZAY Károly: Schöpf – Mérei Ágoston az orvostörténész. *Horus=Orvosi Hetilap*, 2005. 146.évf. 16. sz. 757–759.

⁴¹ MILTÉNYI Miklós – CSERHÁTI Endre – SZÉKELY Áron: 150 éves a Semmelweis Orvostudományi Egyetem I. sz. Gyermekklinikája: A Gyermekkorház-Klinika története az 1839-től eltelt 150 év során. *Gyermekgyógyászat*, 1989 / 40. évf. 2. szám 118–122.

gott azok száma, kiknek a tudománnyal karöltve járó szeretet üzte el a szenvedést s vajmi sokszor a halált.”⁴² Az 1896-ban ünnepelt millenniumunkig a korabeli Európának egyik legnagyobb, legismertebb gyermekkórháza lett. A *Budapesti Hírlap* elismeréssel ad hírt a kórházigazgatónak az itt töltött, első karácsony alkalmával tartott ünnepi beszédről. „Bókai János egyetemi tanár, az intézet érdemdús igazgató főorvosa velős és szívekig ható lelkes beszédet intézett a kis betegekhez. Ecsetelte az ünnepély fontosságát az új palotában, kifejezte forró óhaját, hogy ajándékok, amelyeket kaptak a jótékony szervezetektől, az egészség helyreállítását is segítik majd.”⁴³ Az új kórházi épület felavatása alkalmából a Vaskorona-renddel tüntették ki, azonban ezt már nem tudta igazán értékelni, mert nem sokkal ezután, 62 évesen meghalt. Utolsó kívánságának eleget téve a felesége, személyes vagyonából, 5000 koronát adományozott az intézménynek. A kórház vezetésével fiát, *iff. Bókay Jánost* bízták meg, akinek a tevékenysége a kórháznak mind a belföldi, mind az európai hírnevét tovább növelte.

A KLASSZIKUS POLGÁRI ÉRTÉKEK MEGTESTESÍTŐJE⁴⁴

„Polgárnak lenni nem valamilyen származási privilégium, hanem életforma, igazi tartalma egy életmód, mely élesen elválik más osztályok életmódjától, [...] képviselőjét sorsa és szándéka egy magasabb életszint felé taszítja.”⁴⁵ – elemzi, a maga is e társadalmi rétegnek jeles tagjaként, *Márai Sándor*. A klasszikus polgári értékek attribútumai között a legfontosabbak: európai szintű szakértelem, szociális felelősségérzet, mely a „magas kultúra” fogyasztásával és a polgári öntudattal párosul.⁴⁶ Az orvoslás terén ezeknek kiemelkedő megtestesítőjeként az eddigiekben már megismerhettük Bókait. A már a róla, e szempontból kialakult képet bővíthetjük a magán és családi életébe való bepillantással.

Magánélete a színház és zeneszeretet jegyében zajlott, de szorosan összeforrvá a medicinával. Belgyógyász, majd farmakológussá lett Árpád fia írja emlékiratában, hogy amikor a családdal kulturális élményekre vágyva külföldre utaztak, az apa mindig szakított arra időt, hogy a kirándulások, színházlátogatások mellett a városok gyermekklinikáit is látogassa. Ismert tény, hogy a *Nemzeti Színház* előadásainak megtekintése kedvelt időtöltése volt. Azonban ez abból következett, hogy 18 évig ő volt a Nemzeti Színház orvosa. A színészek között barátai is voltak, köztük *Szentpétery Zsigmond* (1798–1858) rendező, színingazgató, a Nemzeti Színház alapító tagja. A számára oly értékes, magas szintű kulturális élményeket a gyógyítás fejében kapott családi zártsték – bérlet biztosította.

A polgárt jellemző szociális érzékenység, mellyel az általa vezetett kórházak kis betegek között már találkoztunk, a színészvilág segítségével is megnyilvánult. Mikor pl. a

⁴² ÁGAI Adolf (Porzó): i.m: 224.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1883-12-28/356 sz.

⁴⁴ FÓNAGY Zoltán: i.m. 38.

⁴⁵ *Budán lakni világnézet – A városrész Márai Sándor írásainak tükrében*. Öszeállította: MÉSZÁROS István – SALY Noémi. Bp. Helikon 2010. 18.

⁴⁶ GYÁNI Gábor: A kávéházba járó polgár. *Budapesti Negyed*, 1996/2–3. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/gyani.htm> – Letöltés: 2016. 06. 3

60-as években, *Hegedűsné*, Szigligeti Ede népszínműveinek kedvelt főszereplője meghalt, Bókai magához vette a színész nő két gyermekét.

Zenével való kapcsolatáról több életrajzírója is szól. A Múzeum utcának egy Ybl Miklós tervezte házában lévő lakásában, a család tagjainak lakrészein, valamint a váron és a rendelőn kívül, olyan helyiség is volt, ahol kamarazenélt családjával és barátaival. Valóban szépen gondolkázott, azonban a zeneszerzési tevékenységet egyesek tévesen tulajdonítják neki.⁴⁷ Másodszülött fia, a szintén kiváló gyermekgyógyász, *Bókay János* (1858–1937) egy előadásában érdekes életrajzi adalékokat sorolt fel, melyek rávilágítottak a „kettős (orvosi és zenei) képességek” meglétére, apjánál és nála.⁴⁸ Az *Országos Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti- és Zenei tárá*nak zenei gyűjteményében található Bókay címszó alatti kották azonban egyértelműen azt bizonyítják, hogy a zeneszerző ifj. Bókay János volt.⁴⁹

Az egykori Stefánia Gyermekkórház, a mai I. sz. gyermekklinika kertjében a belépőt *Radnai Béla* mészkőből, bronzból készített alkotása „a haza és az emberszeretet vezérelte,” a protestáns etika szellemének megfelelő, klasszikus polgári értékeket képviselő, a korszerű gyermekgyógyászatot és annak iskoláját, valamint a központját a Stefánia Gyermekkórházban megteremtő, az egyetemen pedig a fakultását kialakító, kiváló orvos, Bókai János mellszobra fogadja. Annak a mása, akinek a fiai (Árpád, János), majd unokája (Zoltán), ezeket a tulajdonságokat génjeikben örökölve, megteremtették a neves Bókay orvos dinasztiát.

A szobor avatásán, 1902-ben a résztvevők között ott volt *Wlassics Gyula*, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895–1903). Emlékbeszédet a belgyógyász, *Kétly Károly*, az egyetem rektora (1902–1903) mondott. *Zichy Ágost* gróf, a gyermekkórház elnökeként pedig ezekkel a szavakkal ajánlotta minden kor magyar emberének a figyelmébe: „A szobor ereklye, mely élénk varázsolja Bókai Jánost. Legyen áldott az ő emléke.”⁵⁰

ÉVA BRUCKNER, DR
historian, professor emerita
e-mail: ebruckner42@gmail.com

SUMMARY

He was born as Johann Bock, in the town of Igló, once part of Hungary. His personality was shaped by the patterns he learned from his Zipser parents and the values accumulated by the different historical periods and societies he came across. Bock continued his

⁴⁷ Lásd: Kertai Daisy Sonja a Parlándóban közzétett írásában id. Bókait tünteti fel zeneszerzőnek. https://www.parlando.hu/2021/2021-4/Kertai_Daisy.pdf Letöltés: 2022. 03.08.

⁴⁸ BÓKAY János: *Az orvosi és zenei kettős képességről és néhány kettős képességű orvosról*. Bp., Kis Akadémia. 8. 1933. 23.

⁴⁹ A XX. század elején kiadott, Bókay János néven – főként Heine verseket megzenésítő – kottákat ifj. Bókay János dedikálta barátainak.

⁵⁰ *Budapesti Hirlap*, 1902. okt. 6. 3.; A Bókay – szobor leleplezése. *Orvosi Hetilap*, 1902. 46.évf. 41. sz. 662–663.

studies at prestigious grammar schools in Szepes county (Spiš), then at the universities of Pest and Vienna. He changed his name to Bókai under the influence of the Hungarian national identity and Jókai. Bókai started his medical career at the Poor Children's Hospital in Pest, after Ágoston Schöpf – Mérei entrusted it to him. As a result of his efforts, the Stefánia Children's Hospital (today's 1st Department of Paediatrics), built in 1883, became the centre of paediatrics with its specialist medical care. Bókai founded a school and introduced the university education of paediatrics. His writings on paediatrics have enriched the medical literature. In recognition of his achievements, Bókai was awarded the Order of the Iron Crown. His bust, erected in the garden of the clinic in 1902, and a street and an institution name commemorate him. Both as a doctor and as a private citizen, he was the embodiment of classical civic values (European level of professionalism and education, love of culture, etc.).

A JÁNOS KÓRHÁZ ELMEOSZTÁLYÁNAK (FŐVÁROSI ELMEBETEG MEGFIGYELŐ OSZTÁLY) TÖRTÉNETE

HORÁNSZKY NÁNDOR (1899–1976)¹

Az elmeosztály története szervesen kapcsolódik a pesti *Polgári Kórház*, a későbbi Rókus Kórház (Semmelweis Kórház) történetéhez. Az eredeti tervekben elmebeteg osztályról említés nem történik, csupán elkülönített szobákról „undorodást keltő” valamint „dühös-ködés és erőszakoskodás” miatt elkülönítésre szoruló betegek számára. Az ilyen ágyak száma az adatokban változó. Eredetileg 16 ágyról, később 1–2 beteg részére fenntartott elkülönítő szobákról van szó. A helyiségek a leírások szerint börtönszerűek, vasráccsal ellátott földalatti helyiségek. Az elmebetegeket egyébként, amennyiben környezetüket nem veszélyeztették, a különböző osztályok betegeivel közösen ápolták.

Az első kis elmeosztályt valószínűleg a múlt század harmincas éveiben *Pólya József* szervezte meg a Rókus Kórház Zerge utcai (később Makarenkó u.- ma Horánszky u. / szerk. megj./) Ezt később „nagyobb kiterjedésben” a Rókus kórház épületébe helyezték át. 1857-ből származó alpolgármesteri jelentés szerint a „8 kis szobából álló örültek osztályán” 22, jobbára vidéki beteget ápoltak. Az osztály fenntartása a kórház alapítványait tetemesen károsította. Ebből az adatból némiképpen következtetni lehet az osztály befogadó képességére. Hogy Pólya meddig vezette az osztályt, ismeretlen.

Flór Ferenc a Rókus Kórház I. osztályán külön részt szervez „szellem és idegbajosok” számára. 1861-ben pedig *Barth* tudor kap külön „idegosztályt” a Rókus Kórházban. Nem állapítható meg, hogy ez a két osztály nem volt-e azonos. De működéséről nem tudunk semmit.

Biztos csupán az, hogy az elmebetegek osztály, mint az egyik orvosi osztály (belosztály) fiókosztálya működött.

¹ *Horánszky Nándor (Bp., 1899. dec. 11. – Bp., 1976. nov. 30.): ideg- és elmeorvos, orvostörténész.* A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karának befejezése után 1925–30-ban a Schaffer Károly vezette Elme- és Idegkórtani Klinikán dolgozott. Itt írta első munkáit a skizofrénia kezelési módszereiről és a szemidegsvadás problémáiról. 1930-tól az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) osztályvezető orvosa. 1940–42-ben a Sista Szanatórium főorvosa. 1942–1969 között a fővárosi Idegbeteg gondozó Intézetnél működött. 1945–46-ban megszervezte, ill. újjászervezte a budai ideggondozó hálózatot. Hatásköre 1953-ig Buda egész területére kiterjedt. A II. ker.-i Idegbeteg gondozót megalapításától 1969-es nyugdíjazásáig vezette. Megalakulásától tagja volt a Magyar Elmeorvosok Egyesületének, valamint az Orvostörténeti Társaságnak. Közleményeiben elsősorban a magyar elmeorvosok kialakulását és történetét dolgozta fel. Úttörő jelentőségű a Deák Ferencről írt lélektani, orvosi munkája. – Fő művei: *Über einige neuere Behandlungsmethoden der Schizophrenie. Archiv für Psychiatry und Nervenkrankheiten* (Berlin, 1928); *Schwartzter Ferenc és Schwartzter Ottó jelentősége a magyar pszichiatria történetében (Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1959)*; *A magyar elmeorvosok a XIX. században (Az Országos Ideg- és Elmeorvosintézet 100 éve. Bp., 1968)*; *Deák Ferenc lelki alkatainak és betegségének befolyása pályájára (Orvostörténeti Közlemények, 1972)*; *Hungary (In World History of Psychiatry, New York, 1975).*

1865-től 1868-ig ennek a fiókosztálynak „rendelő orvosa” *Bolyó Károly* volt, *Schwartzter Ferenc* első elmeorvos iskolájának tanítványa. Bolyó volt tehát a *Fővárosi Elmebeteg Megfigyelő Osztály* – amint ez időtől kezdve azt nevezték – első szakképzett elmeorvos vezetője. Bolyót 1868-ban a Lipótmezőhöz nevezték ki. Valószínű, hogy az osztály egy időre szakorvos nélkül maradt.

Nem állapítható meg, hogy a *Megfigyelő Osztály* a Rókus Kórház mely részében működött, csak annyit tudunk, hogy a férfi és a női osztály egy emeleten, egymás mellett nyert elhelyezést és a két nembéli betegek közös folyosón tartózkodtak. A szűk, egy ablakos kamrákban 6–8 beteget zsúfoltak össze. A helyiségek egy része föld alatti volt.

Az 1870-es években, külön szobák megszüntetésével, sikerült a *Megfigyelő Osztályt* korszerűsíteni, amennyiben a női betegek az épület Kerepesi úti (Rákóczi út) szárnyának I. emeletén, a férfiak ugyanitt, a II. emeleten kaptak helyet. Emeletenként 25–25 beteg számára volt hely. A kórtermek ablakai az udvarra nyíltak, a folyosókéi az utcára. Emeletenként 4–4 ápoló teljesített szolgálatot.

1881-ben *Laufenauer Károly* egyetemi magántanár kap engedélyt, hogy mint „rendelő orvos” az osztályt vezesse. Az osztály azonban továbbra is egyik belosztály függeléke maradt. Ez a függőség akkor sem változott, mikor *Laufenauer* rendkívüli, majd 1891-ben nyilvános, rendes tanár lett. Ettől kezdve a Megfigyelő Osztály az egyetemi elmeorvos klinikai hivatását töltötte be, de továbbra is csak függék osztály maradt. Itt kezdte pályafutását 1883-ban *Moravcsik Emil*, 1886-tól pedig *Schaffer Károly*. Elöttük *Kádár Antal* látta el az al-, és segédorvosi teendőket.

Erre az osztályra csak megfigyelés idejére vettek fel betegeket, aminek időtartama átlag 3 hét volt. Ennek letelte után a beteget vagy elbocsátották, vagy amennyiben további kezelésre vagy ápolásra szorult, a belügyminisztérium útján áttették a Lipótmezőre, a módosabbakat otthonukba bocsátották, saját költségükön. Ha veszélyeztető körülményeket észleltek, megkívánták a felügyeletet elvállaló családtag írásbeli kötelezvényét. Csak hatósági orvosi bizonyítvány alapján vették fel a betegeket.

Laufenauer nem tudott megbarátkozni a nyomorúságos viszonyokkal, amelyek között a Megfigyelőn elhelyezett klinikája működött. A körülmények szinte lehetetlenné tették, hogy a klinika hivatásának, az oktatásnak megfelelhessen. De a Rókus Kórház vezetősége sem látta szívesen falai között a Megfigyelő működését, amely a kórház egyre inkább szükségessé váló fejlődését akadályozta és igyekezett ettől a teherterheléstől megszabadulni.

1889. január elsejével a *Fővárosi Elmemegfigyelő Osztályt*, illetőleg az *Egyetemi Elmeklinikát* áthelyezték Budára, a Nagy Rókus utca 20. (ma Lövház u.) alatti, erre a célra átalakított „bérkaszárnnyába”. *Laufenauer* tiltakozott ez ellen a megoldás ellen, mely az egyetemi klinika oktató tevékenységének kárára volt. A nagy távolságra kihelyezett intézetet ugyanis az orvostanhallgatók alig látogatták, a tantárgy akkoriban még nem lévén kötelező. *Schaffer* szerint ez az intézkedés a pszichiatria mesterséges elsorvasztását vonta maga után.

Ettől kezdve a Megfigyelő Osztály az akkoriban egyetlen budai közkórháznak, a *Régi János Kórháznak* lett függék osztálya. Az *Új Szent János Kórház* ugyanis csak 1898-ra vált a budai közkórházak központjává.

A budai közkórházak igazgató főorvosa *Ludvik Endre* sebészfőorvos volt, aki Laufe-

nauerrel közös jelentést adott ki az *Elmebeteg Megfigyelő Osztály* új épületéről. Ebből részletesen megismerjük az osztály helység beosztását, berendezését, a biztonsági intézkedéseket, valamint az orvosok és ápolók munkarendjét.

Az egy emeletes épület emeletén helyezték el a női osztályt, földszintjén a férfibetegeket. A két emeletet sodronnyal biztosított lépcső kötötte egybe. Mindkét emeleten egy utcai és egy udvari kórterem volt, valamint az egész épületben 16 zárka.

A betegeket három csoportra osztva helyezték el. 1./ A javulóban levő, nyugodtabb betegeket az utcai kórteremben. 2./ A szorosabb értelemben megfigyelésre szoruló, még nem ismert, valamint a szigorúbb felügyeletre szoruló önvészélyes betegeket az udvari kórteremben tartják. 3./ Izgatott, dühöngő, közveszélyes betegek izgatottságuk idejére a zárt folyosóra nyíló zárkákban vannak.

A jelentés szerint az ablakrácsok, a zárok, a biztonság igényeinek megfelelő, gázvilágítás és légfűtés a követelményeknek megfelel. A zárkák padlója, valamint emeletenként 2–2 zárka oldalfala kb. 1 öl magasságig olajfestéssel mázolt, a könnyebb tisztántartás céljából. A zárkák vastag faajtóin kémlelőnyílások vannak. Szellőztetésük alsó és felső szellőző nyílással biztosított.

A zárkák előtti „eléggé tágas” folyosón tartózkodnak a csendesebb betegek. (!) „Nemiképp kedvezőtlennek” találja a jelentés, hogy a női WC-k a szabad folyosóról érhetőek el: a férfiosztályon pedig „csupán sodronnyal zártak”.

Az orvosi személyzet áll: 1 rendelőorvosból, aki egyetemi tanár: 1 tanársegédből: 1 kórházi segédorvosból: 1 egyetemi gyakornokból. Nem derül ki, hogy az orvosok illetményeit mennyiben fizeti a Főváros és mennyiben az Egyetem. A két segédorvos az épületben lakik. A professzor naponta többször, esetleg éjjel is látogatja a betegeket: az orvosok állandóan, nappal és éjjel is tartanak ellenőrző viziteket. Az ápolói munka kellően oszlik meg és minőségileg is javult, amióta az ápoló személyzet fizetésén kívül teljes ellátást is kap.

A jelentés kedvezőtlennek találja az Elmebeteg Megfigyelő Osztály távoli fekvését, mely különösen tűzveszély esetén végzetes lehet. Ezért kívánja az osztálynak telefonnal, de legalább is tűzjelző állomással való ellátását. A jelentés szépitgeti ugyan a helyzetet, de a végén bizonyos elégedetlenség csendül ki, amikor azt írja: „*A Megfigyelő Osztály minden célszerű berendezése mellett is némi várakozással néz a jövő elébe.*”

A valóságot azonban Laufenaer professzor felszólalása tárja elénk, ki az első *Országos Elmeorvosi Értekezleten* (1900) kimondja, hogy a Főváros elmebetegügye tarthatatlan, botrányos állapotba jutott. A 10 éve fennálló Megfigyelő helye rossz, a betegek az alkalmatlan helyiségekben módfelett szenvednek, a nyugodt betegeket a dühöngők lármája folyton zavarja. A helyzet elsősorban a szegényebb néposztályokat sújtja, melyek már akkor kénytelenek betegeiket az állami intézetekben elhelyezni, amikor gyógyításukra még lehetőség volna. A Lövház utcai osztály nem más, mint a *Szent János Kórház* belosztályának függeléke, melynek bevételei a kórház deficitjének fedezésére szolgálnak. Sürgeti a Pesten felépítendő új Megfigyelő Osztály felállítását, mely az egyetemi oktatás ügyét is jobban szolgálná. *Chyzer Kornél*, a belügyminisztérium közegészségügyi osztályának vezetője szerint azonban a Főváros erre nem kötelezhető. Egyetlen megoldás az egyetemi elmeclinika felépítése. Ez azonban csak *Laufenaer* utódjának, *Moravcsik E. Emil*nek sikerült. A Lövház utcai állapotokat késői visszaemlékezésében említi *Schaffer* professzor

is és megállapítja, hogy ez az átalakított „bérkaszárnya” *Laufenauer* professzor számára a „gond tanyája” lett és őt elidegenítette a klinikai pszichiátriától.

A Lövház utcai Megfigyelő 60 beteg befogadására készült. Később ezt a létszámot felemelték 85-re (40 férfi, 45 nő). Ez a szám állandó maradt mindvégig. Mikor 1898-ban az *Új Szent János Kórház* megnyílt, a *Régi Szent János Kórház* betegeinek egy részét oda helyezték át. A megüresedett kórtermekből 3-at, 35 férfibeteggel a Megfigyelő felügyelete alá helyezték. Annak orvosi kara látta el ezeket a betegeket is. 1900-tól ennek a megfigyelői részlegnek beteglétszáma 36 férfire és 30 nőre emelkedett, 5 kórteremmel. Nem állapítható meg, hogy a Megfigyelő eme függelékében milyen elmebetegeket ápoltak. Tekintve a kórház későbbi jellegét, valószínűleg a lueses betegeket tartották itt. A Megfigyelő főorvosán és orvosain kívül később ennek az osztálynak ellátására 1904-től külön orvosokat is állítottak be.

Mikor 1908 novemberében az *Egyetemi Elmeklinika* megkezdte működését, a *Megfigyelő Osztály* megszűnt az egyetemi tanszék szolgálatában állani. Az 1889–1908 évek közti korszak az osztály történetében tehát külön helyet foglal el. Ezekben az években az osztály a magyar pszichiatría tudományos központja volt. *Laufenauer* és *Moravcsik* professzorok tudományos munkásságuk jó részét itt töltötték el, innen fejtették ki nagyterjedelmű irodalmi munkásságukat és itt nevelték fel azt az elmeorvos gárdát, mely később a magyar elmeügy irányítója lett. Elég csak arra hivatkozni, hogy *Schaffer Károly* az agyszövetten nemzetközi hírnévre szert tett mestere, *Pándy Kálmán*, a lueses idegrendszeri megbetegedések kutatója, a nemzetközi tudományban is elismert liquor vizsgáló módszer felfedezője, *Reuter Camillo*, a Pécsi Egyetem elmeorvos professzora is itt kezdte működését. *Ranschburg Pál*, a magyar gyermekpszichiatría megeremítője, *Goldberger Márk* főorvos és *Csordás Elemér*, a Főváros későbbi tisztí főorvosa is ezen az osztályon működtek. A tanársegédek sorában találhatók: *Nagy Béla*, *Hajós Lajos*, *Décsi Károly*, *Sipőcz Géza*. Gyakornokok és segédorvosok voltak: *Bartsch Gusztáv*, *Jankura Iván*, *Szőke István*, *Uthy István*, *Koór Emil*, *Hudovernig Károly*, *Ringer Jenő*. A *Régi János Kórház* részlegébe beosztva *Haberfeld Emil*, *Pétzy-Popovits Uros*, *Lutter Károly*, *Lipeczky András* és *Pogány Károly* nevével találkozunk.

A *Régi János Kórház*ban elhelyezett részleg 1908-ben függetlenül a Megfigyelőtől és új, nem elmeorvos vezetőt kap *Maraschovinszky Pál* személyében, aki mellett *Drechsler H.* alorvos s *Csordás Elemér* klinikai tanársegéd, mint segédorvos működik. Ettől kezdve megszűnt ez a részleg a Megfigyelőhöz tartozni.

Ebben a korszakban a két vezető professzor, valamint tanítványaik nagyszabású irodalmi munkásságot is kifejtettek, melynek részletesebb ismertetése azonban túllépné eme munka kereteit. Egyes orvosok tanulmányait a *Fővárosi Közkórházak Évkönyvei* közölték. (*Hajós*, *Décsi* stb.)

1908 novemberétől a *Megfigyelő Osztály*, mint közkórházi osztály működik. Vezetésével ideiglenesen *Hudovernig Károly* egyetemi magántanárt bizza meg a főpolgármester, akit 1909-ben napidíjas főorvosnak, később főorvosnak nevez ki. 1909-ben a belügyminiszter jóváhagyja azt a fővárosi felterjesztést, hogy a régi Megfigyelő osztály helyett korszerű kórházi elmeosztályt szervezzenek. 1910-ben a Főváros megindítja a szükséges eljárást, hogy az *Új János Kórház*szal szomszédos telektömböt megszerezze a korszerű kórház bővítés céljából. Ide épülne az új elmeosztály, valamint a tudóosztály. Pontos

adatok hiányában az építkezés megkezdését és befejezését megállapítani nem lehetett. A XII. kerület történetét feldolgozó házikiadvány szerint (VI. rész, 33. oldal) az elmeosztályt 1915 decemberében nyitották meg. A háborús körülményekre való tekintettel valószínűsíthető az a feltevés, hogy kezdetben itt fertőző beteg katonákat helyeztek el. Bizonyos azonban, hogy 1918-ban az elmeosztály teljes működésben volt.

Az *Új János Kórház* új elmeosztálya a Főváros legkorszerűbb ilyen intézménye volt. Az épület a nemrég elkészült *Egyetemi Elmeklinika* mintáját tartotta szem előtt, de annál lényegesen tágabb volt és berendezéseiben is korszerűbb. A Klinika építői: *Korb* és *Giergl* műépítészek tervezték az épületet, de figyelembe vették *Hudovernig* főorvosnak, a klinikai épület ismerete alapján tett javító-módosító tanácsait. Nemcsak a betegek megfelelő csoportosítása vált így lehetővé, hanem az osztály szinte a klinikával egyenértékű agyszövetteni és kémiai/serológiai laboratóriumot is kapott. Az orvosi lakások is biztosították a bennlakó orvosi kar számára a biztos és nyugodt otthont. Tágas varró műhely állt a betegek foglalkoztatásának rendelkezésére. A kezelő és vizsgáló helyiségek is megfeleltek a kor igényeinek.

Ennek a szinte klinikai igényeket kielégítő osztálynak főorvosa *Hudovernig Károly* volt. Született 1873. szeptember 12-én, Budapesten, meghalt ugyanitt, 1928. június 18-án. Egyetemi éveiben kitűnt rendkívüli szorgalmával és törekvésével. Doktorátusa megszerzése után *Laufenauer* klinikáján helyezkedik el, egy időben a Lövház utcai *Megfigyelő Osztályon* is teljesít szolgálatot. A klinikán tanársegéd lesz. Külföldi tanulmányútra megy 1898/99-ben. 1907-ben magántanári képesítést szerez az ideg- és elmebetegségek diagnosztikájából. 1908-ban bízzák meg a *Megfigyelő Osztály* főorvosi tisztével, 1913-ban „*a Duna jobbparti elmebeteg kórházak igazgatójává*” nevezik ki. (Révai Nagy Lexikona, Magyar Életrajzi Lexikon). Élénk irodalmi munkássága az elme- és idegkörtannak szinte minden területét felöleli. A paralysis kérdéssel foglalkozott diagnosztikai és gyógykezelési szempontból, új liquor fehérje megállapítási módszert dolgozott ki, számos kazuisztikai közleménye jelent meg a háborús beteganyagon történt megfigyeléseiről, de agyszövetteni dolgozatai is értékesek: a szemmozgató idegek központjainak, valamint a N. Facialis centralis anatómiájának ismeretéhez értékes adatokkal járult hozzá. Élénk tevékenységet fejtett ki, mint törvényszéki elmeorvos is.

Széles műveltségű, több nyelvet beszélő, humánus érzésektől áthatott ember volt, aki amíg egészségi állapota engedte, lankadatlan lendülettel foglalkozott osztályával. Némi- leg elkedvetlenítette, hogy orvosi személyzetének túlnyomó része az elme- és ideggyógyászatot nem tekintette élethivatásának és a szakma iránt kevés érdeklődést tanúsított. Legtöbbször, mint éppen adódó lehetőségként fogták fel az elmeosztályon való elhelyezkedést és rövidesen távoztak. Osztályos orvosai közül csak kevesen maradtak meg a pszichiatriai pályán. Ezért osztályáról kevés tudományos dolgozat látott napvilágot. Utolsó éveiben egyre súlyosbodó betegsége gátolta tevékenységében. Miután utolsó hónapjaiban osztályát ellátni már nem tudta, annak vezetésével ideiglenesen *Kluge Endrét* bízták meg.

A világháború alatt az orvosi személyzet gyakran változott, több ideiglenesen beosztott orvos működött közre az osztályos munka lebonyolításában. Az orvosi személyzet száma is változó volt. A főorvos mellett 1 alorvos, és 1 – időnként több – segédorvos működött, a napidíjasok mellett.

Irodalmi működésnek nyomára akadtam: *Szórady István* 1917-ből morbilli kapcsán észlelt psychosis:² mellékvese kiirtás kapcsán támadt epilepsia.³ – *Weisz Ármin*: 1919. influenza idegr. szövödményei⁴: pp-ről.⁵ – *Katona Tibor*: az encephalitis therapiájáról:⁶ – *Gyárfás Kálmán* pp-ről⁷ és schiz.-ről. Későbbi munkásságával különösen a schizophrénia kérdésben alapvető cikkek. Emigrációja után a chicagói áll. kórház igazgató főorvosa. *Fülöp István*: Több cikk a karakteropathiákkal kapcsolatos kóros fantázia, pseudologia jelentőségéről.⁸ – *Polcsán Mihály*: a Dattner féle pp-kezelésről.⁹ – *Schächter Antal*: kazuisztikus¹⁰ és nekrológ közlemények.¹¹

(Az irodalomra vonatkozó adatok megtalálhatók a *Zsakó-Joó*-féle gyűjteményben, amely a múlt század elejétől 1936-ig összegyűjtötte az ideg-elmekórtani magyar cikkeket).

IRODALOM

- BOLYÓ Károly nekrológja. *Orvosi Hetilap*. 1906. 50.évf. 42.sz. 974.p.
 Budapest Székesfőváros közkórházainak évkönyvei 1874–1914.
Elő Elmeeorvosi Értekeztet munkálatai 1900. Szerk.: Epstein László. Budapest, Pallas, 1901. 135 és 213. p.
 GYÖRÝ Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Budapest, Pázmány Péter tudományegyetem, 1936. 655. p.
 HOLLÁN Henrik: *Adalékok és szemelvények a Sz. Rókus közkórház és fiókjai alapításának és fejlődésének történetéből*. Bp., Medicina, 1967.
 LUDVIK Endre – LAUFENAUER Károly: Az Elmebeteg Megfigyelő osztály. *Fővárosi Közlöny*, (1890. ápr. 1.) 1. évf. 27. sz. 4–5. p.

² SZÓRÁDY István: Morbilli psychosis felnőttn. *Orvosi Hetilap*, 1917. 61. évf. 21. sz. 283–284.p.

³ SZÓRÁDY István – JUNG Géza: Féloldali mellékvese kiirtás hatása genuin epilepsias görcsökre. *Orvosi Hetilap*, 1922. 66. évf. 39. sz. 377–379. p.

⁴ WEISZ Ármin: Adatok a központi idegrendszer influenzás megbetegedéséhez. *Orvosi Hetilap*, 1920. 64. évf. 7.sz. 75–76.p.

⁵ WEISZ Ármin: A paralysis progressiva kezeléséről neosalvarsannal Leredde szerint. *Orvosi Hetilap*, 1919. 63. évf. 35. sz. 406–408. p

⁶ KATONA Tibor: Az enkephalitis parkinsonismus kezelése. *Gyógyászat*, 1926. 66. évf. 14. sz. 318–320. p.

⁷ GYÁRFÁS Kálmán: Constitutio és paralysis progressiva. *Gyógyászat*, 1926. 66. évf. 17. sz. 390–391. p. – Gyárfás Kálmán: A pyripher a paralysis therapiájában. *Orvosi Hetilap*, 1931. 75. évf. 24. sz. 614–615. p.

⁸ FÜLÖP István: A képzelet és hazugság viszonyáról az elmebeteg alkattal kapcsolatban. *Magyar Psychológiai Szemle*, 1929. 58. p. – Fülöp István.: A kórosan fokozott képzelet főokáról. *Magyar Psychológiai Szemle*, 1932. 5. évf. 1–4. sz 57–67. p.

⁹ POLCSÁN Mihály: A Dattner-féle paralysis kezeléshez. *Orvosi Hetilap*, 1859. 12. füz.

¹⁰ SCHÄCHTER Antal: Karyon a hüdéses elmezavar therapiájában. *Gyógyászat*, 1930. 70. évf. 35. sz. 761. p. – Schächter Antal: A schizophrénia gyógyulásáról. *Gyógyászat*, 1931. 71. évf. 44. sz. 690. p. – Schächter Antal: A „circulus vitiosus” kórtani jelentősége a psychiatriában és a psychés gyógyításban. *Gyógyászat*, 1936. 76. évf. 25–26. sz. 409–412. p. – Schächter Antal: A serdülőkor orvosi lélektana. *Gyógyászat*. 1937. 77. évf. 51. sz. 742. p. – Schächter Antal: Camphorszerűen (pentamethylentetrazol) ható készítmények alkalmazása szorongásos, gátlásos alapon támadó psychés és közérzeti zavarok kezelésében. *Gyógyászat*. 1937. 77. évf. 11. sz. 162–165. p. és 12. sz. 182–186. p.

¹¹ SCHÄCHTER Antal: Ferenczi Sándor dr. *Gyógyászat*, 1933. 73. évf. 23. sz. 355–356. p. – Schächter Antal: Thurzó Jenő, necrológ. *Gyógyászat*, 1937. 77. évf. 3. sz. 46. p.

- Országos Levéltár anyagában Ságody alpolgármester beadványa Geringer báróhoz. 1851. jan. 18. Országos Levéltár: Geringer iratok 2127. sz.
- PÓLYA József méltatása. *Vasárnapi Újság*, 1856. 52. sz. (dec. 28.) 453–455. p.
- PÓLYA József nekrológia. *Vasárnapi Újság*, 1873. 20. évf. 25. sz. (június 22.) 292–293. p.
- PURJESZ Ignác: *Adatok a Sz. Rókus kórház alapításához*. Bp., Dobrowsky és Franke, 1896.
- SCHAFFER Károly: Laufenauer Károly jelentősége. *Orvosi Hetilap*, 1928. 72. évf. 9. sz. 243–247. p.
- Új János Kórház törzskönyvei.
- ZSAKÓ István: Adatok gyűjteménye a magyar elmeorvoslás történetének megírásához. in: *A Budapesti Angyalföldi Elme- és Ideggyógyintézet emlékkönyve 1883–1933*. Szerk.: Zsakó István. Bp., Attila Ny., 1933.
- ZSAKÓ István: Az egykori Országos Tébolyda keletkezésének története. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 4 (1956), 84–107. p.
- ZSAKÓ István – JOÓ János: *Magyar ideg- és elmeorvosi bibliographia 1831–1935 években*. Összeáll.: – – –. A kéziratot gondozta és kiadja az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet Orvosi Könyvtára és az Animula Egyesület. Budapest. 1993. 383 p.

SUMMARY

In 1969 Tibor Simon the head of psychic ward in János hospital, asked Nándor Horánszky to write the discussed institute's history, who complied the request because he learned about psychiatric profession in the ward led by Károly Hudovernig. – The monography elaborates the history of the ward's evolving's sometimes difficult way with the help of archives and other documents including the force medical officers', professor's role, literary work and the difficulties and circumstantiality of patient's emplacement (women's and men's section). It Delineates the way of the psychic ward serving the capital City, all the way from Rókus Hospital's so-called Judicial Monitoring, through the Old János hospital's section, once functioning in the Lövőház street, to the (New) Szent János hospital's still functioning ward.

*

A Szerkesztőség köszönetet mond a szerző fiának, ifj. dr. Horánszky Nándornak, hogy lehetővé tette az eddig kiadatlan írás közlését.

A KLOROFORM TÉRHÓDÍTÁSA MAGYARORSZÁGON A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN (1847/48)

KISS LÁSZLÓ

*Ajánlom barátom és orvostörténész kollégám,
Magyar László András (1956–2022) emlékének.*

Az orvostudomány tíz legfontosabb felfedezése közé sorolt narkózis¹² (altatás) elérésére használt étert gyorsan felváltotta egy új szer: a kloroform/chloroform. Az amerikai vegyész *Samuel Guthrie* (1782–1848) által 1831-ben előállított kloroformot egy vegyész barátja ajánlotta a már akkor híres *James Simpson* (1811–1870) – később Sir James Simpson – edinburghi szülészprofesszor figyelmébe. Simpson már ismerte az éter hatását, amellyel az első kísérletet a szülési fájdalom enyhítésére 1847. január 19-én tette.¹³ Az éter azonban nem találta megfelelő altatószernek – ébredés után köhögési rohamot váltott ki –, ezért próbálkozott a kloroformmal. Az új szert először saját magán és barátain próbálta ki 1847. november 4-én. Tíz nappal később az edinburghi *Orvos-Sebész Társaság* előtt már ötven esetben végzett kloroformos altatásról számolt be.¹⁴

Valahányszor új felfedezés, felismerés bukkan fel az orvostörténelem során, önként adódik a kérdés: milyen gyorsan jutott el ennek híre Magyarországra, milyen gyorsan „reagáltak” a felfedezésre elődeink? A 19. század derekán a híradást a már létező újságok, folyóiratok (mai nevén a sajtó, közmédia, korabeli nevén a „journalistai világ”) közvetítették – néha meglepően gyorsan. E híradásokból adunk közre egy válogatást, a megjelenésük 175. éve alkalmából. (Az éterral történt első kísérletekről a Habsburg-birodalom területén egy Prágában megjelenő folyóirat hasábjain adtunk rövid magyar nyelvű összefoglalót.)¹⁵

A meglepő gyorsaságra már kiváló orvostörténészünk, *Győry Tibor* (1869–1938) is felhívta a figyelmet egy rövid írásában.¹⁶ Ebből idézünk:

„Az Orvosi Tár 1848-iki évfolyamának 112. oldalán találjuk közölve a Természettudományi Társulat 1847. december hó 7-én tartott közgyűlésének a jegyzőkönyvét s ebben a következő pontot: 'Dr. Kovács Sebestyén Endre¹⁷ a legközelebb külföldön tett új felfedezésre, nevezetesen a chloroformra, mint a kénégenyt [étert] pótló szerre figyelmezteti a jelenlevőket, kiemelve e szernek a kénégeny fölötti amaz előnyét, minélfogva alkalmazása egyszerűbb, ereje bódítóbb, eredménye sikeresebb és nem veszélyes. [...] Simp-

¹² Friedman-Friedland 1998. 109

¹³ Thorwald, J. 1959. 146

¹⁴ Kiss L 2022. 207

¹⁵ Kiss L 2021. 18–25.

¹⁶ Győry T. 1935, 52–53.

¹⁷ Kovács Sebestyén Endre (1814–1878), a pesti Rókus Kórház főorvosa

son [...] 1847. november 4-én próbálta ki [...] egy szülésnél, amiről a *Lancet* ugyanakkor évi dec. 11-iki számában számolt be „Account of a new anaesthetic agent” c. közleményében. Szinte a csodával határos tehát az a gyorsaság, mellyel az első chloroform nar-kózis híre és értékelése Angliából hozzánk eljutott” – emeli ki Győry – „hiszen Kovács Sebestyén Endre „figyelmeztetése” a november 4-i kloroformos szülés és a december 11-iki angol közlés között hangzott el!”

Az orvosok és természetbúvárok tehát a *Természettudományi Társulat* ülésén ill. később, az egyetlen orvosi szaklap, az *Orvosi Tár* hasábjain értesültek az újabb felfedezésről. Nem késett azonban a nagyközönség felvilágosítása sem. Az 1843-tól megjelenő „szépirodalmi és divatlap”, a citromsárga¹⁸ borítójáról ismert *Honderű* című hetilap már 1847 december második felében közreadja a következő hírt:

„Századunkat teljes joggal nevezhetjük csodák századának. Avvagy nem csodaszerű volt-e a daguerrotypia¹⁹ első föltűnése, nem olyan-e a kénégeny hatása. – De még ez mind kevés. A kénégenynek sok fogvatkozása van. Nem hat elég hamar, hatása nem biztos, aztán hokusz-pokuszsza jár, meg nem igen kellemes. Egy skott [skót] orvos által feltalált új szer minde hiányokat nélkülözi, s így a kénégenyt rövid időn leszorítja a csodatétel teréről. Az új szer neve Chloroform, egy sűrű, szintelen, könnyen elpárolgó folyadék, kellemes gyümölcszszaggal s cukorizzal. Főltalálója, helyesebben a kénégeny helyetti első használója Simson [helyesen: Simpson] tanár Edinburgban; az első kísérletek az ottani kórházban számos helybeli orvos és egy párisi orvostanár jelenlétében legszerencsésebben sikerültek. A kénégeny fölötti előnyei ezek: hatása gyorsabb, teljesebb s általában tartósabb, mint a kénégenyé, a kábulást megelőző idegizgalom sokkal csekélyebb. A belézés minden alkalmatlanság s a légművek erőltetése nélkül történik, különös készülék nem kell hozzá, elég ha az ember egy keveset szivacsra, vagy zsebkendőre önt, s a kellemes páraillatot orrán száján befújja. A teljes kábulat némely betegnél kevesebb mint egy perc alatt beállt; fölébredvén, a műtét felől semmit sem tudtak, és utána sem következtek, mint a kénégenynél szokott lenni, utóbajok, például émelygés, főfájás, nyálzás, mellszorogás stb. Szóval a Chloroform valódi csodaszer.”²⁰

Három oldallal odébb, ugyanez a lap közli az alábbi hirdetést: – „Az „*Inteligenzblatok* már telvék fogászti hirdetményekkel, melyekben a fogművész urak nyakrafőre tudatják a fogfájásban szenvedő emberiséggel: miszerint ezentúl nem kénégeny, hanem chloroform (magyar nevét még nem tudjuk)²¹ használatával húzzák a fogakat.”

Idézzünk egy konkrét példát: a dicső múltú – 1841 és 1844 között *Kossuth Lajos* által szerkesztett – *Pesti Hírlap* 1847. december 17-én közölte az alábbi hirdetést:

¹⁸ A másik két szépirodalmi lap, az *Életképek* és a *Pesti Divatlap* rózsaszínű borítékban jelent meg. „A *Honderű* sohasem vergődhetett népszerűsége, mig nem 1848. ápr. 1. a 13. számmal megszűnt” (Sz.J. A Pallas Nagy Lexikona, IX. kötet, 1895, 335. o.).

¹⁹ Dagerrotípia: kezdetleges fényképezési eljárás a 19. század első felében, feltalálójáról, Louis Daguerre [dager] után elnevezve

²⁰ *Honderű* 1847 december, 476. o

²¹ 1857-re, az *Orvosi Hetilap* megindulásának idejére megszűntek a magyar név is: hangyhalvány. Lásd az *Orvosi Hetilap* 8. számában megjelent referátum címét: *Hangyhalvány (Chloroform) görcsösen elzárt méhlepénynél.*

„Fájdalmatlan fog-műtétek chloroformmal.
Ifjabb Turnovsky Frigyes²² orvosdoctor
és gyakorlati fogorvos Pesten

siet a t. cz. közönséggel tudatni, miszerint ő a kénégény-gőz helyett a fájdalmatlan fog-műtéteknél Dr. Simpson edinburgi orvos által a műtéteknél legelőször alkalmazott chloroform-ot használja, melly csudateljes hatásaiban a kénégénygőzt jóval fölülhaladja, minthogy az nemcsak sokkal gyorsabban és biztosabban hat, hanem semmi lélekzési nehézséget sem okoz.

Azon chloroform, mellyet ő első fog-műtéteinél használt, Schernhoffer gyógyszerész úr által készítettett a „nagy Kristóf” című gyógyszerertárban.

Lakásom a „nagy Kristóf” című Birly-féle ház 2-dik emeletén van.”²³

S hogy a „csodaszer” milyen népszerűvé vált rövid időn belül, íme egy rövid hír a *Budapesti Híradó* hasábjairól:

Az új altatószer, chloroform, nagy népszerűséggel bír, mert szaga jó és rögtön alkalmazható, s most már sokan csupa gyönyörűségből is kihúztatják fogaikat.²⁴

Az országgyűlésnek (diétának) helyet adó Pozsony sem nélkülözheti az új csodaszerrel dolgozó fogorvost. A *Budapesti Híradó*ban jelent meg az alábbi hirdetés:

Fogorvosi jelentés.

A chloroform általi bódítás (Narkotisiren) előnyeinek általános elismerése engem is arra bírta, hogy vele a fogműtételeknél többszöri kísérleteket tegyek: s miután ez előnyökről és a műtétel könnyebbségéről magam is meggyőződtem, – van szerencsém mély tisztelettel jelenteni, hogy én a chloroform általi bódítás általános használatát – ha kívántatik – gyakorlatba hozandom.

A chloroform általi bódítás előnye a nagy érdemű közönség előtt a hírlapokból eléggé ismeretesek.

Ujhelyi József Zsigmond²⁵
fogorvos Bécsben és jelenleg itt Pozsonyban halpiacson²⁶ „Brandner” féle házban 764-ik szám alatt.²⁷

S ha már Pozsonyban vagyunk, íme egy témánk szempontjából érdekes adat, ugyancsak a *Budapesti Híradó* egy korábbi számából, a *Pozsonyi Hírfüzér* c. rovatból:

„Egy itteni vegytanár, nehogy valaki által megelőztessék, szinte fáradozik a kénégény legujabb pótlékát utánkészíteni s vele nyilvános kísérleteket tartani. E pótlék,

²² Turnovszky Frigyes (1818–1877), Bécsben végzett orvos, 1842-ben a pesti orvosi karon nyert fogászmesteri képesítést, és Pesten folytatott fogorvosi gyakorlatot.

²³ Turnovsky 1847. 412

²⁴ *Budapesti Híradó*, 1848. 725. o.

²⁵ Személyéről nem találtunk közelebbi adatot, a „szlovák fogászat első, rövid történetét” tárgyaló mű nem említi nevét (Ležovič, Ján – 2002.)

²⁶ Pozsony belvárosának egyik legrégebbi tere: Halpiac, Fischplatz, mai neve Rybné námestie.

²⁷ Ujhelyi József Zsigmond 1847. *Budapesti Híradó*, 450.

melly legközelebb egy angol orvostudor által fedezteték fel és a kénégeny felett minden tekintetben előnnyel bír; neve: chloroform; alig kerül néhány garasba, minden készület nélkül alkalmaztatik, csekély mennyiségét a száj s orra kenve, az érzékeket rövidebb idő alatt eltompítja s végre szaga sokkal kellemesb amazénál, következőleg annál veszélyesebb szer visszaélésekre. Az említett vállalkozó vegytanár még eddig siker nélkül fáradozott; sokan tudakozódnak nála, ha készítménye az erszénysorvadás orvoslására alkalmas lesz-e.”²⁸

Még nem sikerült megtalálnunk e pozsonyi vegytanár nevét. A 2008-ban megjelent *Orvostörténelem* c. felsőoktatási segédkönyv szerint „A kloroformot hazánkban egy pesti vegyész és gyógyszerész, Würtzler Vilmos állította elő.”²⁹ Felhívjuk a figyelmet a „pesti” jelzőre. A magyar gyógyszerészet története viszont ezt írja a pestbelvárosi „Szent-háromság” patika történetét tárgyalva: „1839. június 1-jén megveszi Würtzler Vilmos pozsonyi patikus és 1855-ben túlad rajta.”³⁰ A „pozsonyi” jelző a patikus születési helyére utal – a pesti és pozsonyi patikus egy s ugyanazon személy. Würtzler „pestiségét” támasztotta alá, egy a századik évforduló kapcsán írt dolgozat is: „Már 1847. december 20-án Flór³¹ három műtétet végzett kloroformnarkózisban. A narkózishoz megbízható kloroformot Würtzler vegytanár, városi gyógyszerész készített.”³² Würtzler a chloroform készítményét az *Orvosi Tár* hasábjain tette közzé 1848-ban.³³

A fentebb idézett rövid hírben már történik utalás a kloroformmal való visszaélés veszélyére. E veszély csökkentésére irányul a Helytartótanács 1847. december 30-án kiadott rendelete, amely az étert és kloroformot az „első osztálybeli mérgek” közé sorolja, amelyeket a gyógyszerész köteles „külön zár alatt” tartani.³⁴ A kloroformmal való visszaélés veszélyére való figyelmeztetés jelenik meg a „másik magyar hazában”, Erdélyben élők számára is. A „közhasznú ismeretek terjesztésére” Kolozsvárt megjelenő *Vasárnapi Újság*³⁵ 709-dik *Vasárnap*-i számát azért is érdemes átböngészni, mert a Győry által megcsodált gyorsasággal ad hírt Simpson kísérleteiről. A vezércikk helyén, a szám első oldalán kezdődik a *Jó és rossz egy dologban* című, szerző nélküli írás, bár a szerző a legnagyobb valószínűséggel maga a szerkesztő, Brassai Sámuel lehetett.

„Tudják már olvasóink, mily jótékony találmány elpuhult és szenvedésektől iszonyodó korunkban az, hogy a sebészi műtételekben [...] a beteget elaltatják [...]” – indítja írását a lap – „evégre eddigelé vagy az állati magnetizmust,³⁶ vagy az aethert (kénégeny) használták. Mindkettő ellen van kifogás [...] Ez okok ohajtandóvá tevék egy új altató szer felfedezését és alkalmazását [...] Egy ilyen szer megkísértése sikerült Simpson skót or-

²⁸ *Pozsonyi Hírfűzér* 1847. 399.

²⁹ Nemes Csaba 2008. 234.

³⁰ Baradlai János – Bársony Elemér 1930. 394.

³¹ Flór Ferenc (1809–1871), a pesti Rókus Kórház főorvosa.

³² Heller Vilmos 1948. 571.

³³ Würtzler Vilmos 1848, 105–106.

³⁴ Korbuly György 1937. 927.

³⁵ A Kolozsvári Kaszinó támogatásával 1834-ben indított *Vasárnapi Újság* népfelvilágosító céllal jelent meg az uni-tárius kollégium polihisztor tanára, Brassai Sámuel (1797–1897) szerkesztésében. Az első magyar néplapnak tekintett hetilap 1848-ban szűnt meg.

³⁶ Állati magnetizmus, állati delejesség, a feltalálójáról mesmerizmusnak is nevezett tan a ma hipnózisnak nevezett gyógy mód elődjének tekinthető.

vosnak [...] ez a szer [...] a chloroform [...]” Ezek után a *Vasárnapi Újság* szerzője Simpson 3 esetét mutatja be: egy 4–5 éves gyermeknél „kéznélcsont” (radius) eltávolítást, egy katona állkapocs-műtétét, egy más felnőttél nagy lábujj csontfenéje miatti amputációt. Mindhárom esetben a műtétet sebész végezte, Simpson, mint „altatóorvos” működött közre. Az itt, illetve a szüléseknél szerzett tapasztalatait 7 pontban ismerteti Simpson, kihangsúlyozva a kloroform „jó” tulajdonságait. A cikkíró egyetért, de ugyanakkor figyelmeztet a „rosszra” is: „Az aetherrel is már történtek gonoszságok, miszerint egészséges személyeket elaltattak vele, hogy vagyonuktól vagy ártatlanságuktól megfosszák.” Ez a kloroformmal még könnyebben megtehető, ezért arra emlékeztet, hogy „nem jó az embernek mindenbe bele ütni az orrát.”³⁷

Közben folytatódnak a kloroformmal végzett kísérletek a *Természettudományi Társulat* ülésein is. 1847. december 23-án az élet- állat- s növénytani szakülésen „Kovács S. E. és Rhédey³⁸ a nagy számmal összesereglett tagok előtt a chloroformmal Réthy Mihály³⁹ színészen, Zettler János, Sztraka János orvosnövendékeken, Karayn, egy házi nyúlön, kenderike madarakon, két éti békán különféle kísérleteket tesznek, a chloroform hatását magyarázzák.”⁴⁰

Kátai most idézett szűkszavú közlését kiegészítjük a kor olvasott lapjában, a *Regélő Pesti Divatlap* hasábjain megjelent beszámolóval:

„(A kénégeny vágytársa.) A természettudományi társulat múlt hó 24-ki [helyesen december 23-i] ülésében kísérletek tétettek az ujon használni kezdett chloroformmal [...] A mondott ülésen végbevitt próbatételek tetteleg bebizonyíták a chloroform ártalmatlan hatását és kiszámíthatlan hasznait. Az első egyén, ki a kísérletnek magát aláveté, csakhamar tompa érzéketlenségbe süllyedett, melly oly annyira tökéletes volt, hogy a bőrét keresztüljáró tűszúrást sem érzette. – Azonban a chloroform hatásánál is sok függ az egyén természetétől – egy másik kísérletet tevő ugyanis azt vallá, hogy ő az aléltság perczé alatt is érzé a próbául rajta végbevitt sértések fájdalmait. Ezen egyén azelőtt a kénégeny nyeli próbatétnél is ugyanezt tapasztalta és hallotta. Nevezetes, hogy a chloroform beszívása után elalélt nem lát álmot, miként a kénégenytől elszédítettek – legalább [...] az első egyén [...] ki azelőtt a kénégeny belélegzése következtében egész hosszú sorát tapasztalta a legcsodásabb és valóban figyelmet érdemlő álmoknak, – most a chloroformnál kísérletben, semmit sem álmodott – s ez ismét nem kevésé teszi ajánlatossá ezen szert [...] szóval mindemből az tűnik ki, hogy a chloroform nem csak hatalmas vetélytársa leend a kénégenynek, de ezt meg is buktatja. Különös végre az, hogy időnkben egymásután találják fel a különböző testeknek olly hatását, melly az érzékeket a halálhoz hasonló zsibbadásba hozza. Tagadja aztán mégis valaki, hogy korunk nem az altatás, érzéketlenség és zsibbadás kora!”⁴¹

A *Regélő Pesti Divatlap* jóslatát a kloroformnak a kénégenyt megbuktató hatásáról a *Jelenkor* című lap is megerősíti. Az 1848. január 9-én megjelent számának *Budapesti Napló* c. rovatában olvashatjuk:

³⁷ Brassai Sámuel 1847, *Vasárnapi Újság*, 802–806 hasáb.

³⁸ Rhédey Antal (1818–1849) az élettan tanárának, Schordann Zsigmondnak a tanársegéde a pesti orvosi karon.

³⁹ Réthy Mihály (1810–1875), 1846-tól a pesti Nemzeti Színház színésze.

⁴⁰ Kátai Gábor 1868. 108

⁴¹ *Regélő Pesti Divatlap*, 1848. 30–31.o.

„A kénégenyt alkalmasint kiszorítja a sebész világból az ujonnan használni kezdett chloroform nevű kábító szer, mellyel kísérletek tétetvén, odaüött ki a dolog, hogy elődénél egyszerűbb készülék kívántatik alkalmazhatásához, hatása gyorsabb, tartósabb, a bolondítástól mentesítő, végre, hogy illata kellemesb, sőt az egész kábulás ideje alatt álmak sem háborgatják a beszívót. Ennyi előnye mellett ki ne kívánna műtétek alkalmazkor inkább chloroform által kábíttatni el. – Angliában, hol e szer föltaláltatott, a vallási vakbuzgóság dühösen megtámadá; mert szerintök a biblia állítását, miszerint az aszszony fájdalommal szüli gyermekét, e szerhasználás megdönti: és így ez istentelen találvány nem egyéb, mint vallási szentségtörés. Mily alaposak a jámborok aggodalmai!⁴²

Tekintettel az orvosi szaksajtó szegényességére 1847/48-ban, egyetértünk az éter és a kloroform magyarországi térhódításával kapcsolatban az orvostörténész véleményével: „Orvosi körök és laikusok egyaránt a napisajtóból tájékozódhattak.”⁴³ E kis összefoglalás viszont napjaink orvos-és kultúrtörténései számára nyújt fogódzót.

IRODALOM

- BARADLAI János – BÁRSONY Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története. I. kötet. Az ősidőktől 1800-ig.* Budapest. Magyarországi Gyógyszerészegyesület, 1930.
- BRASSAI Sámuel In: *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár), 1847. december 19. sz., 802–806. hasáb, *Budapesti Híradó*, 1848, 4. évf. 725.sz.
- FRIEDMAN, Meyer – FRIEDLAND, Gerald W.: *Medicine's 10 greatest Discoveries.* New Haven and London. Yale University Press, 1998.
- GYÖRÝ Tibor: A chloroform bevonulása a magyar orvosi gyakorlatba. *Szociális orvostudomány.* 1935. 2. évf. 1. sz. 52–53.
- HELLER Vilmos 1948: Az orvostudomány 1848-ban. *Orvosok Lapja*, 1948, 571. Újra-kiadás in: Gazda István (sajtó alá rendezte): *Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédervosai.* Piliscsaba–Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2000. 173–174.
- Honderű.* 1847. 5. évf. 25. sz. 476.
- Jelenkor,* 1848. 17.évf. 4.sz. január 9. címloldal.
- KÁTAI Gábor: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története alapításától fogva máig.* Pest. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál, 1868.
- A kénégeny vágytársa. *Regélő Pesti Divatlap.* 1848. 9. évf. 30–31. p.
- KISS László: A szülési fájdalomcsillapítás történetének kezdetei. *Orvosi Hetilap.* 2022, 163.évf. 5. sz. 206–208.
- KISS László: Orvosi narkózis – az első csehországi altatások. *Prágai Tükör.* 2021, XXIX. évf., 5. sz. 18–25.
- KORBULY György: Adatok az éter-narkosis magyarországi történetéhez. *Orvosi Hetilap.* 1937, 81.évf. 36. sz. 924–927.
- LEŽOVIČ, Ján: *Prvá stručná história slovenskej stomatológie.* Bratislava, 2002.

⁴² *Jelenkor.* 1848. január 9. 4. sz.

⁴³ Nemes Csaba 2008. 234.

- NEMES Csaba: *Orvostörténelem. Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúr-
történeti vonatkozásaival*. Debrecen. Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudo-
mányi Centrum, 2008. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 54.)
- Pozsonyi Hírfüzér. *Budapesti Híradó*, 1847. 3. évf. november 26. 399. p.
- THORWALD, Jürgen: *A sebészet évszázada* (németből fordította Siklósi M.). Budapest.
Gondolat Könyvkiadó, 1959.
- TURNOVSKY Frigyes ifjabb: *Pesti Hírlap*. 1847. december 17. sz., 412.p.
- UJHELYI József Zsigmond: Fogorvosi jelentés. *Budapesti Híradó*, 1847. december 23.
450.p.
- WÜRTZLER Vilmos: Chloroform készítmódja. *Orvosi Tár*. 1848. 4. folyam, 1. köt. 7.
sz. 105–106.

LÁSZLÓ KISS, MD. CSc., dr. habil.
930 08 Čilizská Radvaň, 284. SLOVAKIA

SUMMARY

The spread of using chloroform in Hungary in contemporary press (1847/1848)

Ether, being one of the 10 greatest discoveries of medicine, was soon replaced by a new substance: chloroform. How fast did chloroform reach Hungary? The author collects the data concerning the spread of chloroform in Hungary using contemporary press. James Simpson, a professor of midwifery in Edinburgh, tested chloroform on himself and his friends on November 4, 1847. Ten days later he reported already on 50 cases of narcosis using chloroform. On December 7, 1847, Endre Kovács Sebestyén Md. at the session of Society of Natural Science claimed that using chloroform is safer than using ether. Dentists were the first to use this new substance. On December 17 Frigyes Turnovszky Jr. advertised in newspapers extracting teeth without pain using chloroform. To summarize: contemporary press helped the spread of chloroform in Hungary.

*

Köszönetnyilvánítás: a szerző ez úton is köszöni Kutasy Tamásnak (Bécs) a korabeli sajtódokumentumok felkutatásában nyújtott önzetlen segítségét.

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS DIAKONISSZA ANYAHÁZAK NŐVÉREINEK BETEGÁPOLÓI SZOLGÁLATA

KONDOR BOGLÁRKA

BEVEZETÉS

Az evangélikus szeretetszolgálat témakörén belül a diakonisszák szolgálatának részletes feldolgozásával korábban kevesen próbálkoztak. Jelen tanulmány írója azt a célt tűzte ki maga elé, hogy megismertesse az evangélikus diakonisszák betegápoló szolgálatát a 20. század első felében. Az egyház kötelékében szolgáló nővérek munkája nemcsak az evangélikus diakónia történetének szempontjából, hanem orvos- és ápolástörténeti vonatkozásai miatt is fontos.

A tanulmány első harmadában az európai és magyarországi ápolástörténet felvázolásán keresztül azt is bemutatom, miként értelmezte az egyház a betegápolást és annak céljait a diakónia, azaz a szeretetszolgálat keretein belül. Ezt követően röviden bemutatom a diakonisszák kórházi szolgálatát szabályozó rendelkezéseket, majd hazánk négy evangélikus diakonissza anyaházának történetén keresztül ismertetem, mely állomás helyeken, milyen típusú betegápolói szolgálat zajlott. Ennek keretében egy-egy nővér egyéni életútját is kiemelem.

A tanulmány fő célja egyrészt az, hogy felvillantsa, milyen lehetőségek nyíltak a diakonissza szolgálaton keresztül választott hivatás, jelen esetben a betegápolás gyakorlására, másrészt pedig, hogy rávilágítson az egyház kötelékében szolgáló diakonisszanővérek és a civil szférában dolgozó világi ápolónők tevékenysége között húzódo különbségekre.

ÁPOLÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Magyarországon az ápolás egészen a 18. század végéig alantas tevékenységnek számított. II. József idején azonban megjelent egy olyan rendelet, mely a betegápolás kérdéseivel is foglalkozott. Ez a törvény elvárta az ápolást végző személyektől, hogy azok írni és olvasni tudjanak, illetve legyenek egészségesek és tiszta erkölcsűek. Később, az 1848–49-es forradalom- és szabadságharc idejéből Kossuth Zsuzsanna nevét emelhetjük ki, aki 72 táborigyógyintézetet alapított. Ezekben az intézményekben rendelet írta elő az ápolónők tevékenységét.¹

¹ Papp László: Ápolás hivatástudatból: az ápolás és orvoslás történetének összefüggésében. *Acta Sana: az egészségügyi és a szociális ellátás elmélete és gyakorlata*. 206. 1. évf. 1. sz. 19–25., és 22.

Az ápolástörténetben sokszor említik a jómódú családból származó *Florence Nightingale*-t, az egyik első, magas szintű ápolói oktatásban részesülő nő nevét. Életének és munkásságának *Perkó Magda* és szerzőtársai egy hosszabb tanulmányt szenteltek. *Florence Nightingale* 1844-ben egy három hónapos nővérképző tanfolyamon vett részt Salisburyben, majd Egyiptomba, Görögországba és Olaszországba utazott, ahol kórházakat látogatott. Utazásáról hazafelé tartva megállt Németországban, ahol két hétig tanulmányozta a *Theodor Fliedner* által alapított kaiserswerthi diakonissza anyaház működését. Itt tartózkodása alatt kitanulta az ápolónői mesterséget. Ezt követően 1853-ban Párizsba utazott, hogy a Szent Vince rend Irgalmas Nővéreinél betegápolást és sebkezelést tanuljon.² *Florence Nightingale* nemcsak a rendi és diakóniai ápolás kiépítésében, valamint a tanult ápolók rendjének kialakításában vállalt szerepet, hanem segítette az ápolói elit kialakulását is.³ Munkásságával emellett fontos kapcsolatot teremtett a világi és az egyházi betegápolás között.

Magyarországon először 1880-ban kezdődött el a nővérképzés, amit az *Országos Segélyező Nőegylet* indított el. A tanterv kidolgozásával *Korányi Frigvest* bízták meg, aki személyes kapcsolatban állt *Theodor Billroth*-tal, aki 1879-ben alapította meg Bécsben az első ápolóképző intézetet.⁴ Nem sokkal ezután 1885-ben megépült az *Erzsébet Vöröskeresztes Kórház*, melyhez *Betegápolónői Intézetet* is alapítottak, ami oktató és módszertani központként működött.⁵

Hazánkban az ápolással nemcsak világi nővérek, hanem a női szerzetesrendek tagjai is foglalkoztak, melyről részletesen *Mohos Márta* írt egyik tanulmányában. A *Debreceni Egyetem Orvosi Kara* által létesített *Ápoló- és Védőnőképző Intézet* az 1922-ben induló *Magyar Vöröskeresztes* tanfolyammal együtt állami oklevelet adott. Emellett szervezett kétéves betegápoló képzést a *Diakonissza Ápolónőképző Intézet*, valamint a *Pesti Izraelita Nőegylet Etelka Ápolónőotthona* is. A *Fehér Kereszt Kórház* kétéves csecsemő-és gyermekápolói tanfolyamot hirdetett. A kor egyik ápolónőközössége, a *Heim-nővérek* csoportja is ezt a képzést végezte el. A sokféle képzést végül 1927-ben egységesítették az *Állami Ápoló- és Védőnőképző Intézet* létrehozásával.⁶

² Perkó Magda – Sövényi Ferencné – Dr. Fedineczné Vittay Katalin: Kétszáz éve született Florence Nightingale, az ápolók példaképe. A különleges 2020. év, a bűvös 200 év. *Ápolásügy*. A Magyar Ápolási Egyesület továbbképzős és tájékoztató kiadványa. 2020. 34. évf. 2. sz., 2–14. és 3.

³ Perkó Magda – Sövényi Ferencné – Dr. Fedineczné Vittay Katalin: Kétszáz éve született Florence Nightingale, az ápolók példaképe. A különleges 2020. év, a bűvös 200 év. *Ápolásügy*. A Magyar Ápolási Egyesület továbbképzős és tájékoztató kiadványa. 2020. 34. évf. 2. sz., 2–14. o., 7. o.

⁴ Oláh András (szerk.) *Az ápolástudomány tankönyve*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2012. 32–33.

⁵ Mohos Márta: Élethivatásuk a betegápolás. A Márta Ápolónő Egyesület (1926 – 1948). In: Vámos Éva (szerk.) *Kapcsolatok Magyarország és Európa más részei között a tudományok, a technika és az orvoslás történetében. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*. Budapest. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, Tudomány-és Technikatörténeti Bizottság, 2002. 185–192. 186.

⁶ Mohos Márta: i.m. 186–187.

AZ EGYHÁZI ÉS VILÁGI ÁPOLÁS TALÁLKOZÁSI PONTJAI

Kiss László doktori értekezésében olvashatjuk, hogy az 1880-as évekig betegápolói tevékenységet csak apácák és diakonisszák végezhettek, azaz világi nők addig nem foglalkozhattak kórházi munkával.⁷ 1836-ban *Theodor Fliedner* megalapította a Düsseldorf külvárosában, Kaiserswerthben működő első protestáns diakonissza anyaházat, ahol a hajadon nők, részben az apácák életmódjához hasonlóan közösségben élve végezték egyházi és kórházi szolgálatukat. Hasonló intézmény jött létre 1840-ben Londonban, ahol *Elisabeth Fry* alapított diakonissza-ápolónőképzőt. A korai ápolónőképző intézetek a diakonissza anyaházak mintájára létesültek.⁸

A Márta-nővérek szolgálatát részletesen Mohos Márta tanulmányozta. Az ő írására hivatkozva mutatom fel a nővérek és a diakonisszák munkája közötti hasonlóságokat. Magyarországon az 1926-ban alapított *Márta Betegápoló Egyesület* tevékenysége mutatott párhuzamot a protestáns diakonisszák szolgálatával. A Márta-testvérek közössége a diakonissza anyaházakkal ellentétben civil egyesület volt és nőtagjai kifejezetten a kórházi szolgálatot választották hivatásul, míg a diakonisszák a betegápolás mellett gyermekek, idősek és szegények gondozásával, valamint gyülekezeti munkával is foglalkoztak.

A két közösség között jelentős hasonlóságnak számított, hogy a Márta-testvérek betegség és munkaképtelenség esetén, valamint időskorukban ugyanúgy számíthattak társaik gondoskodására, mint a diakonissza nővérek az anyaházi köteléken belül. A *Márta Betegápoló Egyesület* és a diakonissza intézetek felvételi követelményei szintén mutatnak hasonlóságokat, hiszen mindkét közösségbe olyan hajadon és özvegy nők léphettek, akik már betöltötték a 18. életévüket, de nem voltak idősebbek 36 évesnél, továbbá mindkét közösség megkövetelte a próbaidő teljesítését.⁹

Mind a Márta-testvérek, mind a diakonisszák karitatívan, a szeretet jegyében végezték munkájukat, azaz nem ítékeztek a betegek rangja, kora, vagyoni helyzete, neme vagy betegségének természete alapján. Mindez szorosan kapcsolódik a *Papp László* által fejtegetett „karizmához”, más néven „isteni adományhoz”, azaz ahhoz a képességhez, mely velünk született, természetünkből fakad, egyfajta affinitásként van jelen. A karizma szükségességét az egyházi körökben sem vitatták. Jézus apostolai is ennek birtokában végeztek gyógyító tevékenységet. A protestáns felekezeteknél, mint a reformátusok és az evangélikusok, a karizma értelmezése képezi a diakónia, azaz a szeretetszolgálat teológiai alapjait.¹⁰

A karizma értelmezéséről mind a világi, mind az egyházi szférában munkálkodó személyektől találunk feljegyzéseket. A *Vöröskereszt Egylet* 1907. évi jelentésében olvashatjuk például gróf *Csekonics Endre* álláspontját a nők ápolói tevékenységéről:

„A vöröskereszt egyesületek egyik alapcélja kellő számú ápolónők kiképzésében áll, mert a betegápolás terén a nő a háború munkáját megosztja a férfival. A hadakozás

⁷ Kiss László: *A magyar közegészségügy fejlődése a közegészségügyi gondolkodás kialakulásától az állami közegészségügyi rendszer kiépítéséig*. Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, 2015: 77.

⁸ Porter, Roy: *Vér és virtus. Az orvostudomány rövid története*. Budapest, HVG Kiadói Rt., 2015. 167–168.

⁹ Mohos Márta: i.m. 187.

¹⁰ Papp László: i.m. 19–20.

természetesen megmarad tisztán férfias foglalkozásnak, de a betegek és sebesültek ápolására a nő hivatottabb azon rendkívüli tulajdonságainál fogva, melyekkel őt a természet megáldotta. A férfi ereje kell a harcához, de a nő gyengédsége a betegápoláshoz. Nem is kételkedik ma már senki abban, hogy a nő az ápolás iránt kifejezettebb érzékkel bír, mint a férfi. A nő az orvosi utasításokhoz jobban tud alkalmazkodni, pontosabb a végrehajtásban, kitűnően segédkezik műtéteknél s a beteget abban a szeretetteljes gondozásban részesíti, melyhez a női szív szelidsége, önmegtagadása és türelme kell. Súlyos betegekre a nő mosolya megnyugtató, a férfié visszatetsző. A nő kitartóbb a virrasztásban, megnyugtatóbb a vigasztalásban. A nő hozzászoktatott bennünket, hogy az otthonnak rendje és tisztasága tőle származzanak. Ahogy társaságban a nő kifejezéseink keresettségéhez vezet, úgy hat már egyszerű jelenlétével egy nagyobb kórterem durvább betegeire is szelídítőleg, míg a férfiak durvább egyénisége a megkívánt képesíttség mellett sem képes elfeledtetni a szolgálai helyzetét, melyet a beteggel szemben elfoglal. ”¹¹

Az egyházi szférában munkálkodó teológusoktól és lelkészekről szintén származnak írások, melyek a nők érzelmi világát, szerepvállalását boncolgatják, ilyen Szóts Farkas, Forgács Gyula, Sebestyén Jenő vagy Ravasz László. Az itt felsorolt református gondolkodók halványan utalnak a missziós tevékenység és a betegápolói szolgálat kapcsolatára, de állításaikból erre még nem következtethetünk egyértelműen. A női szerepek férfiakétól történő elhatárolása azonban mindegyiknél egyértelmű és mindenhol teológiai alapokra vezethető vissza. A 20. századi protestáns egyházban az elsők között Szóts Farkas írt a nők szerepvállalásáról:

„A nők ma hitbuzgóbbak és áldozatkészebbek, mint a férfiak s emellett a felebaráti szeretetben is erősebbek, mint a másik nem. Ők vannak tehát hivatva arra a dicső munkára, hogy a Krisztustól és az evangéliumtól elidegenedett férfiakat a keresztyén életre visszavezessék. Rájuk vár az a magasztos hivatás, hogy Krisztus evangéliumával felvértezve, a meggyengült valláserkölcsei életet talpra állítsák. Az egyház belső megújulásának ma a hívő keresztyén nők az első sorban hivatott apostolai [...]. Nagyobb a keresztyén nő hitének építő ereje, munkásabb és áldozatkészebb a felebaráti szeretete s ezért sikeresebb a szociális tevékenysége.”¹²

A későbbiekben Forgács Gyula hangsúlyozta, miszerint „Meg kell hát elégednünk azzal az egyszerű ténnyel, hogy az apostoli egyházban voltak buzgó nők, akik úgy mint a férfi-diakónusok, hivatásszerűen forgolódtak úgy az evangélium, mint a szegények szolgálatában s ez által úttörői lettek a későbbi századokban folyton fejlődő s végül a modern belmisszióban tekintélyes tért foglaló ama munkának, melyet a keresztyén egyház nőtagjai és hivatásos diakonisszái végeztek.”¹³

Forgács az apostolok hittérítő tevékenységét már párhuzamba állítja a diakonisszák szolgálata mögött rejlő misszióval, de a hasonlóság még itt sem teljesen egyértelmű, ahogyan Sebestyén Jenőnél sem, aki szerint a református nő feladata, hogy „Missziós, nevelő munkájában a református értékeket képviselve vegyen részt a kálvinizmus világát,

¹¹ Perkó Magda – Sövényi Ferencné – Dr. Ferdineczne Vittay Katalin: i.m. 11.

¹² Szóts Farkas: A keresztyén nők szociális működése. *Olajág*, 1911. március 1., 37–38.

¹³ Forgács Gyula: *A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve*. Pápa, 1925.635.

társadalmat, kultúráját átalakító munkájában.”¹⁴ Az ő részéről csupán egy általános utalást találunk a mögöttes missziós tevékenységre, de ez is inkább a református értékrend közvetítésére vonatkozik. Ravasz László szigorúan teológiai alapokra helyezve emelte ki a férfi és nő közötti alapvető különbségeket:

„Ahogy a családban Isten a maga teremtő szuverenitásából családfőt állít és annak kell dönteni néhány dologban, ahogy az asszony viseli a férfi nevét, úgy az egyházban Isten szuverenitásának szolgálatát, az igehirdetést, a sacramentumok kiszolgáltatását, az egyházkormányzást Isten a férfirra bízta. Az asszony ott van a gyülekezetben, az imádságban, bizonyágtévesben, a szeretetszolgálat ezer módjában.”¹⁵

A református egyházban Bodoky Richárd emelte ki a betegápolás kettős célját, azaz a testi és a lelki gondozást. Ahogyan Bodoky fogalmaz, ez a kettősség „különbözteti meg szolgálatukat a világi betegápolónők munkájától, s ebben válik munkájuk igazi diakóniává.”¹⁶

Az evangélikus egyházban Sztéhlo Kornél fogalmazta meg egyértelműen, hogy a nők egyházi keretek között zajló, civil társadalomban végzett szolgálatának mi is a pontos célja:

„Azt elősegíteni és kivinni, amire a klerikalizmus nem képes, az emberiséget a szocialistikus mozgalmak, a mindent felforgató anarchia veszélyétől megóvni azáltal, hogy szeretettel és odaadással megnyeritek a szegény nép bizalmát és megnyeritek azt Jézus evangéliuma részére. A magyar protestáns nőnek azonban, hogy ezt a szerepet betöltse, a társadalmi téren kell működnie. Vegyetek példát a katolikus nőktől, a közjótékonyág és az emberbaráti szeretet művelésében. De ne csak példát vegyetek tőlük, hanem iparkodjatok őket a nemes versenyben legyőzni, ami sikerülni is fog, mert ti a szegényeknek és nyomorultaknak nemcsak külső bajait gyógyítani, hanem ha abban az irányban haladtok, amelyről előbb szólottam, az ő lelki felszabadításáról, az ő lelki békéjéről is gondoskodni tudtok.”¹⁷

A lényeg tehát ebben rejlik. Az egyházban szolgáló nők, így a protestáns (református, evangélikus) diakonisszák is betegápolói tevékenységük során komoly missziós, hitelesítő és hittérítő szolgálatot egyaránt végeznek. Egyszerre zajlott a testi és a lelki gyógyítás. Ez természetesen nemcsak a betegápolásnál jelent meg, hanem a többi feladatkörben is, akár árvák, akár szegények gondozásáról volt szó. Munkájuk pedig nemcsak egyházi körökben, hanem a civil társadalom egyes intézményeiben is sikeresen zajlott.

A DIAKONISSZÁK ÉS AZ ORVOSOK KÖZÖTTI HIERARCHIA A BETEGÁPOLÁSBAN

Mind a református, mind az evangélikus egyház diakonissza anyaházai a németországi intézmények mintáját követték. Annak ellenére, hogy jelen tanulmány kifejezetten az evangélikus diakonisszák betegápolására koncentrál, Bodoky Richárd: *Anyaházi diakó-*

¹⁴ Sebestyén Jenő: *A református nő lelkivilága*. Tahitótfalu, Sylvester Műintézet 1927. 352.

¹⁵ Ravasz László: Férfi és nő az egyházban. *Református Élet*, 1942. február 21., 4.

¹⁶ Bodoky Richárd: *Anyaházi diakónia az egyházban*, Budapest, 1942. 170.

¹⁷ Sztéhlo Kornél: *A nő hivatása a magyar protestantizmus küzdelmében*. /A Luther-társaság XXX. kiadványa/. Budapest, Luther Társaság, 1909. 11–12.

nia az egyházban című kiadványa mindenképpen alpműnek tekinthető, mely többek között egyértelműen meghatározza a diakonisszák fő szolgálati területeit, azaz a betegápolást, a tanító-nevelő munkát, valamint a gyülekezeti munkát és ennek szabályozását.

A Bodoky által ismertetett rend alapján a kórházban szolgáló diakonisszák főnöke mindig az éppen beosztott orvos volt, akinek az utasítása nélkül a nővérek önállóan nem tevékenykedhettek. A betegápoló diakonisszák beosztását a vezető diakonisszanővér határozta meg. Osztályvezető testvér pedig csak az lehetett, aki betegápolói oklevéllel rendelkezett. Az osztályvezető diakonissza feladata volt a társai munkára történő felkészítése és szolgálatuk ellenőrzése.¹⁸

A kórházi betegápolás esetén a szabályzat külön kiemelte, hogy „*híven a diakonisszák ingyen, hálából fakadó szolgálatának alapelvehez, [a diakonissza – kieg. K.B.] pénzt vagy ajándékot sem a maga, sem más számára el nem fogad, hanem az ajándékozók figyelmét felhívja az anyaház testvéralapjára*”.¹⁹

A kórházi munkára beosztott nővér továbbá „*nem alhat és nem ékezhet a beteg szobájában, sem a személyzettel, tehát külön szobát kell e célra rendelkezésére bocsátani*.”²⁰ A különböző nemek viszonyára is kitért a rendelkezés, miszerint diakonissza „*férfibetegek ápolását rendes körülmények között csak abban az esetben vállalhatja, ha a kórházi szolgálatban férfiapólok által elvégzett teendőket más végzi*.”²¹ A diakonisszák betegápoló szolgálatának végzése esetén a Bodoky által idézett szabályzat alapján „*az orvosi rendelkezések, a közegészségügyi és betegápolási szabályok, tovább a Szolgálati Utasítás általános rendelkezései irányadók*.”²²

A továbbiakban az egyes, magyarországi diakonissza anyaházak betegápolói tevékenységét részletezem, mely a kórházi ápoláson kívül kiterjedt az internátusokban zajló betegszobákon végzett szolgálatra, valamint a családoknál vállalt magánápolásra is.

A POZSONYI ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGÉLIKUS DIAKONISSZA ANYAHÁZ NŐVÉREINEK BETEGÁPOLÁSA

A pozsonyi evangélikus családoknál sokszor jelentek meg a katolikus irgalmas nővérek, hogy magánbetegápolást végezzenek. A helyi evangélikusok számára a szeretetszolgálatot illetően ők jelentették a mintát.

A pozsonyi evangélikus diakónia elindítását szorgalmazó első kezdeményezések már a 18. században megjelentek. Az intézményes diakóniával azonban a legkomolyabban Viktor Freytag, lelkész foglalkozott a 19. században, aki a gyülekezeti tagokkal együtt fontosnak tartotta, hogy az irgalmasok mintájára létrejöjjön egy evangélikus ápolónői közösség. Az ekkor már működő kórház és árvaház egyre sürgetőbbé tette egy diakonissza intézet létrehozását, mely biztosította volna a vallásos, munkáját hittel és odaadással végző munkaerőt, a diakonissza nővéreket. Viktor Freytag azonban korán meghalt, mun-

¹⁸ Bodoky Richárd: i.m.: 171.

¹⁹ Bodoky Richárd: i.m. 172.

²⁰ Bodoky Richárd: i.m. 173.

²¹ Bodoky Richárd: i.m. u.o.

²² Bodoky Richárd: i.m. u.o.

káját ezért *Gustav Ebner* lelkész folytatta, aki a gallneukirchenei anyaház lelkészével, *Ludwig Schwarz*al kötött szerződés értelmében két diakonisszát kérhetett a pozsonyi diakonissza intézet megszervezéséhez. A két nővérnek, *Teresa Maiernek* és *Ida Sääf*nek azonban hamarosan vissza kellett térnie Gallneukirchenben. Az ő helyükre érkezett a bécsi diakonissza állomás vezetője, *Elisabeth Obermeir*.²³

Elisabeth Obermeir (1852 – 1921) a gallneukirchenei diakonissza anyaház nővére volt, ahol a kezdetekben betegeket ápolta, majd Felső-Ausztria más településein, gazdálkodó családoknál vállalt magánápolást. 1884-ben Bécsbe rendelték, ahol segítette a szegényeket és betegeket felkaroló szolgálatok megszervezésében. Négy másik diakonisszával együtt részt vett a ruhagyűjtésben rászorulóknak számára. Nagy szerepe volt a bécsi anyaház új állomásának megalapításában, mely Kierling Klosterneuburgban jött létre és gyógyuló betegek ellátását szolgálta. *Obermeir* egészen 1891-ig szolgált a bécsi anyaházban, ahonnan Pozsonyba helyezték. A diakonisszák kórházi szolgálatának megszervezése mellett az árvák nevelését is ő irányította. A főnöknői címet 1902-es nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Helyét *Billnitzer Matild*, egykori neuendettelsai diakonissza vette át.²⁴

Nemcsak az evangélikus gyülekezet és a lelkészek kezdeményezései, hanem *Elisabeth Obermeir* ápolói szakképzettsége is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az anyaházba lépő nővérek szolgálatuk minél hatékonyabb elvégzésének érdekében megfelelő egészségügyi képzésben részesüljenek. A diakonisszák ápolói képzése egyrészt a pozsonyi evangélikus kórházban zajlott, másrészt az anyaház a gallneukirchenei testvérintézet közvetítésével Stuttgartal is felvette a kapcsolatot. Az ott működő anyaház kórháza évente egy vagy két pozsonyi nővért vett fel, hogy azokat elsősorban sebészetre, illetve gyülekezeti ápolásra képezze. A Németországból hazatérő diakonisszák főként a pozsonyi evangélikus kórházban látták el a műtős és ápolói feladatokat, de sok családnál magánbetegápolást is végeztek.²⁵

A *Dunáninzeni Evangélikus Egyházkerület* által működtetett *Modori Polgári Leányiskolában* szükségessé vált egy ápolónő alkalmazása, ezért a modori egyházközség 1904-ben diakonissza-állomás létesítése mellett döntött. Modor évi 100 koronát kapott, melynek segítségével biztosították a diakonissza ellátását, akinek elsődleges feladata a leányiskola beteg tanulóinak ápolása volt. Ez is mutatja, hogy a magyar evangélikus egyház követte a Németországban működő anyaházak példáját, ahol az egyetemes egyház évente meghatározott összeggel támogatta az intézetben vagy a külső állomásokon szolgáló diakonisszák ellátását. A diakonissza elhelyezését a helyi nőegylet is segítette lakásbérlettel és annak bebútorozásával. *Lenhardt Mária* nővér 1904. október 23-án

²³ Schmidt Károly Jenő – Markusovszky Sámuel – Gustav Ebner – Preuszmuth Frigyes: *A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség története két részben, II. rész, Az egyházközség belső élete és intézményei*. Pozsony, 1906. 478–479. – MEDiT (=Magyar Evangélikus Digitális Tár) EOK (=Evangélikus Országos Könyvtár) Egyháztörténet (gyülekezet- és iskolatörténet).

²⁴ Klösch, Mag. Andrea: *Vor 130 Jahren: Beginn der Mutterhaus – Diakonie in Österreich*. Diakonie Ausgabe 5/2007, 18.

²⁵ Schmidt és mtsai. i.m. 480.; A pozsonyi új diakonissza-anyaház in: *Ösvény, a Luther-társaság folyóirata* (1914. június), 2. évf. 2. füzet. 124–1130. – MEDiT EOK Folyóiratok

foglalta el szállását. Ellátását az egyházközség évi 100 koronával fedezte.²⁶ Ugyanebben az évben létesült állomáshely Drétomán (ma Drietoma), ahol szintén betegápolást végeztek a nővérek.²⁷

Az első világháború kitörésével *Lenhardt Máriának* a modori leányinternátus mellett a pozsonyi hadikórházban is helyt kellett állnia, ahol a beteg és sebesült katonák ápolását végezte. Az egyszerre két szolgálati helyre beosztott diakonissza járandóságát ezért 100-ról 300 koronára emelték.²⁸ A háború alatt a nővérek többsége a hadikórházban végzett ápolónői feladatokat, míg mások az inségkonyhán segédkeztek.

A húszas években a pozsonyi diakonisszák főként a helyi anyaházban, valamint a hozzá tartozó kórházban, aggok házában és az árvaházban, illetve a gyülekezetben láttak el feladatokat. A betegápolást tekintve a külső állomáshelyek közül a legaktívabb ápolói szolgálat a löcsei *Hermann Gusztáv-kórházban* zajlott. A harmincas években a diakonisszák szolgálata jórészt Pozsonyban és Lőcsén folytatódott, mely főként a kórházi feladatokra koncentrált. Néhány nővér a Kőszegen működő *Dreiszker Szanatórium*ban szolgált ápolóként.²⁹

A háború után, 1945-ben a szlovákiai német diakónia véget ért. A pozsonyi anyaház a *Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie* (SSED) hatásköre alá került.³⁰ A nemzetiségi konfliktusok következtében a magyar diakonisszák egy része Győrbe távozott. A szlovák nővérek a lipótszentmiklósi szlováknyelvű anyaházhoz csatlakoztak. A második világháborút követő német kitelepítés során a pozsonyi nővérek közül szabad elhatározás után, aki akart, maradhatott a városban. Ők megkapták a szlovák állampolgárságot.³¹ A diakonisszák többsége azonban Gallneukirchenbe költözött és az ottani anyaházban élt egészen haláláig.

A GYŐRI EVANGÉLIKUS SZERETETHÁZ BETEGÁPOLÓ NŐVÉREINEK MUNKÁJA

1902-ben a lelkeszséget és a szeretetszolgálatot vezető *Karsay Sándor* meghalt. Helyét *Pálmai Lajos* (1865 – 1934) vette át. A gyülekezet vezetői már 1907-ben kezdeményezték a diakonissza szolgálat elindítását.³² Győr 1908-ban kért nővéreket Pozsonyból, az

²⁶ EOL (=Evangélikus Országos Levéltár) Egyházkerületi jegyzőkönyvek, A Dunáninneni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület 1905. évi augusztus hó 23. és 24. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 35. o.

²⁷ EOL Egyházkerületi jegyzőkönyvek, A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1907. évi augusztus hó 21. és 22. napjain Révkomáromban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, Joerges Ágost özvegye és fia, 1907. 37.

²⁸ EOL Egyházkerületi jegyzőkönyvek, A Dunáninneni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület 1915. évi augusztus hó 25. és 26. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 155. o.

²⁹ HA (=Historisches Archiv) EDwG (=Evangelisches Diakoniewerk Gallneukirchen): Lebenslauf von Diakonissen

³⁰ Bariak, Imrich: *Diakonia Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku v rokoch 1945–1956*. Bratislava, Rigorózna práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Evanjelická bohosloveská fakult. 2014. 86.

³¹ Buzalová, Szilvia: *Evanjelická diakonia a jej posobenie na Slovensku*. Bakalárska práca, Vysoká Škola Zdravotníctva a Sociálnej Práce Sv. Alžbety, Bratislava, Katedra Sociálnej Práce, 2013. 30.

³² RMEGYL (=Ráth Máttyás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára) I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1907. március 25-én tartott közgyűlés 4. napirendi pontja.

ott működő anyaház azonban a korlátozott lehetőségei miatt csak 1909-ben tudta rendelkezésükre bocsátani két diakonisszáját, *Huber Etelkát* (1887–1948) és *Frühwirth Augusztát*. Győr a két nővér után 300 – 300 koronát fizetett a pozsonyi intézménynek. Az ideiglenes diakonissza szabályzat szintén a pozsonyi anyaház mintáját követte. Az első két győri diakonissza fő feladatai közé a szegény idősek, az árvák és a gyülekezet beteg tagjainak segítése tartozott.³³

A két nővér beiktatására 1910. február 10-én került sor, a szertartást *Pröhle Henrik*, pozsonyi lelkész vezette.³⁴ 1912. március 24-én szentelték fel a szeretetház új épületét. *Frühwirth Augusztá*, aki másfél évig szolgált Győrben, Kőszegre került, majd onnan visszatért a pozsonyi anyaházba, ezért helyét egy másik pozsonyi diakonissza, *Trauer Irén* vette át.³⁵ A Pozsonyból Győrbe helyezett nővérek munkájukat a gyülekezet betegeinek látogatásával és ápolásával kezdték. A rászorulóknak esetében ingyenesen zajlott a betegápolás, a tehetősebb gyülekezeti tagok viszont fél napra 2 koronát, teljes napra pedig 3 koronát fizettek akkor, ha sem a *Szegény-és Árvaintézet*, sem pedig a *Belmissziói Egyesület* tagjai között nem voltak jelen.³⁶

Az első világháború a diakonisszák szolgálatára is hatással volt. Győrben a sebesült katonák részére hadikórházat létesítettek, de a központi kórházban rövidesen helyhiány lépett fel. A győri evangélikus gyülekezet ezért a szeretetház három nagytermének átalakítását kezdeményezte, melyekben kórtermeket rendeztek be.³⁷ 1919 májusában, az államosítás következtében a szeretetház teljes épületét és bútorzatát lefoglalták. Változtatásokat a Tanácsköztársaság bukása után sem sikerült elérni, ezért 1919 szeptemberében véget ért a szeretetházi szolgálat, a Győrbe korábban kiküldött diakonisszák visszatértek Pozsonyba.³⁸

A trianoni békeszerződés következtében Pozsonyt Csehszlovákiához csatolták, ezért Győr kapcsolata ideiglenesen megszakadt az ottani anyaházzal. 1925-ben aztán ismét lehetővé tette a gyülekezet helyzete, hogy a szeretetház ismét megnyissa kapuit. Emellett a diakonisszáképző tanfolyam elindítását is szorgalmazták.³⁹ Bár *Huber Etelkát* és *Mórocz Katalint* (1895–1970) a pozsonyi anyaház ismét rendelkezésre bocsátotta, a győriek függetlenedni kívántak az anyaintézménytől és helyben szándékozták kiképezni diakonisszáikat.⁴⁰

A betegápolói tanfolyam megszervezéséről a *Harangzó* 1926. május 2-i számában olvashatunk:

³³ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1908. december 8-án tartott közgyűlés 55. napirendi pontja.

³⁴ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1910. március 20-án tartott közgyűlés 23. napirendi pontja.

³⁵ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1912. március 31-én tartott közgyűlés 8. napirendi pontja; RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1912. június 23-án tartott közgyűlés 28. napirendi pontja.

³⁶ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1909. december 8-án tartott közgyűlés 63. napirendi pontja.

³⁷ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1914. december 8-án tartott közgyűlés 38. napirendi pontja.

³⁸ RMEGYL I.1.b.2. A pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. augusztus 27-én tartott ülésének 258. pontja; RMEGYL I.1.b.2. A pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. szeptember 9-én tartott ülésének 276. pontja.

³⁹ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1925. június 7-én tartott közgyűlés 1/k. napirendi pontja.

⁴⁰ RMEGYL I.1.b.1. Gyülekezeti jegyzőkönyvek. 1925. szeptember 27-én tartott közgyűlés 6. napirendi pontja.

„A diakonisszaképző már szeptemberben megnyílik. Egyelőre [sic!] néhány előpróbanővért veszünk fel, akik a betegápolásra a győri kórházban fognak előkészülni, elméleti kiképzésüket a vezetőnővér és az igazgató lelkész irányítja.”⁴¹

Az evangélikus gyülekezet azonban nem sokkal ezután konfliktusba keveredett a helyi katolikus egyházzal, akiknek apácái közül néhányan szintén a győri kórházban szolgáltak. *Fetszer Antal*, győri katolikus püspök jelezte, hogy amennyiben a diakonisszák folytatják közkórházi szolgálatukat, ő visszarendeli nővéreit. Ennek következményeként a győri gyülekezet ismét felvette a kapcsolatot Pozsonnyal, melynek evangélikus kórháza lehetőséget biztosított a betegápoló képzésre.⁴² Az együttműködésnek köszönhetően 1931-ben az első két győri diakonissza, *Lakner Paula* és *Tóth Margit* három és fél hónapot töltött betegápoló képzésen Pozsonyban. Őket később *Szarka Irma* és *Schrödl Adél* váltotta két hónapra.⁴³

A betegápoló képzésre a soproni kórház is lehetőséget biztosított. 1930-ban itt részesült műtősnővér kiképzésben *Zsohár Lenke*.⁴⁴ Az 1933. évről szóló források szerint három diakonissza végzett szolgálatot a győri *Csillag Szanatórium*ban, öt nővér pedig magán-betegápolást végzett.⁴⁵

Dr. *Csillag József* szanatóriuma magán-gyógyintézetként sebészeti, valamint női- és belgyógyászati betegeket fogadott. A modern kórtermekkel felszerelt, egy- és kétágyas szobákat biztosító intézmény testgyógyászati osztállyal is rendelkezett, valamint lehetőséget nyújtott gyógytornára és hőlégkezelésre egyaránt. Ambuláns, azaz bejáró betegeket is fogadott a szanatórium, akik szabadon választhattak az ott dolgozó szakorvosok közül. A gyógyintézetben a kezdetekben vöröskeresztes ápolónők dolgoztak, akikhez a harmincas években csatlakoztak evangélikus diakonisszák.⁴⁶

Az evangélikus diakonisszák szolgálata 1932. február 8-án kezdődött és 1944. május 30-án ért véget. A nővérek ápolóként és műtős asszisztensként dolgoztak itt. Az anyaház és a szanatórium együttműködése mindkét fél számára hasznosnak bizonyult, hiszen a szanatórium munkaerőhöz jutott, a diakonisszák pedig komoly egészségügyi képesítésre tettek szert, valamint szükség esetén ők maguk is részesülhettek betegellátásban. A szanatóriumban a leghosszabb ideig *Zsohár Lenke Margit*, *Marton Ágnes*, *Papp Sarolta*, *Schrödl Adél* és *Koczmán Jolán* szolgált.⁴⁷

Koczmán Jolán és *Papp Sarolta* próbanővéreként kérte át magát Pozsonyból Győrbe 1939-ben. *Koczmán Jolán* 1940. március 25-től 1944. május 30-ig szolgált a *Csillag Szanatórium*ban, ahonnan Sopronba került gyülekezeti munkára, majd 1945 májusában visszatért Győrbe, hogy az anyaházi ápolásban segítkezzen.⁴⁸ *Marton Ágnes* és *Papp*

⁴¹ *Harangszó* 17. (1926) 18. szám (május 2.), 148. o.

⁴² *A Győr sz. kir. városi ágostai hitvallású evangélikus keresztény egyházközség évkönyve az 1928-ik esztendőről*. Győr, 1929. 47.

⁴³ RMEGYL I.4. Szeretetházi jegyzőkönyvek. 1931. május 19-én tartott ülés 2. napirendi pontja.

⁴⁴ RMEGYL I.4. Szeretetházi jegyzőkönyvek. 1932. január 18-án tartott ülés 2. napirendi pontja.

⁴⁵ Pálmai Lajos: *A győri evangélikus szeretetház története 1883 – 1933*. Győr, 1933., 32.

⁴⁶ Vargáné Blága Borbála: *A győri Csillag Szanatórium és alapítója, dr. Csillag József. Várostörténeti puzzle*, 98. rész. URL: <https://www.gyoriszalon.hu/news/10299/61/> Utolsó letöltés ideje: 2022.05.10.

⁴⁷ Vargáné Blága Borbála: i.m.

⁴⁸ RMEGYL I.4. H29: Nővérek személyi adatai, 1938 – 1951., Koczmán Jolán kartonja.

Zsohár Lenke diakonissza (jobbról a második személy) szolgálata a győri Csillag Szanatóriumban (Forrás: Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára, I.4. H85-ös fotóalbum)

Sarolta esetében a szanatóriumban töltött szolgálat pontos időtartamát források hiányában nem tudtam meghatározni. *Schrödl Adél* 1932. február 20-tól 1938. augusztus 24-ig végzett ápolónői feladatokat a gyógyintézetben.⁴⁹

A fent említett diakonisszák közül a rendelkezésre álló forrásmennyiség tekintetében a betegápolásban *Zsohár Lenke Margit* nővér munkássága kiemelendő. A huszonhárom éves lány még próbanővéreként végezte el Sopronban a kórházi mütös kiképzést 1931. augusztus 15. és 1932. február 15. között. A győri és soproni közkórházakban végzett szolgálat után került a győri *Csillag Szanatóriumba*. Betegei így emlékeztek rá:

„*Lenke nővér a Csillagh kórház csillaga volt a fájdalmas műtétek, szenvedések sötét éjszakájában.*”⁵⁰

Zsohár Lenke (1908–2011) a diakonissza egyesület feloszlását követően is kórházban dolgozott, ahonnan 1968-ban nyugállományba vonult. Ezt követően még tíz évig vezette a börcsi szeretetotthont, majd 1978-tól a győri *Diakonissza Anyaház* Petőfi téri

⁴⁹ RMEGYL I.4. H29: Nővérek személyi adatai, 1938 – 1951., Schrödl Adél kartonja.

⁵⁰ Sümeghy József: A győri volt Csillagh szanatórium kilencven éves csillaga. In: *Evangélikus Élet* 1998. 63. évf. 7. sz. (1998. február 15.), 3.

otthonában élt.⁵¹ A fiatal diakonissza közvetlenül a főorvos mellett dolgozott műtősnőként 1932. február 17-től 1935. december 31-ig. Feladatköréhez tartozott az éjszakai nővérek munkájának koordinálása is. *Varga Júlia* visszaemlékezése szerint „*fürge volt és katonás, bárkit ledolgozott a placról*”.⁵² Innen három hónapra visszakerült az anyaházba, ahol az árva fiúk nevelésében vett részt. 1936. április 1-jétől ismét a *Csillag Szanatórium* műtős feladataiban segédkezett, majd a második világháború kitörésével hadikórházi szolgálatra osztották be.

A zsidó származású dr. *Csillag Józsefet* és családját 1944-ben először a győri gettóba, majd Auschwitz – Birkenauba szállították. A szanatórium 1944. május végén bezárta kapuit. A győri diakonisszák szolgálatával ezzel a szanatóriumban véget ért. Ápolói szolgálatuk az anyaházban, a magánházaknál, a gyülekezetben és az internátusokban folytatódott tovább. Az orvosi munkások kormánybiztosa a kórház gyógyászati eszközeit és berendezéseit az Evangélikus Diakonissza Anyaháznak adta. A nővérszoba felszerelését dr. *Csillag József* a diakonisszák számára adományozta. Az Anyaház szerette volna megkapni az épületet, de erre végül nem nyílt lehetőség. A szanatórium egykori tulajdonosa 1945 márciusában hazatért Győrbe, legyengült szervezete azonban nem bírt a betegségekkel és még azon év nyarán elhunyt.⁵³

Zsohár Lenke 1943. október 1-jétől 1945. január 2-ig a győri IV-es számú hadikórházban, majd 1945. január 26-tól március 25-ig a III-as számú hadikórházban ápolta a sebesült katonákat. Rövid ideig, 1943. február 15. és július 15. között az árvák gondozásában is részt vett Börcsön. A második világháború után 1945. december 1. és 1949. január 1. között Orosháza szolgált Dr. *Sándor Béla* magánosanatóriumában. Innen helyezték át Kőszegre, ahol a leánygimnázium betegszobájában végzett ápolást 1949. január 14-től egészen októberig.⁵⁴

A második világháború idején a győri diakonisszák jórészt hadikórházi szolgálatot végeztek. 1939. július 1-jével új helyszíniként Győr átvette az orosházi községi szegényház vezetését, melyhez járványkórház és tüdőgondozó is tartozott, azaz a Tiszántúltra is kiterjedt a győri nővérek betegápoló szolgálatával.⁵⁵ A diakonisszák, *Mórocz Katalin*, *Pepó Ilona*, *Tüske Karola*, *Vághy Juliska*, *Wolf Mária* és *Zechmeister Irma* a tüdőbetegekért és a járványos betegekért feleltek. Az anyaház 1942-ben vette fel a kapcsolatot a Vöröskereszttel, hogy felajánlja segítségét a betegápolásban. A katonák ápolása először a IV. számú hadikórházban zajlott.⁵⁶ 1945. január 2-ig tizenkét diakonissza végzett betegápolást az intézményben. Ezt követően a betegeket az 519., majd a 18. számú hadikórházba helyezték át. Az ápolást végző diakonisszákhoz nemcsak a külső állomásokon szolgáló nővérek csatlakoztak, hanem a református egyház is segített. Négy nyíregyházi nővérük a front elől menekült Győrbe és ott segédkezett a kórházi teendőkben. A négy református diakonissza 1944. november 2-án érkezett Győrbe. A front átvonulását a nő-

⁵¹ Sümeghy József: i.m.

⁵² Vargáné Blága Borbála: i.m..

⁵³ Vargáné Blága Borbála: i.m..

⁵⁴ RMEGYL I.4. H29: Nővérek személyi adatai, 1938 – 1951., Zsohár Lenke Margit kartonja.

⁵⁵ RMEGYL I.4. A Győri Evangélikus Diakonissza Anyaház 1939. évi jelentése, 1.

⁵⁶ RMEGYL I.4. A Győri Evangélikus Diakonissza Anyaház 1942. évi jelentése, 2.

vérek együtt vészték át, csak öt diakonissza tért haza a családjához.⁵⁷ Miután november 4-én a szovjetek elhagyták az anyaház épületét, a nővérek visszatértek oda, de a folytatás nem volt könnyű. Az alapszükségletek megteremtését követően bizonyos külső állomáshelyeken tovább folyt a munka. Ide tartozott például Bakonyszombathely, Börcs vagy Veszprém.⁵⁸

A győri nővérek munkáját nemcsak az egyházi intézményekben becsülték, hanem a civil szférában is. A diakonisszák alkalmazására ugyanis mind a magánszférából, mind az önkormányzatoktól érkeztek megkeresések. Orosháza például további egy nővért igényelt Dr. *Sándor Béla* nőgyógyász magánszanatóriumába, egy másik nővér, *Vághy Juliska* pedig Dr. *Pálka Lajos* magánszanatóriumában szolgált. Kőszegen, a leányinternátusban az intézmény államosítása ellenére az ott szolgáló egy nővér tovább folytathatta munkáját a betegosztályon.⁵⁹

Az 1948. október 5-én elhunyt Huber Etelka diakonissza főnöknő tisztségét *Buthy Ella* (1902–1991) nővér vette át.⁶⁰ A győri diakonisszák számára a harmincas években a helyi *Csillag Szanatórium* biztosította a betegápoló képzést. Az 1944-ben megszűnt intézmény ápolói tanfolyamát sokáig nem pótolta más gyógyintézet. 1948-ban a budapesti református *Filadelfia anyaház kórháza* tett lehetővé féléves ápoló képzést, melyen *Kovács Márta* nővér vett részt.⁶¹

1951 nyarán a magyarországi diakonissza anyaházakat államosították. A nővéreknek november 30-ig kellett elhagyniuk az intézményt.⁶² Azok a diakonisszák, akik nem maradhettek egyházi szolgálatban, többek között a gyermekgondozás, az oktatás, a kórházi ápolás és a városi szociális munka területein találtak állást.⁶³ Ezek közül főként az egészségügy által kínált lehetőség kiemelendő, hiszen az ott történő elhelyezkedést nagyban befolyásolták az egykori diakonisszák előzetes műtős és ápoló képesítései és szakmai tapasztalatai.

A FÉBÉ EVANGÉLIKUS DIAKONISSZA EGYESÜLET TESTVÉREINEK BETEGÁPOLÓ TEVÉKENYSÉGEI

1924. december 8-án alapította az egyesületet *Pauer Irma*, aki az egyiptomi misszióból hazatérve a református *Bethánia Egyesület* munkájában vett részt. Az onnan néhány társával kiváló diakonissza Piliscsabán anyaházat létesített. A testvérek innen jártak Budapestre és végezték szeretetszolgálatukat, mely később már az egész országra kiterjedt.

A *Fébé* diakonisszák betegápoló tevékenysége még a budapesti Telepi utcai kórház-

⁵⁷ RMEGYL I.4. A Győri Diakonissza Anyaház 1944. évi jelentése, 1–2.

⁵⁸ RMEGYL I.4. 1945/46. évi jelentés, 1–2.

⁵⁹ RMEGYL I.4. 1945/46. évi jelentés, 1–2.

⁶⁰ RMEGYL I.4. A Győri Evangélikus Diakonissza Anyaház jelentése az 1947. júniustól 1949. január hó 1.-ig terjedő időről, 2.

⁶¹ RMEGYL I.4. A Győri Evangélikus Diakonissza Anyaház jelentése az 1947. júniustól 1949. január hó 1.-ig terjedő időről, 5.

⁶² RMEGYL I.4. Szeretetházi jegyzőkönyvek. 1951. augusztus 11-én tartott ülés 1. napirendi pontja.

⁶³ RMEGYL I.4. Szeretetházi jegyzőkönyvek. 1951. október 29-én tartott ülés 1. napirendi pontja.

ban kezdődött a húszas években, mely az István utcai kórház egyik részlege volt. Ennek megszűnését követően a közösség lehetőséget kapott arra, hogy 1928-tól az óbudai *Margit Kórházban* szolgáljon. Az ottani munka még az év február 29-én kezdetét vette.⁶⁴ Az ápoló testvérek munkáját *Simon Mária* diakonissza felügyelte. A kórház rendelkezett belgyógyászati, sebészeti, szülészeti és nőgyógyászati osztállyal, valamint gégészeti ambulanciával is. A kórházban már zajló egyházi munkában a testvérek nem vettek részt, ők kizárólag csak ápolói feladatokat láttak el.⁶⁵ Amikor *Simon Mária* testvért 1937-ben áthelyezték az anyaházba, a kórházban szolgáló diakonisszák vezetésével *Palotay Gizella* nővért bízták meg.⁶⁶

A szolgálat megfelelő elvégzéséhez az anyaház szorgalmazta a kétéves betegápoló tanfolyam elvégzését. Ennek eredményeként 1929-ben öt diakonisszatestvér állami bizottság előtt letette a vizsgát. Kettőn betegápolásra, hárman pedig szülésznői munkára kaptak oklevelet.⁶⁷

1940-ben az állam egy olyan törvényjavaslatot készült előterjeszteni, mely kötelezni akarta az anyaházak nővéreit arra, hogy betegápoló diplomát szerezzenek. A *Fébé Egyesület* vezetése ezért indokoltnak tartotta az intézmény belépését a *Betegápolók Országos Szövetségébe*, mely hosszú távon lehetővé tette, hogy a diakonisszák a *Vöröskereszt*, a *Márta-nővérek* vagy a *Betegápolók Országos Szövetsége* által indított tanfolyamokon tanulhassanak.⁶⁸

A *Margit Kórház* szülészetről az anyaház 1941-ben visszarendelte a diakonisszákat. Ezeket a testvéreket a közkórház azonban nem véglegesen engedte el, hanem áthelyezte az *Új Szent János Kórház* szülészeti osztályára. A diakonisszák helyére a *Margit Kórházban* civil szférából érkező bábák kerültek. Ugyanabban az évben a szegedi szanatóriumba és a mátészalkai kórházba is kértek a *Fébetől* egy-egy diakonisszát, a kiküldetés azonban végül ismeretlen okokból elmaradt.⁶⁹

A *Fébé* diakonisszák betegápolói szolgálatában jelentős ösztönzést jelentett *Dr. Farkas Mária* diakonisszafőnöknő vezetése és személyisége. A sebészorvos végzettséggel rendelkező főnöknő az anyaházban komoly felszereltségű rendelőt és műtőt működtetett és szorgalmazta a testvérek számára a betegápoló tanfolyam elvégzését. Maga a főnöknő is részt vett az orvosi konferenciákon és továbbképzéseken. Az 1942. évben például a *Vöröskereszt* által szervezett betegápoló tanfolyam vezetésére képesítő, orvosok részére rendezett kurzuson vett részt.⁷⁰

A *Fébé* diakonisszái nemcsak a fővárosi közkórházakban láttak el ápolói feladatokat. Vállaltak betegápolást magánházaknál, de gyermekkórházakban is szolgáltak.⁷¹ A *Mar-*

⁶⁴ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 42. o.

⁶⁵ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Fébé Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 1.

⁶⁶ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Fébé Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 2.

⁶⁷ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 45.

⁶⁸ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 96.

⁶⁹ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 102.

⁷⁰ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 107.

⁷¹ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 112.

git Kórház belosztályán és sebészetén továbbra is szolgáltak diakonisszák. Ekkor már Palotay Gizella helyett *Éder Ilonka* testvér vezette a testvérek munkáját, aki korábban ugyan nem volt huzamosabb ideig kórházi szolgálatban, de alkalmanként helyettesítette hiányzó társait. A második világháború idején 1944-ben azonban a *Székesfővárosi Közkórházak* vezetősége úgy döntött, a kórház belosztályát Balatonboglárra, a MÁV üdülőbe, a sebészetet és a szülészetet pedig Lengyeltóti, a Zichy-kastélyba helyezi át. Az érintett diakonisszák ennek ellenére vállalták a szolgálatot. A belosztályon ápoló testvérek július 19-én *Wéber Julianna* testvér vezetésével indultak Balatonboglárra, a sebészetben szolgáltak pedig július 26-án. 1944. decemberében a boglári testvéreket Lengyeltóti helyezették át. Ugyanide menekültek a marcali kórház világi ápolónői is.⁷²

1945. márciusában Lengyeltótiból Gamás községbe helyezték át a lengyeltóti kórház részlegeit. *Éder Ilona* visszaemlékezéseiben olvasható, hogy „A testvérekre nehéz munka hárult. Akkor éppen 40 fekvő betegünk volt, akiket magunkkal kellett vinni. Tehát a 40 beteget és az összes leltári tárgyat, kórházi felszerelést becsomagolni, személyes holminkat összeszedni stb.”⁷³ A háború végeztével a diakonisszák visszaköltözhet-

dr. Farkas Mária, diakonisszafejőknő és sebész specialista (Forrás: Evangélikus Országos Levéltár, A Főbő Evangélikus Diakonissza Egyesület 2020-ban beadott iratai)

⁷² EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 115.; EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Főbő Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 2.

⁷³ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Főbő Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 2.

tek a *Margit Kórház*-ba. Az autóhiány miatt ez a folyamat 1945 júniusától egészen 1946 nyaráig tartott.⁷⁴

A háborút követően Budapesten megalakult mentők egyesülete a balesetet szenvedett emberek számára biztosított 1–2 napos elsősegélyt. Ehhez a munkához egy *Fébé* diakonissza csatlakozott. Mindezzel párhuzamosan az anyaház visszarendelte a diakonisszákat a mohácsi közkórházból, valamint *Sztehlo Gábor* mellől, aki a zsidó gyermekek mentését szervezte.⁷⁵

A diakonisszák helyzete az átcsoportosítások következtében a Margit Kórházban bizonytalanná vált, ezért elfogadva a *Fővárosi Közkórházak Igazgatóságának* új ajánlatát, a testvérek 1947. október 29-én elkezdték szolgálatukat a *János Kórház* mentálhigiéné osztályán, ahol a betegápolás mellett egyházi munkát, azaz lelkipozítást is végeztek. Utóbbit azonban rövid idő elteltével a kommunista kórházvezetés megtiltotta.⁷⁶

Ezekben az években végezték el a kórházi szolgálatot teljesítő diakonisszák az államilag elismert szakképzés formájában szervezett betegápolói tanfolyamot. Ez a képzés tehát már nem anyaházi keretek között zajlott, mint korábban, de előnyére vált a testvéreknek, hiszen okleveleiket minden közkórházban elfogadták.⁷⁷

Az államosításhoz közeledve egyre több *Fébé* munkaállomás szűnt meg, a huszonöt, kórházi ápolást végző testvér pedig visszatért az anyaházba. Rövid időre egy diakonissza testvér Szabadszálláson teljesített betegápoló szolgálatot az ott működő gyógyintézetben.⁷⁸

1951-ben a *Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesületet* feloszlatták. A győri nővérekhez hasonlóan a *Fébé* egykori diakonisszái is többnyire a gyermeknevelés, a szociális gondozás és az ápolás területén helyezkedtek el.

A BÉKÉSCSABAI EVANGÉLIKUS DIAKONISSZA INTÉZET NŐVÉREINEK BETEGÁPOLÓI SZOLGÁLATA

Békéscsabán már az 1800-as években is tettek kísérletet a szeretetszolgálat elindítására, de ebből csupán az 1920-as évek végére született tényleges eredmény. A békéscsabai diakonissza szolgálat elindítása *Szeberényi Gusztáv*, evangélikus lelkész nevéhez fűződik, aki Pozsonyban és Lipcsében folytatott teológiai tanulmányai során ismerte meg a pietizmust, majd fiatal teológusként nyolc hónapot töltött az idősebb *Friedrich von Bodelschwingh* által alapított bielefeldi szeretetintézményekben, ahol megismerte a diakónusi szolgálatot. Hazatérve Békéscsabára, a helyi evangélikus gyülekezet lelkészeként komoly lépéseket tett azért, hogy a városban kezdetét vegye az intézményes szeretetszolgálat.

Az első diakonisszának jelentkező fiatal lány *Mekis Mária* volt, aki felvidéki tót ismerősei révén néhány hónapot Liptószentmiklóson tölthetett, az ott működő, szlovák nyelvű

⁷⁴ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Fébé Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 3.

⁷⁵ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 131.

⁷⁶ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Fébé Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 4.

⁷⁷ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). A Fébé Evangélikus Diakonissza Anyaház testvéreinek kórházi szolgálata 1924-től 1950-ig, Éder Ilonka diakonissza testvér feljegyzése, 1991. júliusából, 3.

⁷⁸ EOL FÉBÉ (2020-ban beadott iratok). Taschner Erzsébet visszaemlékezései, 158.

evangélikus anyaházban. Mindez összeköttetést jelentett Békéscsaba és az akkor már Csehszlovákiához tartozó város között, mely elvezetett a breslauer német evangélikus diakonisszaintézettel kötött megállapodáshoz. A lipótszentmiklósi diakonisszákot ugyanis a kezdetekben ott képezték ki. Békéscsaba a felvidéki településhez hasonlóan az 1928-ban megkötött szerződés értelmében 1931-ig Breslau külső állomásaként működött.

A Breslauba utazó Békés megyei lányok a négyéves diakonissza tanfolyam során nemcsak a szolgálat ismérveit, hanem a betegápolást és a német nyelvet is elsajátíthatták. 1933-ban, amikor Békéscsabán már elkezdték szolgálatukat az első, felavatott nővérek, egyre több helyről érkezett megkeresés, hogy szükség volna betegápoló diakonisszákra.⁷⁹ Egy évvel később az egyházi és állami szféra együttműködésének eredményeként kezdődött el a békéscsabai diakonisszák betegápoló szolgálata a városi kórházban. A munkát eleinte három nővér látta el, majd számuk 1934 végére ötre nőtt.⁸⁰

1936-ban már kilenc diakonissza szolgált a békéscsabai kórházban, majd ez az állomáshely további munkaterülettel bővült, ugyanis a testvérek átvették a belgyógyászatnál az ápolást is.⁸¹ Néhány itt dolgozó nővért a szolgálati helyekről maradt feljegyzések alapján név szerint is be tudtam azonosítani. *Krajcsó Dóra, Pusztai Rozália, Póth Anna Mária, Héjjas Irma, Kovalcsik Ilona és Baukó Mária* ebben az időszakban mind végeztek ápolói feladatokat a békéscsabai kórházban. 1938-ban a békéscsabai diakonissza közönség lépéseket tett annak érdekében, hogy Breslautól függetlenül működő anyaházként önállóan képezze jelentkezőit. A képzés magába foglalta a betegápoló tanfolyamot is. Utóbbihoz akkor már a békéscsabai kórház biztosított helyet, ahol abban az évben nyolc diakonissza végzett ápolói feladatokat.⁸²

Az anyaházi jelentések a második világháború idejében egyrészt meggritkáltak, másrészt kevés információt közöltek a diakonisszák munkájáról. Csupán annyit tudhatunk belőlük, hogy az intézmény továbbra is gazdasági nehézségekkel küzdött. A többi anyaházzal ellentétben itt igen csekély volt a nővérek száma, ezért igény hiába lett volna szolgálatukra, a létszámbeli gondok kiküldetésüket akadályozták. A többi intézethez hasonlóan a békéscsabai intézmény is feloszlott. A diakonisszák egy része az egyházban, másik része a szociális szférában helyezkedett el, sokan pedig férjhez mentek és családot alapítottak.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban tárgyaltak alapján látható, hogy a diakonisszák munkája során a betegápolói tevékenység, legyen szó akár kórházakban, akár magánháznál zajló ápolásról, szorosan összefonódott a missziói célokkal. Az ápolás, mint segítő tevékenység alkalmá-

⁷⁹ BEGYL (=Békéscsabai Evangélikus Gyülekezeti Levéltár) 4a22. A Békéscsabai Evangélikus Diakonissza Egyesület évi jelentései és jegyzőkönyvei 1933 – 1941. Jelentés az 1933. szept. 12. diki ülésről, 6.

⁸⁰ BEGYL 4a22. A Békéscsabai Evangélikus Diakonissza Egyesület évi jelentései és jegyzőkönyvei 1933 – 1941. Jelentés az 1934. évi május hó 8-án tartott ülésről, 9. o.; Jelentés az 1934. évi szept. 13-án tartott ülésről, 15.

⁸¹ BEGYL 4a22. A Békéscsabai Evangélikus Diakonissza Egyesület évi jelentései és jegyzőkönyvei 1933–1941. Jelentés az 1936. évi aug. 19-én tartott ülésről, 22. o.; Jelentés az 1937. évi június 25-én tartott ülésről, 24.

⁸² BEGYL 4a22. A Békéscsabai Evangélikus Diakonissza Egyesület évi jelentései és jegyzőkönyvei 1933–1941. Jelentés az 1938. évi okt. 4-én tartott ülésről, 27–30.

val a nővérek nemcsak testi, hanem lelki gyógyítást, gondozást is végeztek. Ezáltal a diakonissza hivatás a munkavégzés egy magasabb szintű változatát képviselte. A feladatok hatékony teljesítéséhez emellett szükség volt a karizma, azaz a „velük született” „isteni adomány” birtoklására, a hit egyéni megélésére és átélésére, amit a betegek felé is közvetítettek, azaz hitet és reményt adtak a gyógyulásra. Az egyházi szolgálók, diakonisszák vagy apácák jelenléte és munkássága ezért is különbözik jelentősen a civil szférában dolgozó, 20. század második felében megjelenő szociális gondozókéttől, hiszen utóbbiak elsősorban a fizikai segítségnyújtásra koncentrálnak. Főként ez tette indokolttá, hogy a rendszerváltást követően újra akarták indítani hazánkban a diakonissza szolgálatot, hogy ne csupán testi, hanem lelki segítséget is biztosítsanak az arra szorulóknak.

A tanulmány az egyházi és világi intézmények közötti kapcsolat és kommunikáció elemzésével is foglalkozott. Látható, hogy az apácákkal ellentétben a diakonisszák szolgálata nem feltétlenül az anyaház falain belül zajlott, hanem a társadalomban élő emberek között. Az összes anyaház esetében jól kivethető a világi intézmények befogadó szellemisége, melyek igényelték, hogy falaik között az egyház kötelékéhez tartozó diakonisszák szolgáljanak. Ezen köz- és magánintézmények esetében nem feltétlenül a hitélet felé történő nyitás, hanem sokkal inkább a szükség és a hiányzó ápolói munkaerő idézte elő az anyaházi nővérek foglalkoztatását.

Végül az egyes, bemutatott intézmények történetének lezárásaként világossá vált, hogy a negyvenes évekre már a diakonisszák számára is kötelezővé tett állami betegápoló tanfolyam kifejezetten hasznos szakképzést adott az azt elvégző nővéreknek. Mindez azért fontos, mert az államosítás következtében feloszlott diakonissza egyesületektől távozó nővérek között nagy létszámban találunk olyanokat, akik – a korábban diakonisszaként szerzett – oklevelüknek köszönhetően az egészségügyi és a szociális szférában folytathatták munkájukat, sikeresen integrálódva ezáltal a civil társadalomba.

KONDOR BOGLÁRKA

PhD-hallgató (ELTE BTK TDI)

Evangelikus Országos Múzeum,

múzeumpedagógus-tárlatvezető

SUMMARY

This essay shows the nursing care of Lutheran deaconesses in Hungary. After the history of nursing, I write about the caritative work, called diaconia in the Lutheran Church of Hungary. The essay shows deaconesses' nursing care from Motherhouses of Bratislava, Győr, Budapest and Békéscsaba, while mentions the individual lifeway of some deaconesses and the work, which was going on the external places of the diaconia service. On the one hand, the essay's aim to shows, which opportunities had opened for deaconesses to practice the nursing care as a profession. On the other hand, this study would like to highlight the difference between the deaconess's service under the sphere of the Lutheran Church and the nurses work in the civil sphere.

VOR 300 JAHREN GEBOREN: ADAM CHENOT (1722–1789), HERAUSRAGENDER LANDESPESTARZT UND ERSTER PROTOMEDICUS SIEBENBÜRGENS

ROBERT OFFNER

„In der Reihe der bedeutenden Ärzte Siebenbürgens, die mit Aufbietung großer Erfahrung und ganzer Hingabe den Kampf gegen die aus dem benachbarten Osmanenreich [über die damals dazugehörigen Donaufürstentümer Walachei und Moldau – Anm. des Autors] eindringenden, immer wiederkehrenden Pestseuchen aufnahmen, ragte der aus Luxemburg stammende, aber in Siebenbürgen heimisch gewordene Arzt Dr. Adam Chenot besonders hervor. Dieser erfolgreiche Arzt hatte sich zur Lebensaufgabe gemacht, nicht nur das Eindringen dieser furchtbaren Seuche zu verhindern, sondern auch ihr Wesen, ihre Symptome sowie die wirksamen Methoden zu ihrer Bekämpfung wissenschaftlich zu ergründen.“ So lautet eine Würdigung des Kronstädter Geschichtslehrers Franz von Killyen (1903–1974) aus dem Jahr 1970.¹ Wer war dieser Mediziner?

Vergeblich sucht man im *Schriftsteller-Lexikon der Deutschen Siebenbürgens* nach Adam Chenot (1722–1789), obgleich allein seine Traktate über die Pest in Siebenbürgen ohne seine segensreiche Tätigkeit als Landespestarzt und *Protomedicus Transylvaniae* dies nahelegen würden.² Der Grund für die Lücke dürfte wohl darin liegen, dass er weder im Land geboren noch dort gestorben war. Sein Name fehlt auch im *Constant von Wurzbachs: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*.³ Das Ärztelexikon Ungarns widmet ihm auch nur ein sehr knappes Lemma, nicht informationsreicher als das *Ungarische Schriftsteller-Lexikon*.⁴ Umso erfreulicher ist jedoch, dass der verdienstvolle Mediziner dennoch im kollektiven Gedächtnis der Siebenbürger erhalten blieb. Das ist gleich mehreren Medizinhistorikern zu verdanken, die sich mit seinem Leben und Werk befassten, wie: Franz R. Seligmann, Gyula Filep, Edmond Knaff,

¹ von Killyen, Franz: Dr. Adam Chenot. Der große Pestarzt Siebenbürgens. In: *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalendar*, 15. Jahrgang, Schweinfurt, 1970, S. 77–80.

² Trausch, Joseph; Schuller, Friedrich; Hienz Hermann A.: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. Band 1. Unveränderter Nachdruck der unter dem Titel *Schriftsteller-Lexikon* oder *biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen 1868* in Kronstadt erschienenen Ausgabe. Mit einer Einführung von Hermann H. Hinz. Köln 1983, S. 212; Band IV, S. 72; Band V (1995), S. 36.

³ Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band 2, Wien 1857, S. 335. Siehe <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach02de1857kfu> (27.07.2022)

⁴ Kapronczay Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Budapest, Mundus, 2004, S. 56; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái II*. (Caban–Exner). Budapest, 1893. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (28.07.2022). Auch das rumänische medizinhistorische Kompendium von Iftimovici, Radu: *Istoria Universală a Mediciniei și Farmaciei, ediția a 2-a revăzută și adăugată, volum I–II*, București 2015, nimmt keine Notiz von der Tätigkeit Adam Chenots.

Gheorghe Z. Petrescu, Jenő Pataki, Gyula Magyary-Kossa, Erna Lesky, József Spielmann und Arnold Huttmann.⁵

In vorliegender Zeitschrift befasste sich zuletzt Győző Birtalan ausführlicher mit den Verdiensten Chenots im Zusammenhang mit der Pestbekämpfung im Karpatenbogen im 18. Jahrhundert.⁶ László András Magyar würdigte Chenots Reformen in seinem rezenten Beitrag über die Pestseuchen in Siebenbürgen.⁷

Seuchenschutz wurde traditionell jeweils auf der kommunalen Ebene (vor allem in Städten) durchgeführt und beschränkte sich auf die Sperre je eines Gebietes und gleichzeitig auf die Flucht vor der Seuche. Erst während der Habsburgerherrschaft (ab 1691) änderte sich auch in Siebenbürgen die Lage allmählich, insbesondere infolge der Tätigkeit engagierter Pestärzte. Ab 1770, nach der neuen Sanitätsgesetzgebung (*Generale normativum in re sanitatis*), wurde an den östlichen Grenzen Siebenbürgens, die zugleich auch jene des Habsburgerreiches zum Osmanischen Reich waren, das wirksame Quarantänesystem (*cordon sanitaire*) eingeführt.⁸ Sara Hadry (2005) stellt fest, „dass die Ausgangspunkte der oft ganz Europa überrollenden Pestwellen in den meisten Fällen

⁵ Seligmann, Franz R.: *Adam Chenot und seine Zeit*: Eine Festrede, gehalten am 9. April 1861 etc., Wien 1861, S. 2–12; Filep Gyula: Az 1755–1756-diki erdélyi pestis története. In: *Orvosi Hetilap* 44 (1900), 17, S. 262–263; 18, S. 278–279, 19, S. 292–293, 20, S. 305–306, 21, S. 319–320; Filep, Julius: Zur Geschichte der Pestseuche in Siebenbürgen im Jahre 1755–1756. In: *Janus* (Haarlem), 5, (1900), 10, S. 549–557 und 11, S. 614–624; Roger, H.: La peste de Transylvanie 1755–1770–1785 et Adam Chenot (de Luxembourg), *Paris med. Journale*, 1922, 12, 7, S. 110–114; Knaff, Edmond: Adam Chenot (Chenotus), 1721–1789. In: *Publications de la Section Historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg*, 64 (2. Auflage 1930), S. 235–236; Petrescu, Gheorghe Z.: Un medic neerlandez în Ardeal în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Adam Chenot (1721–1789). In: *Academia Română – Memoriile Secțiunii Stiințifice*, seria III, tomul III, mem. 9, București, 1926, S. 1–11; Pataki, Jenő: Chenot Ádám, a pestisorvos. In: *Orvosi Szemle* 5 (1932), 11, S. 392–393 – reprint: Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*, szerk. Gazda István, Piliscsaba, 2004. S. 241–242; Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. IV. kötet, Budapest, 1940, S. 149, 172–173; Lesky, Erna: *Österreichische Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien, 1959, S. 62; Spielmann József: Adam Chenot járványtani reformjainak hatása Erdélyben. *Orvosi Szemle*, 1971, S. 106–109; Spielmann, Iosif: Über den Einfluß der Chenotschen Seuchenordnung auf Siebenbürgen. In: *Medizinhistorisches Journal*, Band 6, Heft 2/3, 1971, S. 200–206; Huttmann, Arnold: Cioma doctorului Adam Chenot. In: Brătescu Gheorghe (ed.): *Apărarea sănătății ieri și astăzi. Studii, note și documente*, București, 1984. S. 83–91 und Huttmann, Arnold: Der siebenbürgische Protomedicus Dr. Adam Chenot (1722–1789). In: Heltmann, Heinz (Hg.): *Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen IV*, Köln–Weimar–Wien, 1991, S. 1–26 – reprint in: Huttmann, Arnold: *Medizin im alten Siebenbürgen, Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*, herausgegeben von Offner, Robert et al., Hermannstadt/Sibiu, 2000, S. 307–325.

⁶ Birtalan, Győző: Adam Chenot (1721–1789) érdemei a pestisjárványok megfékezésében. In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 121–124, (1988) 91–99; Birtalan Győző: A pestisjárvány megfékezésének módszerei Adam Chenot (1721–1789) tevékenységében. In: *Orvosi Hetilap*, 130, (1989), 42, S. 2265–2267.

⁷ Magyar, László András: Pestepidemien in Siebenbürgen. In: Offner, Robert; Șindilariu, Thomas: *Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Die Pestordnungen der Stadtärzte Johann Salzmann (1510, 1521), Sebastian Pauschner (1530) und Johann Stubing (1561)* (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, Band 6) bearbeitet und herausgegeben von Robert Offner und Thomas Șindilariu, Hermannstadt–Bonn, 2020. S. 19–32.

⁸ Balázs Péter: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. században. Magyar Királyság és Erdély, I–II. Rendeletek és tervezetek: 1770–1793*. Budapest, 2016; Balázs Péter: Régiók egészségügyi szabályozása a XVIII. században. In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 254–257, (2021), 29–52; Hempel-Kürsinger, Johann Nepomuk: *Handbuch der Gesetzkunde in Sanitäts- und Medicinal-Gebiete*, Wien, 1830.

im osmanischen Teil des Balkans lagen. Von dort aus führten zwei major plague corridors nach Westen: einerseits über die nördlichen Karpaten nach Südpolen und von dort aus ins Heilige Römische Reich, und andererseits über Siebenbürgen, Ungarn, Österreich, Böhmen und Süddeutschland. Kronstadt mit seiner Lage am Beginn dieses zweiten Pestkorridors und in seiner Eigenschaft als Knotenpunkt wichtiger Handels- und Verkehrswege war also zweifelsohne ein plagenanfälliger Ort.“⁹ Die Bekämpfung der erschreckend hohen Sterblichkeit und der wirtschaftlichen Folgen der Pestabwehrmaßnahmen jener Zeiten (strenge Quarantäne!) sowie vor allem die Kontrolle des existenziell wichtigen Waren- und Gütertransports in Richtung Süden und Osten, ohne diesen gänzlich stillzulegen, waren gewaltige soziopolitische Herausforderungen. Auch heutzutage sind die von der Coronapandemie verursachten schweren Unterbrechungen von Lieferketten und Produktionsausfälle wirtschaftlich bedrohliche Alltagssorgen.

Über Adam Chenot ist heute bekannt, dass sein Vater Lambert und seine Mutter Maria (geb. Paquot) eine Mühle im luxemburgischen Habaru-Lavaux bei Arlon betrieben.¹⁰ Der Ort gehörte zum Herzogtum Lëtzebuerg (Luxemburg/Luxembourg) und somit zu den damaligen (1714–1795) österreichischen Niederlanden. Heute ist sein Geburtsort Teil der belgisch-luxemburgischen Gemeinde Léglise in Wallonien (Südbelgien). Laut Taufschein kam der Erstgeborene des Paares am 19.08.1722 – also vor fast genau 300 Jahren – zur Welt.¹¹ Seine schulische Förderung erhielt er von seinem Onkel Abbé Paquot, Vikar und Schulmeister von Étalle, und später von seinem Vetter Jean Chenot, einem im niederländischen Leiden akademisch ausgebildeten und in Wien niedergelassenen Juristen.¹² Laut Franz R. Seligmann (1861) „bekam er eine gelehrte Erziehung. 1746 folgte er seinem großen Landsmanne Gerard van Swieten nach Wien, sein Schüler, bald sein Günstling.“¹³ Mutmaßlich begann er demnach seine Studien in Leiden, dann soll er aber das Studium der Arzneikunst in der Kaiserstadt als Student van Swietens, des hochgelehrten kaiserlichen Leibarztes und Gesundheitsreformers, des *Protomedicus imperialis*, fortgesetzt haben.¹⁴ Nach seinem Graduierungsexamen (21.08.1755) wurde

⁹ Hadry, Sarah: Der Tod in Kronstadt 1717–1719. Ein Augenzeugenbericht zur letzten großen Pestepidemie Siebenbürgens. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 28 (2005), Jg 99, Heft 1, S. 59–60. ; Der Pestbereich (1719–1720) des Kronstädter Stadtphysikus Johann Albrichs befindet sich im Bestand des Archivs der Honterus-Gemeinde von Kronstadt (IV. F1/Tf18.1). Der Text wurde zum ersten Mal 2005 ohne die Tabelle mit den täglichen Opfern (*diarium*) veröffentlicht. Siehe Hadry, S. 58.

¹⁰ Arnold Huttmann entnahm die Quintessenz seines Beitrages im Jahr 1991 (siehe Fußnote 5) allen früheren biografischen Quellen und stellte diese mit den Ergebnissen seiner einschlägigen Forschungsergebnisse zusammen. Siehe Huttmann (1991), S. 12–13.

¹¹ Damit müssen sämtliche Fehlangaben aus früheren Biografien, die 1721 als Geburtsjahr angeben, korrigiert werden.

¹² Huttmann (1991), S. 14.

¹³ Seligmann (1861), S. 6.

¹⁴ Das Ergebnis meiner aktuellen Anfrage bei dem Universitätsarchiv Wien (29.07.2022) lautet: „*Sehr geehrter Herr Dr. Offner, leider gibt es zum Studium von Adam Chenot auch nicht sehr viel erhaltenes Material. Er wurde weder in der Hauptmatrikel der Universität noch in jene der Philosophischen Fakultät immatrikuliert. Möglicherweise hat er sich in die (nicht erhaltene) Matrikel der Medizinischen Fakultät einschreiben lassen – wenn man nach dem Datum des Examens geht, muss das etwa um 1750 gewesen sein. Am 21.8.1755 legte er das Examen für die Graduierung ab, Beurteilung: „bene respondit“. Laut dem Rigorosenprotokoll MED 9.5, p. 17 wurde die Defensio mit „bene fecit“ beurteilt. Laut Regierungsdekret vom 17.5.1756 (CA 3.429) wurde ihm die Disputation aller-*

Chenot auf kaiserlichen Befehl, aufgrund einer Empfehlung seines mächtigen Förderers, zur Bekämpfung der in Siebenbürgen grassierenden Seuche als Pestarzt nach Kronstadt gesandt, um die örtlichen Stadtphysici *Johann Friedrich Mylius*, *Stephan Closius* und den Stadtwundarzt *Michael Czakul* sowie den Wiener Arzt (Kameralphysikus) *Johann Michael Hoffinger* sowie den Pestarzt *Valentin French* vor Ort zu unterstützen.¹⁵ *Chenot* kam im März 1756 in Kronstadt an. „Die Verhältnisse, die er (als Pestarzt), vorfand, waren verzweifelt. Sechs Monate lang hatte man sich hier, wie so oft anderwärts auch, die Wahrheit nicht eingestehen wollen, ja man bemühte sich sie zu verbergen. Die Rohheit des Volkes, der böse Wille der Behörden, das geradezu schmachliche Benehmen derselben hätten jeden Anderen entmuthigt. *Chenot*, unermüdlich, dann, weil selbst angesteckt, dem Tode nah, (während welcher Zeit sein treuer Freund und College *Bruckmann* für ihn wirkte), verbrachte eine entsetzliche und folgenreiche Zeit“.¹⁶ Wien schickte im Sommer 1756 zur Verstärkung weitere Ärzte: *Michael Bruckmann*, *Anton Kolbeck*, *Peter Poltzer*, *Anton Cotschner*.¹⁷ Auch diesmal gelangte die Pestwelle 1755 aus der Walachei, über die Karpatenpässe, v. a. über den Tömöschaß ins Burzenland und nach Kronstadt und erst im Februar 1757 konnte sie endlich zum Erlöschen gebracht werden. Die Zahl der Pestkranken im Burzenland gab *Chenot* später mit 6677 an, von denen 4303 Personen starben (64,4 Prozent).¹⁸ Darunter war auch der junge Familienvater *Dr. Johann Michael Hoffinger*.¹⁹

Nach seinem Einsatz im Burzenland kehrte *Chenot*, anders als seine Kollegen, nicht in die Hauptstadt zurück, sondern nahm die Ernennung ab dem 07.01.1758 zum Sanitätsphysikus des Großfürstentums Siebenbürgen mit dem Amtssitz in Hermannstadt an. Dieses Amt war mit jährlich 800 Gulden Grundgehalt und einem Expositionszuschlag in Höhe von 400 Gulden gut dotiert; die Wundärzte verdienten die Hälfte dieser Beträge.²⁰ Auch *Dr. Bruckmann* blieb als Pestarzt an seiner Seite. In Hermannstadt heiratete *Chenot* 1761 *Katharina*, die Tochter des örtlichen Stabsphysikus *Laurentius Stocker*, mit der er drei Söhne: *Joseph Ernst* * 1762, *Johann Nepomuk* * 1768, *Anton Ignaz* * 1772 und zwei Töchter: *Magdalena* 1763–1765, und *Theresia Magdalena* * 1770 hatte.²¹ Die Fa-

dings erlassen, da er sich aktuell in Siebenbürgen aufhalte, um eine dort grassierende Seuche zu bekämpfen. Die Universität wurde angewiesen, ihm das Diplom zuzuschicken. Es war also gewissermaßen eine Promotion in absentia. Näheres wie das Datum des Diploms ist nicht überliefert. Chenot scheint – da nicht in Wien anwesend – auch nicht unter den Promovenden des Jahres 1756 auf, die in den Fakultätsakten genannt werden.“ – Für die Mühe und die obigen Angaben danke ich Dr. Ulrike Denk MAS vielmals.

¹⁵ Huttmann (1991), S. 2.

¹⁶ Seligmann (1861), S. 6.

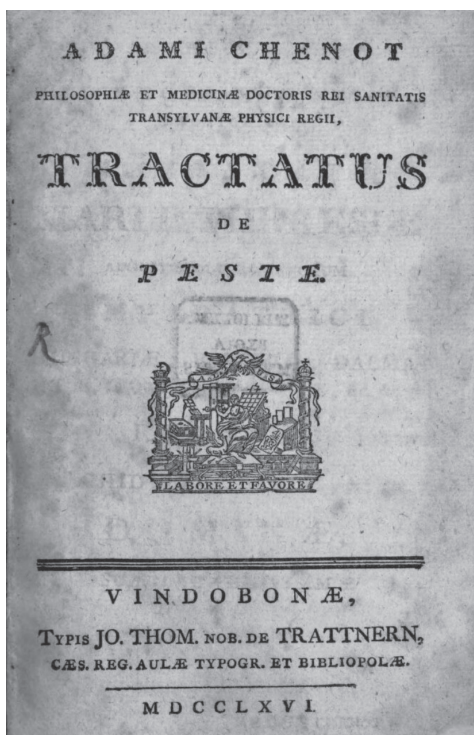
¹⁷ Huttmann (1984), S. 90; Huttmann (1984), S. 89, 91. Huttmann nennt ihn Anton, Lesky dagegen Michael Bruckmann.

¹⁸ Huttmann (1991), S. 4. Die Zahlen stammen aus Adam Chenot: *Tractatus de peste*, 1766, S. 26. (S. Abb. 5)

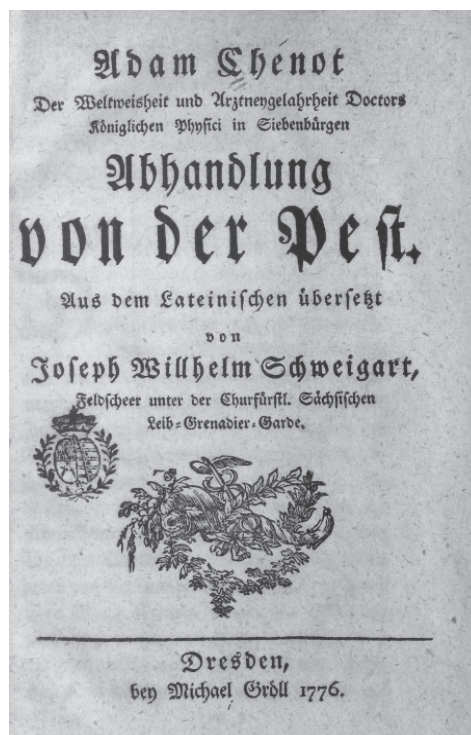
¹⁹ Huttmann (1984), S. 91.

²⁰ Huttmann (1991), S. 4.

²¹ Petrescu (1926), S. 317/9; von Killyen (1970), S. 78. *Antonius Ignatius Chenot* wurde am 18.10.1772 getauft. Ungewöhnlich, dass ein weiterer Sohn mit dem sehr ähnlichen Namen *Ignatius Antonius Chenot* am 10.06.1774 als getauft eingetragen wurde. Am 07.04.1775 wurde der Tod des 10 Monate jungen *Ignatius Antonius Chenot* festgehalten. Quelle: *Matricula Baptisatorum, Copulatorum et Defunctorum Parochialis Ecclesiae Romano Catholicae Liberae Regiacque Cibiniensis ab Anno 1771 Anum 1809 inclusive*, Fol. 11, 16 und 241 (Siehe Ancestry.de: 30.07.2022)

CHENOT, Adam. *Tractatus de peste.* Vindobonae, Trattner, 1766. címlapja

CHENOT, Adam: *Abhandlung von der Pest.* Dresden, Gröll, 1776.
Latinból németre fordította: J. Willhelm Schweigart.

milie „de Chenot“ (wie der Name in den Kirchenmatrikeln eingetragen wurde) wohnte im Baussner'schen Haus in der Reisergasse²² und war der deutschsprachigen, römisch-katholischen Bürgergemeinschaft und der Elite der überwiegend ev.-luth. Provinzhauptstadt zur Zeit des Gubernators *Samuel von Brukenthal* zugehörig. Unter den Mitgliedern der Freimaurerloge lässt sich sein Name nicht finden.²³ Er stieg bald zum Vorsitzenden der Sanitätskommission Siebenbürgens (*Consensus medicorum*) auf.

Adam Chenot veröffentlichte 1766 sein der Kaiserin gewidmetes wissenschaftliches Werk *Tractatus de peste* (Abb. 1), das große Erfolge verbuchte und von *Maria Theresia* mit 400 Gulden prämiert wurde. Auf kaiserliche Anweisung wurde es 1776 auch in deutscher Übersetzung in Dresden unter dem Titel *Abhandlung von der Pest* veröffentlicht.²⁴

²² Knaff (1930), S. 235–236; Huttmann (1991), S. 5.

²³ Şindilariu, Thomas: Freimaurer in Siebenbürgen 1749–1790. Die Loge 'St. Andreas zu den drei Seeblättern' in Hermannstadt (1767–1790). Ihre Rolle in Gesellschaft, Kultur und Politik Siebenbürgens ((Veröffentlichungen von Studium Transylvanicum), Kronstadt 2011, Anhang XXI.

²⁴ Huttmann (1991), S. 6–8; von Killyen (1970), S. 77.

(Abb. 2) Erstaunlich ist, dass keine zeittypischen Porträts von den *Chenots* übermittelt sind. Am 22.09.1775 starb seine Gattin *Catharina de Schenot, nata Stogger* mit nur 45 Jahren.²⁵ Sie wurde, wie auch zwei von fünf Kindern, im Kloster der Ursulinerinnen bestattet. Am 08.10.1776 heiratete der Arzt *Catharina Weyrauch*, die Witwe des 1773 verstorbenen Hauptmanns *Wilhelm Rösler*, aber aus dieser Ehe sind keine weiteren Kinder hervorgegangen.²⁶ Zwei seiner Söhne, *Joseph Ernst* und *Anton Ignaz*, wurden 1781 bzw. 1783 an der habsburgischen Bergakademie zu *Schemnitz* in Oberungarn immatrikuliert.²⁷ *Joseph Ernst* soll ab 1775 in Tyrnau an der Jesuitenhochschule eingeschrieben worden sein.²⁸ *Johannes (Nepomuk)* war 1782 Hörer am Klausenburger Königlichen Lyzeum.²⁹ Das weitere Schicksal seiner Nachkommen ist unbekannt.

In seinem Pesttraktat wies der Autor zum ersten Mal darauf hin, „[...] daß die Pest in ihrer Einbruchstelle in Ägypten bekämpft werden müsse, dass lange Quarantänen bei dieser Seuche zwecklos seien und es genüge, die infizierten Kleider zu reinigen, statt wie bisher zu verbrennen.“, schreibt *Leopold Schönbauer*.³⁰ Damals dauerte die Quarantäne, d. h. die Verweildauer an den Kontumazstationen vor dem Grenzübergang entlang der gesamten Reichsgrenze zu osmanischen Gebieten, sechs Wochen, was für Händler, Handwerker (v. a. Wollweber, Tuch- und Strumpfwirker, Hutmacher, Lederverarbeiter), Märkte und Teile der Bevölkerung mit schweren wirtschaftlichen Einbußen einherging. „Beeindruckt von den schweren wirtschaftlichen Nachteilen, die die monatelangen Grenzabsperungen (Quarantänen) bei jeder Ankündigung eines Pestfalles in den Nachbarländern für den siebenbürgischen Handel und dessen Handwerk nach sich zogen, setzte *Chenot* seine Untersuchungen in der Richtung fort, ob denn solche langen Sperrzeiten überhaupt gerechtfertigt seien. Vom Bestreben geleitet, hier der Wirtschaft Siebenbürgens zu helfen, kam *Chenot* zu ganz neuen, richtigen Erkenntnissen über das Wesen der Pestansteckung und die Verbreitung dieser Seuche. Danach kann diese Krankheit nur auf direktem Wege vom Kranken oder durch von ihm benützte Gegenstände, nicht aber durch sogenannte verseuchte Luft [Miasmentheorie – Anm. des Autors] oder durch sogenannte, giftfangende Waren übertragen werden. [...] Seine Feststellung, dass sich die Seuche bereits fünf Tage nach erfolgter Ansteckung ausbreiten müsse, ließ die sechs Wochen dauernde, qualvolle Quarantäne der Reisenden in den Contumazstationen im Falle der Pestgefahr als hinfällig und überflüssig erscheinen.“³¹

Das südliche Siebenbürgen wurde 1770 erneut von einer Pestwelle heimgesucht. Dem erfahrenen und angesehenen Pestarzt *Chenot* und seinem Kollegen *Bruckmann* ge-

²⁵ *Matricula Baptisatorum, Copulatorum et Defunctorum Parochialis Ecclesiae Romano Catholicae Liberae Regiacque Cibiniensis ab Anno 1771 Anum 1809 inclusive*, Fol. 11, 16 und 241 (Siehe Ancestry.de: 30.07.2022)

²⁶ *Matricula Baptisatorum, Copulatorum et Defunctorum Parochialis Ecclesiae Romano Catholicae Liberae Regiacque Cibiniensis ab Anno 1771 Anum 1809 inclusive*, Fol. 12. (Ancestry.de: 30.07.2022); Magyary-Kossa (1940), S. 173.

²⁷ Szabó Miklós: *Erdélyiek magyarországi egyetemeken és főiskolákon 1848 előtt*, Marosvásárhely 2005, S. 57.

²⁸ Petrescu (1926), S. 316/8. Der Autor gibt die Quelle dafür nicht an.

²⁹ Varga Júlia: *A kolozsvári Jezsuita Gimnázium és Akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*, Felsőoktatástörténeti kiadványok, Új sorozat 6.), Budapest 2007, S. 344.

³⁰ Schönbauer, Leopold: *Das medizinische Wien. Geschichte, Werden, Würdigung*. Zweite, umgearbeitete und erweiterte Auflage mit 214 Bildern, Wien, Urban und Schwarzenberg, 1947. S. 149.

³¹ von Killyen (1970), S. 78, nach Lesky (1959), S. 119.

lang es durch Anwendung strenger und wirksamer Maßnahmen sowohl an der gesamten Grenzlinie als auch im Landesinneren, die Ausbreitung der Pest erfolgreich zu bekämpfen. Chenot gibt 1643 Erkrankte und 1204 Todesopfer (73,2%) an, was eine relativ geringe Opferzahl bedeutet. Dank seiner Autorität befolgten die militärischen Kommandostellen willig seine Anordnungen. Ein ununterbrochener, fester militärischer Pestkordon, der vom Roten-Turm-Pass entlang des Altflusses bis ins Szeklerland errichtet wurde, riegelte diese von der Pest befallenen Gebiete vom übrigen Siebenbürgen ab. Nach *Chenots* Anweisungen wurden zahlreiche Pestlazarette (Pesthäuser) für die Untersuchung und Isolierung von Kranken errichtet. Dieser gut organisierten Pestbekämpfung blieb der Erfolg nicht versagt. Das weitere Eindringen der Pest war damit endgültig verhindert. Aber auch die Zahl der von Pest befallenen Personen blieb auf nur wenige hundert Fälle beschränkt, von denen die meisten mit dem Leben davorkamen. „[...] *Es war der erste eindrucksvolle Sieg an der europäischen Pestfront. Es war einem siebenbürgischen Arzt gelungen, dessen Ruf längst über die Grenze des Landes gedrungen war,*“ schwärmt der spätere Biograf *Franz von Killyen*.³² Das erfolgreiche Bekämpfen der Pestwelle von 1770 bis 1771 bot Kaiserin Maria Theresia Anlass, den Landessanitätsarzt *Adam Chenot* mit dem Verdienstorden 1. Klasse auszuzeichnen.³³ Bald wurden seine Leistungen auch von Kaiser Joseph II., der 1773 in Siebenbürgen weilte und ihn persönlich kennenlernte, mit der Beförderung zum Protomedicus von Siebenbürgen honoriert. Er war der Erste, der 1774 dieses hohe Amt – das in allen Kronländern bereits längst existierte – erhielt.³⁴

Die kaiserlichen Gesundheitsbehörden ermutigten die Ärzte, Heilwässer zu untersuchen. So erließ *Chenot* 1774 ein Dekret des Guberniums, das jedoch die Magistrate, nicht die Ärzte, anwies, „*Aufzeichnungen über die in ihrem Bezirk vorkommenden Mineralwässer zu erstellen; notieren Sie Ort und Region des Vorkommens und vermerken Sie jeweils, ob und für welche Krankheiten es verwendet wird.*“³⁵ Der Protomedicus ordnete an, auch Ärzte und Chirurgen zu befragen. Es gibt Hinweise darauf, dass auch er selbst an Untersuchungen von Heilquellen beteiligt war, jedoch sind einschlägige Aufzeichnungen abhandengekommen. Seine Erfolge blieben auch in den benachbarten Ländern nicht ohne Echo. Den finanziell hochattraktiven Abwerbungsversuch (Jahresgehalt von 6000 Gulden) des moldauischen Woiwoden *Constantin Moruzi* nach Jassy lehnte *Chenot* 1779 ab und widmete sich der Modernisierung des Sanitätswesens seiner Wahlheimat Siebenbürgen.³⁶

Nach dem Besuch Siebenbürgens hatte Kaiser Joseph II. die Organisation der Seuchenabwehr dem Hofkriegsrat unterstellt. Diese Verwaltungsbehörde versuchte *Chenot* von seinen neuen, praxiserprobten Anschauungen bezüglich des Halbierens der Quarantänezeiten jahrelang zu überzeugen. Darin fand er Unterstützung durch seinen Arztkollegen *Anton Canestrini*, den Kontumazarzt der Station Borsa in der Maramaros, an der Grenze zur Moldau.³⁷ Trotz der Erfolge des strengen österreichischen Kontumazwesens an der türki-

³² Ebenda, S. 78.

³³ Ebenda, S. 77. In solchen Fällen empfehle ich: Ebd., S. 77.

³⁴ Huttmann (1991), S. 16.

³⁵ Birtalan (1988), S. (Übersetzung aus dem Ungarischen durch den Autor); vgl. Huttmann (1991), S. 16.

³⁶ von Killyen (1970), S. 79; Huttmann (1991), S. 16–17.

³⁷ Lesky (1959), S. 122. Anton Canestrini war Autor des Werkes: *Pestis Diagnosis*, Salzburg 1795.

schen Grenze zeichneten sich bald auch dessen negative Wirkungen ab, die u. a. vom Kronstädter Pestarzt *Martin Lange* und dem Lehrer *Michael Fronius* in ihren Berichten dargelegt wurden. Die Verarmung und die Lebensmittelknappheit liefen der vom Kaiser und dem Staatsrat verfolgten Bevölkerungspolitik genau zuwider. „*Denn Pestbekämpfung als Mittel zur Erhaltung der Bevölkerung war auf dem besten Wege, ein Mittel zur Volksverminderung bzw. zur Entvölkerung des Landes zu werden.*“³⁸

Nach dem Tod *Gerard van Swietens* 1772 begann unter der kraftvollen Initiative *Josephs II.* der Umbau von dessen Seuchenordnung und damit des bisher geltenden venezianischen Quarantänensystems.³⁹ Der Kaiser forderte „*nichts weniger als die Aufstellung eines neuen Programmes in der österreichischen Seuchenpolitik, nämlich Abkehr von der van Swietenschen Pestbekämpfung um jeden Preis, wie sie de Haen in seiner Schrift ‚Von der Pest‘ noch rechtfertigte. Jetzt geht es darum, neue Wege zu suchen, die gleichzeitig mit der Sicherung des Landes vor der Pest auch seine wirtschaftliche Existenz ermöglichen sollten. Die Zeit ist gekommen, in der neben den (sic!) Kaiser der Mann der Siebenbürgischen Pestfront, Adam Chenot, mit seinen neuen und im letzten Pesteinbruch von 1770/71 erprobten Grundsätzen in den Vordergrund tritt.*“⁴⁰ Am 6. Januar 1776 war es dann soweit. *Chenot* legte dem siebenbürgischen Landesgubernium seine Reformforderungen *Punctuation wegen Einrichtung des zukünftigen Sanitäts-Wesens auf den Türkischen Grenzen etc.* vor.⁴¹ Diese war die erste Vorarbeit zur neuen Seuchenschutzgesetzgebung, die 348 Folioseiten umfasst und tatsächlich bereits im Titel Bezug auf die Erfüllung des kaiserlichen Befehls nimmt.⁴² *Chenot* legt Klartext vom Feinsten vor, in dem wir uns heute selbstverständlich erscheinende Sätze lesen, wie: „*Die Pest pflanzt sich durch Ansteckung fort. [...] Die Pest reist nur mit dem Kranken und mit dem beschmutzten Gewand desselben zu Fuß, zu Pferd, zu Schiffe in alle Länder und die Waaren haben keine Schuld*“⁴³ Er gibt konkrete Beispiele für die differenzierte Betrachtung des Warenverkehrs. Er weist auf die echten Gefahren der Seuchenübertragung durch die Gegenstände von an Pest Verstorbenen hin: Sie werden von Verwandten weitergetragen, von Maklern gekauft oder von den Siechknecchten gestohlen und verbreiten so die Seuche weit über das Land.⁴⁴ Ein sieben Seiten starker Auszug davon mit dem Titel *Conpendiosissima tractatio de peste* (06.03.1777) – in dem er die Pest als ansteckende Krankheit, hervorgerufen durch „*Pestzunder*“, bezeichnet – wurde den Generalkommandos der Armee aller habsburgischen Provinzen zugeleitet.⁴⁵ Das klingt nach einem Teilerfolg. Die Reform nach *Chenots* Vorschlägen scheiterte dennoch im Jahr 1779 am Widerstand der

³⁸ Ebenda, S. 121.

³⁹ Ebenda, S. 122.

⁴⁰ Ebenda, S. 123.

⁴¹ Ebenda, S. 123.

⁴² Ebenda, S. 124.

⁴³ Ebenda, S. 125.

⁴⁴ Ebenda, S. 125; Magyar András László: *Chenot az ótóhányi pestisről*. In: Magyar László András: *Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény*. II. rész. 18. század, Budapest, MNM-SOMKA, 2018, S. 104–105.

⁴⁵ Spielmann (1971), S. 201–202 und Huttmann (1991), S. 18.

medizinischen Fakultät Wiens, vor allem durch die Ablehnung der Kontagiositätstheorie der Professoren *Anton von Störck* und *Maximilian Stoll*.⁴⁶

Chenot resignierte dennoch nicht, er kämpfte unermüdlich weiter. 1783 wurde er von Kaiser *Joseph II.* nach Wien zum Sanitätsrat Seiner Kaiserlichen Hoheit (dem Hofkriegsrat als Fachexperte für das Kontumazwesen zugeteilt) berufen.⁴⁷ Am 12. Februar 1784 wurde ihm ermöglicht, vor der höchsten medizinischen Autorität des Reiches, dem Dekan der Medizinischen Fakultät *Anton von Störck* (*Protomedicus imperialis*), seine Reformvorschläge zu erläutern. Bekanntlich machte er sich für die Verkürzung der Quarantänezeit von sechs auf nur drei Wochen stark und führte dafür seine begründeten Argumente an. Die im Bereich der Pestabwehr kaum erfahrenen Professoren konnte er nicht überzeugen, die taten seine Forderungen zynischerweise als Theorie ab, obwohl er doch ein Vierteljahrhundert lang unmittelbar an der Pestfront gekämpft hatte.⁴⁸ Der nun seit September 1783 in Wien lebende, reformfreudige Chenot gab nicht auf, er setzte seinen Kampf gegen die Fakultät fort, der gegen Präses *von Störck* mit einem Remis endete. Er zeichnete seine Erfahrungen und wissenschaftlichen Überlegungen zur Pestepidemie von 1770 bis 1771 auf, um diese als Buch zu veröffentlichen.⁴⁹ Das ist ihm aber krankheitsbedingt verwehrt geblieben.

Eine Genußtuung für *Chenot* muss es dennoch gewesen sein, dass die 1785 kaiserlich erlassene neue Kontumazordnung für die türkischen Grenzen in erheblichem Maße seine Anschauungen, gebündelt im sog. Normativ *Chenots*, berücksichtigte, selbst wenn diese nicht durch offizielle Kundgebung bekannt gemacht werden durften. Neben der Halbierung der Quarantäne auf drei Wochen wurde die Öffnung des Grenzverkehrs außerhalb der Pestzeiten als sinnvolle und wesentliche Erleichterung des ohnehin schwer betroffenen Wirtschaftslebens vor Ort wahrgenommen.⁵⁰

Chenot starb am 12.05.1789 im Ruhestand, vereinsamt und von seinen Kollegen nicht entsprechend gewürdigt, und fand seine Ruhestätte auf dem Friedhof Matzleinsdorf, der 1923 in eine öffentliche Parkanlage umgewandelt wurde. Sein nachgelassenes Werk *Unterricht zur Grundlegung einer politischen Anordnung wider die androhende und ausgebrochene Pestseuche* wurde erst 1798 in Wien veröffentlicht. Das Buch trägt die Überschrift: *Adam Chenot's der Medicin und Philosophie Doctors, gewesenenen königl. Sanitäts Physicus in Siebenbürgen hinterlassene Schriften über die ärztlichen und politischen Anstalten bey der Pestseuche*. Dieses wird auch als Chenot'sches Normativ bezeichnet.⁵¹ Es handelt sich dabei zweifelsfrei um einen beachtenswerten Traktat über die Pestseuche, allerdings einhundert Jahre vor der Entdeckung des eigentlichen Krankheitserregers (*Yersinia pestis*) und der Übertragungswege der Infektion. Basierend auf

⁴⁶ Lesky (1959), 130–131.

⁴⁷ Seligmann (1861), S. 9; Lesky (1959), S. 132–133.

⁴⁸ Lesky (1959), S. 134–138.

⁴⁹ Ebenda, S. 138.

⁵⁰ Ebenda, S. 138–139.

⁵¹ Spielmann (1971), S. 202–204. Der Autor stellt die positiven Auswirkungen des Chenotschen Normativs auf die späteren Regularien in Siebenbürgen dar, wie z.B.: *Opinio in re sanitatis*, von 179, Sect. II, S. 4. Diese fanden Eingang auch in Franz Xaver Linzbauers *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*, Tomus III, 1856, Sect. II, S. 385–398.

seinen nachgelassenen Manuskripten hatte der Pester Medizinprofessor *Franz von Schraud*, ein Verehrer *Chenots*, im Jahr 1799 in Ofen (Buda) den Traktat unter dem Titel *Historia pestis Transylvanicae annorum 1770 et 1771. Opera posthumum iussus regio* herausgegeben. Auch dieses Werk ist eine besonders kostbare und bislang nicht ausreichend ausgewertete Quelle der Seuchenliteratur des Großfürstentums.⁵²

„*Chenots Lebensarbeit war nicht umsonst, sie ist nicht in den Archiven verkümmert, wie Franz von Schraud und die ihn ausschreibenden Autoren bis jetzt behauptet haben. Wenn Chenot auch nicht alles verwirklicht sah, was er nach seiner Erkenntnis für notwendig hielt, die Abschaffung der langen Quarantänefristen an der Militärgrenze hat er mit der Praktizierung seines Normativs noch selbst erlebt. Ja, dieses 30 Jahre nach seinem Tode, 1819, auch in Dalmatien eingeführt, der einstigen Domäne der venezianischen Seuchenordnung, deren Grundlage er zeit seines Lebens bekämpft hat.*“⁵³ Zweifelsfrei gebührt dem siebenbürgischen Pestarzt und *Protomedicus Adam Chenot* für seine zukunftsweisenden Anschauungen und Reformen zu Recht die große Ehre, von der Medizinhistorikerin *Erna Lesky* als „*der größte Organisator der österreichischen Pestfront*“ gewürdigt zu werden.⁵⁴

QUELLEN

Adami Chenot Philosophiæ Et Medicinæ Doctoris Rei Sanitatis Transylvanæ Physici Regii, Tractatus de peste, Johann Thomas Trattnern, Wien 1766

(<https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10471264?q=%28Chenot+1766%29&page=34>)

Adam Chenot Der Weltweisheit und Arzneygelahrheit Doctors Königlichem Physici in Siebenbürgen Abhandlung von der Pest. Aus dem Lateinischen übersetzt von Joseph Willhelm Schweigart, Feldscheer unter den Churfürstl. Sächsischen Leib-Grenadier-Garde, Michael Gröll, Dresden 1776

(<https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/75505/1>)

Adam Chenot's der Medicin und Philosophie Doctors, gewesenen königl. Sanitäts Physicus in Siebenbürgen hinterlassene Schriften über die ärztlichen und politischen Anstalten bey der Pestseuche, Johann Thomas Trattnern, Wien 1798

(https://opendata.uni-halle.de/explore?bitstream_id=e977122d-dae5-4ff6-ae14-4e7decaa69fd&handl_e=1981185920/44828&provider=iiif-image)

Adami Chenot condam S. C.R. A.M. a consiliis medicis et Transylvaniae protomedici Historia pestis Transylvanicae annorum MDCCLXX et MDCCLXXI. Opera posthumum iussus regio, edidit et praefatus est Franciscus Schraud etc., Budae 1799

(<https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID=nlm:nlmuid-2651361R-bk>)

⁵² Jesner, Sabine: The physician Adam Chenot – reshaping plague control in the Austrian Cordon sanitaire (approx. 1770–1780). In: *Banatica*, 25, 2015, S. 283–300.

⁵³ Lesky (1959), S. 139–140 und Spielmann (1971), S. 202–203.

⁵⁴ Huttmann (1991), S. 25, nach Lesky, Erna: Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze. In: *Saeculum* 8 (1957), S. 95

Zatricula Baptisatorum, Copulatorum et Defunctorum Parochialis Ecclesia Romano Catholicae Liberae Regiacque Cibiniensis ab Anno 1771 Anum 1809 inclusive, Tomus V (Ancestry.de: 30.07.2022)

LITERATUR

- BALÁZS Péter: *Egészségügyi szabályozása a XVIII. században. Magyar Királyság és Erdély, I–II. Rendeletek és tervezetek: 1770–1793*, Budapest, MATI, 2016.
- BALÁZS Péter: Régiók egészségügyi szabályozása a XVIII. században. In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 254–257, (2021), 29–52.
- BIRTALAN Győző: A pestisjárvány megfékezésének módszerei Adam Chenot (1721–1789) tevékenységében. In: *Orvosi Hetilap*, 130, 1989, 42, S. 2265–2267
- BIRTALAN, Győző: Adam Chenot (1721–1789) érdemei a pestisjárványok megfékezésében. In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 121–124, (1988), S. 91–99
- FILEP Gyula: Az 1755–1756-diki erdélyi pestis története. In: *Orvosi Hetilap* 44 (1900), 17, S. 262–263; 18, S. 278–279, 19, S. 292–293, 20, S. 305–306, 21, S. 319–320
- FILEP, Julius: Zur Geschichte der Pestseuche in Siebenbürgen im Jahre 1755–1756. In: *Janus* (Haarlem), 5, (1900), 10, S. 549–557 und 11, S.614–624
- HADRY, Sarah: Der Tod in Kronstadt 1717–1719. Ein Augenzeugenbericht zur letzten großen Pestepidemie Siebenbürgens. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 28, (99), (2005), Heft 1, S. 59–60
- HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk: *Handbuch der Gesetzkunde in Sanitäts- und Medicinal-Gebiethe etc.* I–II, Wien, 1830.
- HUTTMANN, Arnold: Ciuma doctorului Adam Chenot. In: Brătescu Gheorghe (ed.): *Apărarea sănătății ieri și astăzi. Studii, note și documente*, București, 1984, S. 83–91
- HUTTMANN, Arnold: Der siebenbürgische Protomedicus Dr. Adam Chenot (1722–1789). In: Heltmann, Heinz (Hg.): *Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen IV*, Köln–Weimar–Wien 1991, S. 1–26 – reprint in: Huttman, Arnold: *Medizin im alten Siebenbürgen, Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*, herausgegeben von Offner, Robert et al., Hermannstadt/Sibiu, 2000, S. 307–325
- IFTIMOVICI, Radu: *Istoria Universală a Medicinei și Farmaciei, ediția a 2-a revăzută și adăugată*, volum I–II, București, 2015
- JESNER, Sabine: The physician Adam Chenot – reshaping plague control in the Austrian Cordon sanitaire (approx. 1770–1780). In: *Banatica*, 25, 2015, S. 283–300
- KAPRONCZAY Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*, Budapest, Mundus, 2004, S. 56
- KILLYEN, Franz, von: Dr. Adam Chenot. Der große Pestarzt Siebenbürgens. In: *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender*. 15. Jahrgang, Schweinfurt, 1970, S. 77–80
- KNAFF, Edmond: Adam Chenot (Chenotus), 1721–1789. In: *Publications de la Section Historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg*, 64 (2. Auflage 1930), S. 235–236
- LESKY, Erna: *Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien, Rohrer, 1959, S. 62

- LESKY, Erna: Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze. In: *Saeculum* 8 (1957), S. 95
- MAGYAR László András: Chenot az ótöhányi pestisről. In: Magyar László András: *Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény*, II. rész. 18. század. Budapest, SOMKA, 2018, S. 104–105
- MAGYAR László András: Pestepidemien in Siebenbürgen. In: Offner, Robert; Şindilariu, Thomas: *Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Die Pestordnungen der Stadtärzte Johann Salzmann (1510, 1521), Sebastian Pauschner (1530) und Johann Stubing (1561)* (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, Band 6.) bearbeitet und herausgegeben von Robert Offner und Thomas Şindilariu, Hermannstadt–Bonn, 2020. S. 19–32
- MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. IV. kötet, Budapest, MOKTÁR, 1940, S. 149, 172–173
- OFFNER, ROBERT – FAZEKAS SÁNDOR (szerk.): Thomas Jordan: *A járványokról (1576)*. Latinból fordította és a jegyzeteket írta Magyar László András, Budapest, Gondolat, 2022.
- PATAKI Jenő: Chenot Ádám, a pestisorvos. In: *Orvosi Szemle* 5 (1932), 11, S. 392–393 – reprint: Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. szerk. Gazda István, Piliscsaba, MATI, 2004, S. 241–242
- PETRESCU, Gheorghe Z.: Un medic neerlandez în Ardeal în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Adam Chenot (1721–1789). In: *Academia Română – Memoriile Secțiunii Stiințifice*. seria III, tomul III, mem. 9, București, 1926, S. 309–319/1–11
- ROGER, H(ubert): La peste de Transylvanie 1755–1770–1785 et Adam Chenot (de Luxembourg), *Paris med. Journale*, 1922, 12, 7, S. 110–114
- SCHÖNBAUER, Leopold: *Das medizinische Wien. Geschichte, Werden, Würdigung*. Zweite, umgearbeitete und erweiterte Auflage mit 214 Bildern. Wien, Urban und Schwarzenberg, 1947. S. 149
- SELIGMANN, Franz R.: *Adam Chenot und seine Zeit*: Eine Festrede, gehalten am 9. April 1861 etc., Wien, 1861. S. 2–12
- ŞINDILARIU, Thomas: Freimaurer in Siebenbürgen 1749–1790. Die Loge ‚St. Andreas zu den drei Seeblättern‘ in Hermannstadt (1767–1790). Ihre Rolle in Gesellschaft, Kultur und Politik Siebenbürgens. In: *Studium Transylvanicum*, Kronstadt, 2011, Anhang XXI
- SPIELMANN József: Adam Chenot járványtani reformjainak hatása Erdélyben. *Orvosi Szemle*, 1971, S. 106–109; Spielmann, Iosif: Über den Einfluß der Chenotschen Seuchenordnung auf Siebenbürgen. In: *Medizinhistorisches Journal*, 1971. Band 6, Heft 2/3, S. 200–206
- SZABÓ Miklós: *Erdélyiek magyarországi egyetemeken és főiskolákon 1848 előtt* Marosvásárhely, 2005, S. 57
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* II. (Caban–Exner), Budapest 1893. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (28.07.2022)
- TRAUSCH, Joseph – SCHULLER, Friedrich – HIENZ, Hermann A.: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. Band 1. Unveränderter Nachdruck der unter dem Titel Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Sieben-

bürger Deutschen 1868 in Kronstadt erschienenen Ausgabe. Mit einer Einführung von Hermann H. Hinz. Köln 1983, S. 212; Band IV, S. 72; Band V (1995), S. 36
VARGA Júlia: *A kolozsvári Jezsuita Gimnázium és Akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok, Új sorozat 6.), Budapest, 2007. S. 344
WURZBACH, Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band 2. Wien 1857. S. 335. Siehe <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach02de1857kfu> (27.07.2022)

ÖSSZEFOGLALÁS

300 évvel ezelőtt született a belga-luxemburgi Habaru-Lavauxban, egy molnár fiaként Adam Chenot, akinek az életrajza eddig hézagos és részleteiben nem volt hibamentes. Bécsben szerzett orvostudományi doktorátust és nyomban Erdélyben küldetett az 1755-ös pestisjárvány leküzdése céljából. Szinte 30 éven át szolgált az Erdélyi Nagyjedelemség, következetes és hatékony megelőző intézkedései révén. Mindezek a négy értékes járványtani művében is kifejezésre jutnak. Erdélynek elismerését bizonyítja Erdély első tartományi főorvosává (protomedicus) való császári kinevezése. A bécsi Orvosi Kar mellett ellenezte a Chenot által követelt, időtartamát tekintve differenciált karantén alkalmazását. Chenot életműve mégsem volt hiábavaló, annak ellenére, hogy nem is látott mindent megvalósulni, amit szükségesnek vélt, de ő maga is megtapasztalta normatívájának gyakorlásával az osztrák-török határon a hosszú karantén felére csökkentését, aminek lényeges kihatása volt a határmenti kereskedelemre és a régió gazdasági életére. Kétségtelen, hogy a erdélyi pestisorvos és protomedicus jövőorientált nézeteiért és reformjaiért méltán részesült abban a nagy megtiszteltetésben, hogy Lesky Erna bécsi orvostörténész „az osztrák pestisfront legnagyobb szervezőjeként” méltatta.

Priv.-Doc. dr. ROBERT OFFNER
Universitätsklinikum Regensburg
Institut für Klinische Chemie, Laboratoriumsmedizin,
Kommissarischer Lehrer des Fachbereiches
Transfusionsmedizin
robert.offner@t-online.de

A MAGYAR UROLÓGIA TÖRTÉNETÉNEK KIEMELKEDŐ ESEMÉNYEI

ROMICS IMRE

Egy szakma, tudomány- vagy művészeti ág születésének idejét meghatározni – kevés kivétellel-, lehetetlen. Nehéz is meghatározni, hol is kezdjük el a hazai urológiai történetét.

Még messze ismeretlen volt a szó „urológia”, amikor – utólag elnevezve –, végeztek már urológiai beavatkozást, vagy urológiai betegségek megközelítően pontos helyes kórismézését. Sőt, a hólyagkő „műtéteket” nem is doktorok, hanem borbélyok, tanult mesteremberek végezték. (Két évtizede láttam egy kongresszuson egy filmet, amelyben egy angol urológus bemutatta, hogy egy szubszaharai országban a gyereklányok episiotomia nélküli szülések következtében létrejött hüvely-hólyag sipolyait „betanított munkások” operálták sorban, egymás mellé helyezett tucatnyi műtőasztalon.)

A kezdetet meghatározni lehet önkényesen, amikor egy tevékenység, melyet valaki tudatosan választott, tanult, szélesebb körben gyakorolt, és ez a később kialakult tudomány részének tekinthető. Én úgy döntöttem, avval kezdem a hazai urológia történetét, aki az első urológiai tárgyú könyvet írta, és akit a német nyelvű szakirodalom a Habsburg birodalom első urológusának tart.

Ivanchich Viktor, a német nyelvű irodalomban *Viktor Ivanchich de Margita* (1812. Pest–1892. Bécs) az első urológus, aki venia legendi jogot kapott. Az 1842-ben (Wien) megjelent első, német nyelvű, a közúzásról szóló urológiai könyv szerzője, címe: *Kritische Beleuchtung der Blasensteinertrümmerung, wie sie heute dasteht, gestützt auf eine Erfahrung von 23 gelungenen Fällen.*

Ivanchich 1834-ben lett orvosdoktor Pesten, 1836-ban sebészorvos oklevelet kapott. 1833 és 1835 között a Szent Rókus kórház asszisztense volt, 1835-ben városi tisztiorvosi megbízást kapott. 1837-ben párizsi tanulmányútról visszatérve, ahol a kőtörés technikáját tanulta, Pesten kamatoztatta tudását és még abban az évben 13 sikeres kőtörést végzett. 1838-ban egy gazdag kereskedő Bécsbe vitte, ott folytatta praxisát. Itt 300 sikeres műtétről tudunk.

1842-ben jelent meg a fent idézett könyve, 1851-ben urológiai docensi kinevezést nyert. Habilitációja után ő tartotta az előadásokat az urológia tárgykörében, de *Billroth*, a sebészet tanára ellenezte az urológia leválását a sebészetről. Ez az ellenállás annyira sikeres volt, hogy első önálló urológiai klinika csak száz évvel később, 1962-ben nyitotta meg kapuit!

Ivanchich már nem tért vissza Bécsből, visszavonultan élt haláláig. Idősebb korában jótekonysági tevékenységéről jegyezték fel, hogy 15 ezer Ft-tal támogatta az árvákat, özvegyeket.

Meg kell emlékezni azokról a 19. századi sebészekről, akik urológiai szervek műtétjeit is végezték.

Balassa János (1818–1868) 1843-ban lett a sebészet professzora, 1847-ben elsőként alkalmazott hazánkban éternarkóvizist. 1857-ben, az *Orvosi Hetilap* első számában hólyagkő műtétei 12 éves tapasztalatait gyűjtötte össze és írta le, összesen 122 műtéti eredményről számol be. 1859-ben elsőként közölt leírást sectio alta műtétről (a hólyag megnyitása alhasi metszésből). Végzett – ma is nehéznek számító – hólyag-hüvely sipoly műtéteket, húgycsőszűkület műtétjéről is beszámolt. Tumor miatt pénisz reszekciót is végzett.

Kovács József (1832–1897) is általános sebész volt, 1870-ben sebészeti osztályvezető lett. Összesen 682 urológiai műtétet is végzett. Gyakorlata neki is főleg a hólyagkő műtétekben volt.

Antal Géza (1846–1889) Nagyenyeden született, 1871-ben szerzett sebész-orvosi oklevelet. 1883-ban a sebészet és urológia professzorának nevezték ki, egy évvel később a Szent Rókus kórház 20 ágyas urológiai osztályának vezetésével bízták meg. 1888-ban 350 oldalas urológiai könyvet írt. Az ő nevéhez kötődik az aerocystoscop, levegő befolyásával tágította a cystoscop bevezetése során a húgycsőágasságot és fotó felvételeket is tudott készíteni. 1889-ben lett az *Orvosi Hetilap* főszerkesztője, de még ebben az évben hirtelen elhunyt. Megemlítendő, hogy Antal *Szentágothai János* anatómus professzor felmenőági rokona volt.

Farkas László (Pest, 1947–Budapest, 1913), Antal Géza utódja volt a Szent Rókus kórház urológiai osztályán. Az általa elkészített 50 ml-s üvegfecskendő véralvadék leszívása céljából használatos, ma is Farkas fecskendőnek nevezzük és használjuk. Macskabélből készített varrófonalat, használta a jódos dezinficiálást, a katétereket forró gőzben sterilizálta

Külön csokorba szedném azokat az urológusokat, akik a történelmi Magyarország területén, a dualista ország másik fővárosában, Bécsben fejtették ki tevékenységüket. Részben Pesten és Bécsben, vagy teljesen Bécsben végezték tanulmányaikat is. A német nyelvű szakirodalomban – magyarországi születésüket nem tagadva – osztrák urológusoknak tartják őket. Teljes szakmai tevékenységük őket Bécshez köti, az ilyen irányú megítélés jogossága nem teljesen igazságtalan.

Grünfeld József (1840–1910) Györkén született. Ez egy kis falu, amely Királyhelmece (Zemplén vármegye) közelében található. Kassán járt gimnáziumba. Két évig Pesten tanult medicinát, a többi évet Bécsben abszolválta. 1867-ben kapta meg diplomáját. 41 éves korában a bécsi egyetem docense volt. Másfél százada, – még a két világháború között is – az erre szakosodott orvosok („prourológusok”) túlnyomó többsége nemi betegségekkel, vagy ezek kezelésének szövődményeivel (húgycsőszűkület) foglalkozott. Grünfeld is vezetett egy „dermatosyphilises” osztályt. Emellett Grünfeld különös érdeklődési területe volt az endoszkópia, amely akkor még gyerekcipőben járt, de már létezett. Ennek eredménye az *Endoskopie der Harnröhre und Harnblase* c. könyve. Ő volt az első, aki egy húgycsőbe helyezett fémkanülbe egy gégészeti homloktükör segítségével juttatott fényt, így tudta szondázni a húgycsővet, kórismézett daganatot, polypot.

Ultzmann Róbert (1842–1889) Kassán született. Bécsben tanult, 1867-ben végzett az egyetemen. Különösen az urológiai betegségek labordiagnosztikájára érdekelte, ezen belül is a kőanalízisek területén tett jelentős megfigyeléseket. 1885-ben címzetes egyetemi tanári címet kapott. Dolgozatai a fentiekén kívül még a húgyhólyag betegségekkel foglalkoznak.

Ullmann Imre (1861–1937) Pécsen született. Az egyetemet Bécsben járta, és 1884-ben promoveált. 1884–86 között a bécsi egyetem I. Sebészeti klinikáján dolgozott, és ott az urológiai betegeket gyógyította. 1891-ben a sebészeti klinika docensévé nevezték ki. 1892-től 1912-ig a *Hartmann Spital* sebészeti osztályának vezetője, 1918-ban címzetes egyetemi tanár lett. Ullmann végezte az első vesetranszplantációt 1902-ben. Autotranszplantációt végzett kutyából kutyába, illetve kutyavesét ültetett be kecskébe (heterotranszplantáció).

Zuckerkanndl Ottó (1861–1921) Győrben született. Az egyetemet Bécsben végezte és 1884-ben kapta meg diplomáját. 1886-ig bátyjánál, Emilnél az *Anatómiai Intézetben* dolgozott. Ezt követően 1891-ig az I. számú, majd a III. számú *Sebészeti klinikán* dolgozott, ahol egy évvel később docensi kinevezést kapott. 1904-ben címzetes egyetemi tanár, 1912-ben nyilvános rendes egyetemi tanár lett. 1902-től a *Rotschild Spital* sebészeti osztályának lett a vezetője, 1917–18-ban az *Allgemeine Poliklinik* urológiai osztályát vezette. 1904 és 1906 között a DGU (Német Urológus Társaság) elnöke volt. 1919-ben alapította meg a *Wiener Urologische Gesellschaft*-ot, azaz a bécsi urológus társaságot. 1935 óta oszt ki az ÖGU (*Österreichische Urologische Gesellschaft*) Zuckerkanndl díjat. A róla elnevezett – valószínűleg az ő ötlete alapján készített – kampókat ma is használjuk a nyílt prosztatata adenoma műtétjében.

A pesti egyetemen, Magyarországon, mint máshol az egész világon a XIX századi sebészeti osztályokon egy-egy sebész – saját maga érdeklődése vagy a klinikavezető ösztönzésére – tevékenysége az urológiai szervek betegségeinek gyógyítására fókuszálódott. Ez szükségszerű is lett, mivel egyre több beteg jutott el intézetbe panaszaival.

Dollinger Gyula, az *I. sz. Sebészeti klinika* igazgatója a fiatal *Illyés Géza*t (1870–1951) bízta meg az urológiai ambulancia vezetésével. Kellő tapasztalatot szerevezve az urológiai betegek ellátásában, 1905-ben a *Szent Rókus kórház* urológiai osztályának vezetésével bízták meg. *Illyés* Marosvásárhelyen született, az egyetemet már Budapesten végezte 1893-ban. 1898-ban sebész szakorvos lett, 1903- és 1905 között ő vezette az urológiai rendelőt az *I. sz. Sebészeti klinikán*. 1904-ben lett az urológia magántanára, 1905-ben pedig az *Apponyi Klinika* urológiai osztályának vezetője. A *Szent Rókus kórház* 100 ágas urológiai osztály vezetőjévé 1913-ban nevezték ki.

Illyés Géza tevékenysége, publikációi alapján mind ismertebb lett. 1902-ben ismertette új eljárását: Cystoscopon keresztül egy 1.5 mm-s ezüstdrótot helyezett fel az uréterbe, arról röntgen-filmet készítve láthatóvá vált az uréter lefutása. A drótot vékony csővecskére cserélve bizmuthum subnitricumot fecskendezett be, hogy láthatóvá tegye az üregrendszert is, de az anyag nyálkahártyát irritáló volta miatt alkalmatlan volt. Sok vese műtétet végzett, 1905- és 1913 között 349-et, továbbá 400 prosztataműtétet. Ezek száma 1941-ig, nyugdíjba meneteléig többszöröse ráugrott. A vese feltáráshoz egy új megközelítést, az u.n. *Illyés féle* segédmetszést vezette be. 1908-ban a *Francia Urológus Társaság* tagja lett, 1910-ben pedig az *Association of American Genitourinary Surgeon* társaságnak, aminek akkor is, és ma is kevés tagja volt, külföldi tag felvétele még ritkább. 1915-ben tagja lett a *Zeitschrift für Urologische Chirurgie* című német nyelvű szaklap szerkesztő bizottságának, öt évvel később az argentin urológusok választották tagjaik közé.

Illyés 1922 óta vezetett vendégkönyvet, mely ma is a klinika egyik legbecsesebb em-

léke. 1939-ig 106 amerikai látogató volt a klinikán, és – mintegy véletlenül – ugyancsak százhatan nem Amerikából, hanem a világ sok más tájáról és kontinenséről.

Őrizzük Illyés „kockás” füzetének másolatát, melybe fekete tussal mindenki nevét, adatait beírta, akik a klinikán bizonyos időt munkában eltöltöttek. Hónapokat vagy éveket. Három tanítványa lett klinika igazgató.

1930-ban jelent meg Illyés tankönyve magyarul, 1939-ben angolul, de időközben német nyelven is jelent meg urológiai könyve és sok dolgozata más nyelveken is. 1936-ban az MTA levelező tagja lett, 1943-ban rendes taggá választották. 1949-ben ő lett az orvosi osztály elnöke. 1941-ben nyugdíjba vonult, 1951-ben hunyt el.

Meg kell említeni, hogy 1913-ban az *Új Szent János kórházban Rihmer Béla* vezetésével alakult egy urológiai osztály. Rihmert *Minder Gyula* követte az osztályvezetésben, az ő utódja a sebészből lett urológus, *Noszkay Aurél* lett, aki széles műtéti repertoárral rendelkezett, mondhatni iskolát teremtett. Munkatársai közül többen osztályvezetők lettek.

A háború előtt még az Uzsoki utcai kórházban volt urológiai osztály, más kórházakban csupán korlátozott idejű ambuláns rendeléseket tartottak.

Illyés 1941-ben nyugdíjba vonult, ezután egy évig megbízottként *Babics Antal* vezette a klinikát, végleges kinevezést azonban *Minder Gyula* kapott. *Minder Gyula* (1895–1982) a klinikai gyakorlat után a Szent János kórház urológiai osztályának vezetője lett. Minder sokat publikált a magyar mellett németül, olaszul és angolul. Ő végzett először Magyarországon transzuretrális prosztatata műtétet. Az akkori anesztézia, transzfúziós viszonyok mellett bátorság volt, de a műszer végén elhelyezett laposelemről működő kicsi mignonlámpa sem adott kellő fényerőt. 1938-ban alapította a *Magyar Urológia* című folyóiratot, melynek főszerkesztője Illyés volt, de a felelős szerkesztő *Minder Gyula*, helyettese *Deutsch Imre*. 1938 és 1942 között a *Magyar Urológus Társaság* elnöke volt, és mint fent említettük 1942 és 1944 vége között a klinika igazgatója. 1944 végén Svájcba távozott, Zürichben élte le életét. Még egy könyvet írt *Lehrbuch der Urologie* címmel.

Babics Antal (1902–1992) a Bakonyban, Lovászpatonán született, sokgyermekes pék családban. A győri bencés gimnáziumban érettségizett, 1929-ben avatták orvosdoktorrá. Rövid kaposvári kitérő után (bátyja ott volt katolikus pap), valamint a front alatt végzett katoniorvosi szolgálat kivételével életét az *Urológiai klinikán* töltötte. Klinikaigazgató 1946 januárjában lett, 1974 július 1-ig vezette e klinikát. Az első 10 év társadalmi, politikai, gazdasági helyzetében kell gondolkodnunk! És pontosan az első tíz év dolgozatainak különnyomatai kerültek elő nemrég két dobozban. Nagyon széleskörű tudományos élet volt a klinikán, az öt nyelven publikált dolgozatok a gyakorlati és a kísérletes urológia minden területét átfogják. Az utóbbit állatműtő, állatistálló (főleg kutyák) is szolgáltatta. Rutin és kísérletes labor, könyvtár, tudományos asszisztensek segítették a munkát. Miközben *Babicsot* kinevezték dékánnak, parlamenti képviselőnek, a horgászszövetség és autóklub elnökének stb., és a *Szovjet–Magyar Baráti Társaság* elnöke is volt. Valószínű egyiket sem kérte, visszautasítani nem lehetett. A Kossuth díjat meg mindenki elfogadta... Az MTA tagja is lett több évtizeden keresztül. Felesége Esterházy grófnő, az első párt, amibe belépett a háború után a *Parasztpárt* volt, és 1956-ban meg miniszter... 1944 végén még üldözöttek bújtak meg belvárosi lakásában (!).

Babics volt az első vezető, aki nem sebészből lett urológus, hanem kezdettől fogva

urológus volt, a funkcionális urológia, a szervmegtartó sebészet úttörője. A nyirokkerin-gés kutatás, kökutató, húgyvérűséggel kapcsolatos kutatások ma is érvényesek. Az ő idejében kezdődött a gyerekurológiai tevékenység, amely *Tóth József* nevéhez fűződik. Az andrológia alapjait *Molnár Jenő* tette le. A mai napig legkiválóbb uroradiológus, *Hajós Endre*, az ő idejében működött. MTA kutatólabor is létesült az 1960–70-es években *Menyhárt János* vezetésével. Elindultak a művese kezelések. Közben doktori disszertációk, könyvek, dolgozatok jelentek meg, és emelkedő számú műteti beavatkozások jellemezték a klinikát az oktató munka mellett. 1970 és 1980 között tíz budapesti osztály és két vidéki egyetem igazgatója is Babics- tanítvány volt.

Ugyanebben az időperiódusban a vidéki egyetemeken is létesültek urológiai klinikák, osztályok.

Huth Tivadar – szintén Illyés tanítvány – lett a pécsi klinika igazgatója 1952-ben. Tudományos érdeklődésének középpontjában az uro-tbc állt. Sok energiát emésztett fel a klinika megszervezése, a város és több megye urológiai ellátásának megszervezése. Utódjai, *Balogh Ferenc* és *Frang Dezső* is Babics tanítványok voltak. Debrecenben és Szegeden a helyiek pályáztak és kapták meg a klinikavezetői megbízatást.

Kortársa volt a sebészből urológiai főorvossá vált *Noszky Aurél* a *János kórházban*. Az urológia több területén volt kitűnő operatőr. Az 1960–70-es években a legtöbb urológiai osztályvezető a klinikáról került ki, de jelentős számban lettek kiváló főorvosok Noszky tanítványai közül is, vidéken és a fővárosban is.

Debrecenben 1955-ben lett urológiai klinika, *Diószeghy György* vezetésével. Urológiai tanszék Szegeden később alakult, részleg, tanszék majd végül klinika lett, és *Skultéty Sándort* nevezték ki vezetőnek. A sebészeti klinikán már urológizált *Németh András*, aki az első magyarországi vesetraszplántációt végezte! Nem ő lett az igazgató.

Az ötvenes, hatvanas években egymás után nyíltak urológiai osztályok a fővárosban és a vidék minden területén. A volt zsidókórházból lett az *Orvostovábbképző Intézet*, ott az urológiai klinikát *Magasi Péter* vezette. Ő is Babics-tanítvány.

Huth nyugdíjazása után a pécsi klinikát a klinikáról pályázó *Balogh Ferenc* kapta, Babics nyugdíjazása után 1974-ben ugyanő a pesti klinikát pályázta sikeresen. Helyét ugyancsak Budapestről *Frang Dezső* foglalta el, 1976-ig.

A '70-es években új szubdisciplína jelent meg, az andrológia, mely *Molnár Jenő* érdeme. Ugyancsak kiemelném *Hajós Endre* nevét, aki az urológiai radiológia kiemelkedő személyisége volt. A klinikáról *Tóth József* a *Heim Pál Kórház* – ma is az országban egyetlen – gyermekurológiai osztályát alapította meg.

Ennek az évtizednek végén gyűrűzött be az alsó húgyúti endoszkópia, azaz a húgy-csővön keresztül végzett prosztatata és húgyhólyag műtétek. A műszert Nyugat-Németországból lehetett beszerezni, a műtét elterjedtsége az egyes intézetek anyagi helyzetétől és/vagy az újításokra törekvő vezetéstől függött. Az utóbbira jó példa a veseátültetés, így került át modernebb szemléletű, bátrabb sebészek kezébe. Az urológia dinamikus fejlődése következtében kiegyenlítettebb volt a főváros/egyetemek és más kórházi osztályok közötti színvonal. Kiemelném *Mohácsi László* nevét, aki Nyíregyházán, vagy *Szomor László* nevét, aki Miskolcon vezetett kitűnő osztályt. (Magam mindkét helyen jártam „tanulmányúton”.)

A Péterfy Sándor utcai osztályon a húgycsősebészet jeles mestere volt *Gyarmaty Fe-*

renc. A nyolcvanas évekre tehető az endoszkópos vesekőműtétek bevezetése. A helyzet itt is ugyanaz volt, mint a többi technikai berendezéssel. Késlekedése a pénztől és a főnök szemléletétől függött. Mára az egyre vékonyabb vesébe és uréterbe vezethető eszközök, a lézeres kőzúzás és -törés alapjaiban változtatta meg az urológiai felsőüregrendszeri endoszkópiát. Meg kell említeni a '80-as években felfedezett, külső energiát használó kőzúzást. A magyar terminológiába is átment: ESWL (németül: *Extrakorporale Stoss-welle Litotripsie*).

Babics nyugdíjazása után az addig Pécssett klinikaigazgatóként dolgozó *Balogh Ferenc* jött vissza a klinikára, és 1984-ig vezette azt. Hasonlóan a már jól működő osztályokhoz, voltak kevésbé jól működők is. Az urológia teljes területét lefedte a klinika tevékenysége, kiegészült egy valódi nefrológiai osztállyal is. Balogh, mint a fővárosi klinika igazgatója, sok munkával jelentős nemzetközi kapcsolatokat is kiépített, sok nemzetközi kongresszuson tartott előadást, jelentek meg könyvei és részt vett az *Európai Urológus Társaság* alapításában. 1986-ban ő szervezte meg az évi kongresszust Budapesten, ami azóta is az utolsó közép-kelet Európában.

A '80-as évekhez érve a még élők, vagy a közelmúltban elhunytak neveit szeretném elhagyni, inkább a tevékenységekre összpontosítok.

A képkalkító diagnosztikában a Röntgen mellett felbecsülhetetlen értéke lett az ultrahang vizsgálatoknak. Ennek elterjedése ismét részben anyagi kérdés volt, részben szemléleti. Általánossá válása a '90-es évek közepére tehető. Ebben az időben már a CT elérhetővé vált, de a készülékek száma limitált volt. Ugyanez volt a helyzet a csontáttétet kimutató izotóp scintigráfiával is.

Az anesztézia és az intenzív terápia magas szintre emelkedése lehetővé tette a nagy, radikális tumorsebészetet is. Nagy vesedaganatok, előrehaladott hólyagdaganatok teljes eltávolítása, helyette bélhólyag készítés, vagy daganatos prosztatata teljes eltávolítása az elmúlt 25–30 év vívmánya. Kezdetben ide tartozott heredaganatos betegek nyirokcsomó áttétjeinek heroikus eltávolítása, de ez a kemoterápia fejlődése révén szinte teljesen visszaszorult.

Említést kell tenni az uroonkológiáról is, mely szó ismét kb. 3 évtizede van a gyakorlatban, valamint említésre méltó az ország egyetlen uroonkológiai osztálya, amit az *Urológiai Klinikán* alapítottunk több mint húsz éve. Itt a sebészeti beavatkozások helyett vagy után (ritkán előtte) végzünk kemoterápiás, hormonterápiás kezelést. Még az osztály megalakulása előtt is végeztünk u.n. lokális kemoterápiát, hólyagba juttattunk kemoterapeutikumot. Ezt csinálták más urológiai osztályok is. Onkológia osztályok csak ezt nem, rajtuk kívül az erre szakosodott onkológiai osztályok is végeznek szisztémás kemo-, ma már immunterápiát is.

Kiemelkedő jelentősége van, hogy a '90-es évek elején a PSA (prosztatata specifikus antigén), mint a prosztatarák markere ismertté vált az országban. OEP támogatásával a rutin közel egy évtizeddel később lett. Ez által több lett a felfedezett prosztatarák és több lett a kuratív műtét. A műtéti szám a nagyobb osztályokon gyorsan növekedett. Előbb nyílt feltárásból, majd növekedett a laparaskópos műtétek száma, nemcsak a prosztatarák műtétjénél, szinte az urológia minden területén.

Vissza kell kanyarodjunk a '70-es évekhez, hogy az újabb, vagy akkor új szubdisciplinával ismertessem az olvasót. Ez a funkcionális urológia. Érhetőbben: vizeletürítési és

-tartási rendellenességek. Többek között a vizelet inkontinencia, mely szó mindenki előtt ismert, de az ellenkezője is előfordul, vizeletképtelenség. Ennek kivizsgálása sok esetben bonyolult, szakértelmet és egy drága berendezést kíván.

Műtétek sokféleségét végeztük, végezzük. Ma már valóban a bonyolult műzáróizom beültetés is rutin. Újabb beavatkozás, a „húgyhólyag-pacemaker”, a „sacralis neuromoduláció”, mely a béna hólyagot készleti működésre.

Az andrológiában a mikro-sebészet, drága és bonyolult mikroszkóp alatt minőségi változást hozott az andrológiai sebészetben. A sperma kryoprezervációja, a protézisek esztétikai célból való alkalmazása, az ebben gyakorlattal bíró onkológiai intézetek kemoterápiás kezelése az utóbbi idők nagy vívmánya.

A daganatos, minden daganat és minden urológiai daganat vonatkozásában igazi nagy ígéretek a molekuláris-biológiai vizsgálatok, amelyek eredményei máris napi gyakorlattá váltak daganatos betegek kezelésében. Urológiai daganatok kezelésében is hamar gyakorlattá válik alkalmazásuk és így a személyre szabott onkológiai kezelés minőségi változást fog hozni. Az „akut” betegből „krónikus” lesz, a progresszió később jelentkezik, a beteg később kerül súlyosabb állapotba.

Nem felejthetjük el, hogy a gyógyszeripar eredményei jelentős segítséget nyújtanak az urológusoknak. Akár az impotencia gyógyítására, akár a vizeletürítési panaszok enyhítésére szolgáló gyógyszerekre gondolok, akár a túlműködéses hólyag konzervatív, gyógyszeres úton való kezelhetőségére.

Megemlítem, hogy gyógyszerre nem reagáló erektilis dysfunkció (impotencia) – pl. súlyos cukorbetegség – esetén van lehetőség pénisz protézis beültetésére is. Egy intézetben, vidéken, férfi-nő átalakító műtétek is történtek. Erkölcsileg megkérdőjelezhető beavatkozások ...!

Az új, ami „nagyot szól”, a robotműtétek. Hazai gyakorlat eredményeit még nem, beszerzési és működtetési árát ismerjük.

Mi jön még? Remélhetően az urológia és a magyar urológia exponenciális fejlődése számos új eredményt hoz a közeljövőben. Nem felejtjük, hogy a magyar urológia részeként tekintjük a marosvásárhelyi orvosegyetem urológiai klinikáját, mely közel 70 éve szolgálja a magyar nyelvű oktatást a határon kívül. Gondolunk a határon kívül, a Kárpát-medencében és az egész világon munkálkodó magyar, vagy magyar származású urológusokra is.

IRODALOM

FIGDOR, Peter Paul: *Biographien österreichischer Urologen*. Wien, Universimed Verlag und Service GmbH, 2007.

KAPRONCZAY Károly: *Gyógyító Budapest*, Budapest, Holnap kiadó, 2011.

REUTER, A. Matthias – REUTER, J. Hans – ENGEL, M. Reiner: *History of endoscopy*. Vol. I–IV, Stuttgart, Max Nitze Museum, 1999.

ROMICS Imre: *90 éves a Semmelweis Egyetem Urológiai klinikája* Budapest, Semmelweis kiadó, 2010.

5. ROMICS Imre: *Adatok a magyar urológia történetéhez*. Budapest, Semmelweis kiadó, 2017.
6. ROMICS Imre: *Urológiai önéletrajz, 1965–2021*. Budapest, Püski kiadó, 2012.
7. SZENDE Béla – SZABÓ Katalin: *Aere perennius / ércnél maradandóbb /*. Budapest, Semmelweis kiadó, 2013.

Prof. Dr. IMRE ROMICS

SUMMARY

The urology, one of the subdiscipline of medical science has been exists since the middle, – end of the 19th century. „Urological” interventions, f.i. circumcision is known and performed during the last 5000 years.

The Hungarian urology can be counted since the first part of the 19th century, when the first urological textbook has been written by Hungarian urologist Viktor Ivanchich.

Balassa’s name should be pointed out among the general surgeons performing operations, interventions on the „urological „ organs. At the second part of the 19th century some surgeons intensively focused on the patients having complains of urological diseases. One of them was the first Géza Illyés. He was appointed to be chief of the urological department of Apponyi Hospital, and later head of the urological department, in the St. Rochus Hospital. In 1920 he was nominated to be the first professor of the Urological Clinic of Peter Pazmany University.

Before Illyés Géza, Antal was an excellent stone crusher in the middle of 19th century. He moved to Vienna to perform most of his operations. He was nominated to be professor of urology in Vienna. he spent his whole life in Austria.

There were some urologists, born in Hungary, but the activities performed in Vienna. Ulmann Imre carried out the first kidney transplantation on dogs. Grünfeld József was one of the pioneers of endoscopy. Zuckerkandl Ottó founded the Urol. Society of Vienna, served as a president of German Urol. Society as well.

The highlight of the Hungarian urology was the two decades between the two WW. The establishment of an independent chair of urology at the Scientific University, urology a subject in the curriculum is one of the turning points of the history of international urology. Over 200 visitors, significant scientific work, a new generation of well skilled urologist is featuring the activity of the Urological Clinic in Budapest.

After WW II were founded the urol. depts of the University in Pécs, Debrecen and Szeged, some new departments in Budapest and dozens in the country.

The technical developments (ultrasound, upper- and lower endoscopy, CT, MR, laparoscopy) promoted the level of urology. By some new subdisciplines, andrology, paediatric urology, functional urology achieved the national urology into European niveau.

GÜNTHER GEYER – A PIONEER IN HISTOCHEMISTRY OF THE 20TH CENTURY

MAKOVITZKY JÓZSEF

Günther Geyer was born Sept. 25th 1930 in Jena, Germany. After graduation from high school, he started an apprenticeship as an electronics mechanic. From 1950 till 1946 he studied medicine at the *Friedrich-Schiller-Universität* in Jena. 1953, while still a medical student he published his first scientific paper in *Anatomischer Anzeiger* (14) entitled *Topochemische Untersuchungen über Acetalphosphatide im Muskelgewebe mit der Plasmalreaktion*. 1954 he already wrote his next publication (*Pathologisch-histologische Bilder*) with the Jena based publisher Gustav Fischer (15)

1957 Günther Geyer gained his theoretical approval as physician. 6 months later after passing board exams in surgery and after 5 more months of internal medicine he was fully certified clinical physician. This proved to be a great advantage for teaching students with relevance to clinical practice (13).

After completing his studies Günther Geyer became research associate at the *Institute of Anatomy of the University of Jena* in the lab of Prof. Dr. Dr. h.c. *Hermann Voss*. 1958 he was asked to hold lectures in *Embryologie für Mediziner*. During the next few years numbers of topics of his lectures a course increased remarkably (17). His doctoral thesis was entitled *Vergleichende topochemische Untersuchungen mit der Reaktion nach Hale und ihrer Modifikation nach G. Müller an einigen Organen und Geweben der weißen Ratte*. (*Comparative topochemical investigations with the Hale reaction and its modification according to Müller in some organs and tissues of the albino rat*) (16). This modification provided increased clarity of stained substrates. In following years Geyer's work focused predominantly on histochemical topics in collaboration with his wife. He described numerous novel findings most of them published in *Acta Histochemica* (44).

1960, Günther Geyer performed a three-month research fellowship at the *Karolinska Institute*. Here his work focused on electron microscopy. In August 1960 Günther Geyer was the only east German participant at the first international (European) conference for Histochemistry in Paris who gave a lecture. 1960 Günther Geyer completed his specialization in Anatomy and was appointed assistant professor. 1961 he became first head of department of histochemistry, the first such department in Germany. Staff of this department included a chemist and a technical assistant. In addition, Günther Geyer established electron microscopy in his department. 1961 Geyer completed his Habilitation thesis *Methodische Untersuchungen über den histochemischen Nachweis von Sauren Mucopolysacchariden* (*Methodical considerations in the histochemical detection of acidic mucopolysaccharides*). According to current chemical nomenclature these are Glycosaminoglycans. Methods described in this thesis are still valid today. Günther Geyer was appointed private docent after his inauguration lecture *Grundlagen der qualitativen Histochemie* (*Basics of quantitative histochemistry*). After retirement of his predecessor

Prof. Dr. H. Voss, Geyer became 1962 commissioner director of the institute of Anatomy in Jena. 1964 Günther Geyer was appointed full professor and Director of the *Institute of Anatomy at the University of Jena*.

Preclinical students who had passed their first medical board exam organized a torch-light procession in honor of Prof. Geyer, accompanied by a jazz band. This procession had 350 participants a led from Jena-Ost to the top of *Jenzig*, a mountain next to Jena (13). Geyers lectures and seminars to students were always well attended. Unforgettable impressions left his Christmas lectures (*Weihnachtsanatomie*). All this is proof that he was a highly dedicated teacher and also a helpful doctoral supervisor. His doctoral students include *Jürgen Roth* (later full professor and honorary doctor in Basel and in Zürich) and *Dankwart Stiller* (who became head of the pathology departments at *the University of Greifswald* and later at the *Martin-Luther-University in Halle/Saale* and member of the *German Academy of Sciences Leopoldina*). All together Günther Geyer supervised 48 doctorands. He published a total of 260 scientific papers tot eh following topics:

1956 – 1970: Development of histochemical methods.

1957 – 1969: Investigations of basement membranes in kidney.

From 1960 on: Electron microscopical studies and ultra-histochemical methods.

From 1965 on: Paneth cells

From 1966 on: Autoradiography, foundation of a new histochemical department.

From 1969 on: Freeze substitution and immuno- ultra-histochemistry.

Studies of erythrocyte glycocalyx.

From 1970 on: Commencement of research on noise damages to colleen.

From 1973 on: Freeze etching techniques.

From 1974 on: Use of optical methods for studies on erythrocyte membranes (e.g. polarization microscopy combined with topo-optical reactions).

Prof. Geyer restructured his institute between 1964 and 1969 which he already had started 1962. Next to the already existing histochemical division (staffed with an chemist, Dr. rer. nat. *Herwart Feuerstein* and a medical technician, since 1968 Mrs. *Ulla Möller*) he founded a chemical/biochemical division (staffed with a biochemist, Dr. rer. nat. *Dietger Stibenz* and a physicist Dr. rer. nat. *Christian Scheven*). A third division was installed for autoradiography and for biorheology (42,43,44,45).

Prof. Günther Geyer was a skilled histochemistry. Methods for electron microscopical procession of tissues were published in 2 volumes *Ultrahistochemistry* (1969 and 1973) still valid today. A third monograph *Elektronenmikroskopische Histochemie: Nachweis- und Kontrastierungsmethoden für Kohlenhydrate, Proteine und Aminosäuren, Nucleinsäuren, Lipide und Mineralstoffe*, (*Elektron-mikroskopical histochemistry: Detection and methods for contrasting of carbohydrates, lipids and minerals*) war published in *Handbuch der Histochemie*. (18,21). A textbook for medical students authored by Geyer *Histologie und mikroskopische Anatomie (Histology and microscopical anatomy)* was continued by his successors (29,33).

In 1968 Günther Geyer became member of the scientific and social council of Jena university. From 1970 to 1972 he was director of medical research and from 1972 to 1976 he was chairman of the society of topochemistry and electron microscopy of the

GDR. Since 1975 he was member of the *Polish Society for Histochemistry and Cytochemistry*. 1978 he was appointed their honorary member (13,42,43,45,88).

1975 Günther Geyer was invited to conduct 3-month lecture tour through the Soviet Union where he held 22 lectures on anatomy and on histochemistry. During this journey he was also able to try a Japanese electron microscope (which was quite advanced at that time). In course of this visit a long-lasting exchange of young scientists between Jena and Akadem gorodok was agreed upon (13,68).

Günther Geyer was member of the *International Federation of National Societies of Histochemistry and Cytochemistry* and of the *European Federation of National Societies of Histochemistry and Cytochemistry*. Both societies appointed Geyer as member of the organizing committee for the international congress of histochemistry, held in Bukarest 1976. 1977 he made suggestions for the *International Society of Histochemists* which unfortunately were not considered (13).

1980 he was invited speaker for the *European Congress of Histochemistry* in Brighton and for its satellite symposium at the *European Conference of Pathology* in Budapest (26). In September 1980 Geyer was invited to Leyden (Holland) to give lectures on histochemistry and ultra- histochemistry in the institute of anatomy, invited by Prof. *P. van Duijn* (104). Günther Geyer was looking forward to these trips however he could not accept any of these invitations due to his deterioration health.

Prof. Geyers Institute was regularly visited by friends and fellow scientists, among them e.g. *A.G.E. Pearse* (London) who came to Jena on easter 1975. Pearse offered Geyer the continuation of his book *Histochemistry, theoretical and applied* (one of the most important textbooks in the field). This book was continued much later when Pearse was already 70 by 5 authors whom Geyer had suggested (72). Other visitors to Jena were: *J. E. Scott* (England), *P. van Duijn* (Holland, Leiden), *J. Kawiak* (Polen), *P. Rumjantzew* (Sowjetunion), *F.H. Kasten* (USA), *Yamagata* (Japan) (13,40,68,).

When Günther Geyer was diagnosed with is ultimately lethal ailment, he concentrated even harder on his work. In his last month's his day started with lectures until 10 a.m. Then he received transfusions twice a week. Sometimes he started meetings with his coworkers as early as 7 am to discuss ongoing scientific projects. End of 1979 and early 1989 Prof. Geyer explained his scientific plans to the author in several letters and in audio cassettes (13,22).

Even 1979 when he was hospitalized in the *Charité* he remained with his institute in permanent contact. Audiotapes and written materials were collected twice a week. Geyer wanted to be regularly updated on progress of his various research topics. Only four days prior to death he worked in his hospital bed.

Privately Günther Geyer slowly opened up to the Autor during their 6-year collaboration. He was interested in art (sculptures and paintings), in classical music (Bach, Mozart, Beethoven) and in theater. In addition, he was an outstanding piano player. Together with his family he enjoyed trips to the Hohe Tatra or to the Baltic Sea. He was an understanding father and he used to say „*I owe much to my wife*“.

Prof. Geyer was renowned in the GDR as successful university teacher and a highly demanded speaker. When he was offered chairmanship of anatomy in Berlin (succession of Prof. Dr. *Anton Johannes Waldeyer*) 1967 he declined (13).

Scientific focus of Günther Geyer and his coworkers were functional features of human erythrocytes. They were especially interested in changes of the cell surface during fixation, the so called vesiculation as well as effects of various enzymatical and chemical treatments.

In detail Geyer asked these questions: How are surface features changed under various conditions (isotonic, hypotonic, hypertonic solutions)? What are the mechanisms of erythrocyte maturation? How occurs removal of nuclei and how are aged erythrocytes removed? Which conditions are optimal for their conservation? Which are the changes of membrane surfaces after chemical or enzymatic treatment, e.g. with Prokain or saccharose? How are special positions of glycoprotein chains and of terminal sialinic acid residues affected? (1,4,23, 24,25,26,27,28,34,35, 36,37,46,47,48,49,50,51,52,53,54,59,60,)

To address these questions Geyer employed various techniques: He used electron microscopical- and light microscopical methods: e.g. polarization microscopy with so called topo- optical reactions according to Romhányi. In addition, they used chemical and biochemical methods including electrophoresis. Geyer published numerous histochemical studies on erythrocytes. Some manuscripts with his results were even published after his much too early death (30,31,32,34,35,36,37,96,97,98,99,100,101,102).

Doctoral theses on the erythrocyte, supervised by Günther Geyer were performed by Rosemarie Fröber, Martin Gliesing, Hartmut Oehring, Cornelius Lemke, und Michael Fröhner (12,30,71). Dr. rer. nat. Dietger Stibenz, was Günther Geyers coworker for many years and Dr. med. Josef Makovitzky wrote his habilitation thesis on this topic. This thesis was published in memory of his Mentor in *Progress in Histochemistry and Cytochemistry* (Vol. 15, No. 3 1984(67)). The thesis of Dietger Stibenz was *enteilter Milieu- und konservierungsbedingte Strukturveränderungen der Membran menschlicher Erythrozyten* (92, Jena 1985)

The *topo-optical Toluidinblue-Reaction* according to Romhányi opened the possibility to study special orientation of bound substrates in histological specimen (6,7,8,9,10, 11,38, 39,73,74,75,76,77,78,79,80,81,82,83,84,85,86). This is based on binding of dye molecules to anisotropic structures, e.g. basic Toluidinblue-molecules to sialic acid residues on glycocalyx and the resulting metachromasia and double facture visible in polarization microscopy. A reduction of this induced effect reflects an increasing spacial entropy of sialic acid residues of the glycocalyx, binding the dye. This is predominantly the extracellular glykophorin A-segment bearing the majority of sialic acid.

Prof. Geyer and his coworkers studied the influence of hypotonic and of hypertonic stress, of ion concentration and of pH on erythrocyte membranes. According to the findings of Geyer and of Geyer & Makovitzky is the topo-optical Toluidinblue-reaction a particularly sensitive parameter for the detection of a structurally changed (or unchanged) glycocalyx of the erythrocyte membrane (e.g. in cases of cryoconservation or after enzymatic treatment, 23,26, 27).

The erythrocyte membrane remained main research topic at the institute of anatomy of the University of Jena even after Prof. Geyers death until the retirement of his successors Prof. Dr. Werner Linß (Anatomie 1) and Prof. Dr. Karl-Jürgen Halbhuber (Anatomie 2).

Prof. Dr. Günther Geyer passed away June 18th 1980 in Jena. His funeral took place June 26th 1980 at the Nordfriedhof of Jena.

Inspire of his much too short lifetime he left a rich scientific heritage. End of 1980 was a symposium held in *Leipzig on Electron microscopy in the GDR* which had been planned by Gynther Geyer. The topic of this symposium was: *Chromatin structure and cytoplasmic activity – in memoriam of Günther Geyer*.

Further symposia in memory of Günther Geyer were performed 1985 and 1990 at the University of Jena. Manuscripts of lectures given at these symposia were published (3,5,41,61,66,69,70,89,92,94,100, 105)

Prof. Dr. Günther Geyer and his scientific work will prevail in the memory of his students.

LITERATURE

1. BÄUMLER, H. – HAUBLER, K–J. – STIBENZ, D. – LERCHE, D.: Topo-optical investigations of human erythrocyte glycocalyx conformational changes induced by dextran. *Biochim. Biophys. Acta*, 1987. 923: 22–28.
2. DHOM, G.: *Geschichte der Histopathologie*. Springer Verlag, Berlin–Heidelberg, 2001.
3. FANGHÄNEL J.: Grußworte und Würdigung der Leistungen Günther Geyers in Lehre und Ausbildung. *Wissenschaftliche Zeitschrift*, 1986.Jg. 35. Heft 3. ; *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung*. Friedrich-Schiller-Universität, Jena, 264–265.
4. FEUERSTEIN, H. – GEYER, G.: Eine Modifikation der Sialinsäure-Bestimmung am Erythrozyten. *Folia Haematol.*, 1978, 105: 679–683.
5. FEUERSTEIN, H.: Alcianblau-nicht nur eine Färbereagenz. *Wissenschaftliche Zeitschrift*. 1986. Jg. 35. Heft 3. *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung*. Friedrich-Schiller-Universität, Jena. 299–300.
6. FISCHER, J.: Demonstration of microorganisms in tissues by the ABT and KOH-ABT topo-optical reactions. *Acta Morphol. Acad. Sci. Hung.*, 1976. 24: 203–214.
7. FISCHER, J.: Optical polarization reveals different ultrastructural molecular arrangement of polysaccharides in the yeast cell walls. *Acta Biol. Acad. Sci. Hung.*, 1977. 28: 49–58.
8. FISCHER, J.: *The orientation of the macromolecules changable to polyaldehydes and their polarization optical analysis in complex biological membranes: Habilitationsschrift*. Pécs, 1978. (ungarisch)
9. FISCHER, J.: Studies on the molecular arrangement of RNA in tissues with selective topo-optical reaction of RNA. *Histochemistry*, 1979. 59: 325–333.
10. FISCHER, J.: Ultrastructure of elastic fibres as shown by polarization optics after the topo-optical permanganate-bisulfite-toluidine blue (PBT) reaction. *Acta Histochem.*, 1979. 65: 87–89.
11. FISCHER, J. – EMÖDY, L.: Molecular order of carbohydrate components in cell walls of bacteria, fungi and algae according to the topo-optical reaction of the vicinal OH groups. *Acta Microbiol. Acad. Sci. Hung.*, 1976. 23: 97–108.

12. FRÖHNER, M.: *Der Einfluß des pH-Wertes auf die Interaktion von Proteinen der Erythrozytenmembran der Menschen: MD Thesis.* Jena, 1996.
13. GEYER, A. (Frau Dr. med.): Persönliche Mitteilungen
14. GEYER, G.: Topochemische Untersuchungen über Azetalphosphatide im Muskelgewebe mit der Plasmalreaktion. *Anat. Anz.* (Jena), 1953. 100: 100–102.
15. GEYER, G.: *Pathologisch-histologische Bilder.* Jena, VEB Gustav Fischer Verlag, 1954.
16. GEYER, G.: Vergleichende topochemische Untersuchungen mit der Reaktion nach Hale und Ihrer Modifikation nach G. Müller an Organen und Geweben der weißen Ratte. *Acta Histochem.*, 1958. 5: 62–78.
17. GEYER, G.: Histochemie der Weißkörper. In.: *100 Jahre Histochemie in Deutschland.* Hrsg. v. W. Sandritter. Stuttgart, Schattauer Verlag, 1964. 9–13.
18. GEYER, G.: *Ultrahistochemie. Histochemische Arbeitsvorschriften für die Elektronenmikroskopie.* 2. überarb. erw. Aufl. Jena, VEB Fischer Verlag, 1973.
19. GEYER, G. – LINSS, W.: Digitonin induced rearrangement of membrane constituents of aldehyde fixed erythrocytes. *Z. Mikroskop. Anat. Forsch.*, 1974. 88: 627–631.
20. GEYER, G. – HALBHUBER, K. J. – FEUERSTEIN, H.: Spatial arrangement of some erythrocyte membrane receptor sites. *Acta Histochem.*, 1976. 35: 541–546.
21. GEYER, G.: Elektronenmikroskopische Histochemie. Teil 1.: Nachweis- und Kontrastierungsmethoden für Kohlenhydrate, Proteine und Aminosäuren, Nukleinsäuren, Lipide und Mineralstoffe. In: *Handbuch der Histochemie.* Hrsg. v. Graumann W., Neumann K. Vol I/3. New York, G. Fischer Verlag, 1977.
22. GEYER, G.: persönliche Mitteilungen 1979, 1980
23. GEYER, G.: How sensitive may cytochemical methods detect alterations of the glycocalyx? *Basic Appl. Histochem.*, 1980. 24: 3–15.
24. GEYER, G. – LINSS, W.: Toluidine blue staining of cartilage subunit. *Acta Histochem.*, 1976. 61: 127–134.
25. GEYER, G. – LINSS, W. – MAKOVITZKY, J.: Electron microscopic toluidine blue staining of erythrocyte membrane. *Anat. Anz.*, 1978. 143: 291–295.
26. GEYER, G. – MAKOVITZKY, J.: Erythrocyte membrane topo-optical staining reflects glycoprotein conformational changes. *J. Microscopy*, 1980. 119: 407–414.
27. GEYER, G. – MAKOVITZKY, J.: Nicht publizierte Ergebnisse. (1979, 1980)
28. GEYER, G. – LINSS, W. – HALBHUBER, K.-J. – STIBENZ, D. – MAKOVITZKY, J. – BRUCHHAUS, H.: Reversible conformational changes of plasmalemmal glycoproteins. *Acta Histochem.*, 1977. 60: 283–291.
29. GEYER, G. – LINSS, W. – MEYER, H.W. – MAKOVITZKY, J. – FEUERSTEIN, H. – STIBENZ, D.: Alteration of nucleating erythroblast glycocalyx. *Acta Histochem.*, 1979. 64: 23–36.
30. GEYER, G.: *Histologie und mikroskopische Anatomie.* Leipzig, Georg Thieme Verlag, 1980.
31. GLIESING, M.: *Topo-optische Untersuchungen an der Membran intakter und alterierter Erythrozyten: MD Thesis.* Jena, 1987.
32. GLIESING, M. – STIBENZ, D. – MAKOVITZKY, J.: Topo-optical investigations

- of human erythrocyte glycocalix age-related changes. *Histochemistry*, 1984. 81: 187–193.
33. GLIESING, M. – HALBHUBER, K.J.: Topo-optical studies of gradually disintegrated erythrocyte membrane derivatives: Different kinds of ghosts. *Acta Histochem.*, 1989. 86: 117–121.
34. *Grundriss der normalen Histologie und mikroskopischen Anatomie*. Von Hermann Voss, Günther Geyer (Mitarb.) Stuttgart. Georg Thieme Verlag, 1968.
35. HALBHUBER, K.J. – FEUERSTEIN, H. – FRÖBER, R. – STIBENZ, D. – LINSS, W. – GEYER, G.: Sialingehalt und IgG-Bindung der Glykokalyx konservierter Erythrozyten. *Folia Haematol.*, 1979. 106: 382–388.
36. HALBHUBER, K.J. – FEUERSTEIN, H., STIBENZ, D., LINSS, W.: Membrane alteration during banking of red blood cells. *Biomed. Biochim. Acta*, 1983. 42: 337–341.
37. HALBHUBER, K.J. – GLIESING, M., STIBENZ, D., MAKOVITZKY, J.: Topo-optical investigations of human erythrocyte glycocalyx age-related changes. *Histochemistry*, 1984. 81: 187–193.
38. HALBHUBER, K.J. – OEHRING, H. – GLIESING, M. – STIBENZ, D.: Polarization- human erythrocyte glycocalyx age-related changes. *Histochemistry*, 1985. 82: 193–200.
39. KAMERLING, J.P. – MAKOVITZKY, J. – SCHAUER, R. – VLIEGENHART, J.F.G. – WEMBER, M.: The nature of sialic acids in human lymphocytes. In: *13th FEBS Meeting*, Jerusalem, 1980. Abstract 180 C4–P3
40. KAMERLING, J.P. – MAKOVITZKY, J. – SCHAUER, R. – VLIEGENHART, J.F.G. – WEMBER, M.: The nature of sialic acids in human lymphocytes. *Biochim. Biophys. Acta*, 1982. 714: 351–355.
41. KAWIAK, J.: In memoriam of Prof Dr. Günther Geyer. *Folia Histochem. Cytochem.* (Warszawa), 1981. 19: 133–134.
42. LEMKE, C. – LINSS, W.: Ultrahistochemische Charakterisierung des enukleierenden Erythroblasten. *Wissenschaftliche Zeitschrift*. 1986. Jg. 35. Heft 3. *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung*. Friedrich Schiller Universität Jena, 386–387.
43. LINSS, W.: In memoriam Günther Geyer, 25.9.1930 – 18.6.1980. *Anat. Anz.* 1981. 149: 193–209.
44. LINSS, W. – KASTEN, F.H.: A tribute to Günther Geyer (1930–1980). *Histochem. J.*, 1983. 15: 1051–1053.
45. LINSS, W.: Günther Geyer – ein Leben für die Histochemie. *Wissenschaftliche Zeitschrift* 1986. Jg. 35. Heft 3. *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung*. Friedrich Schiller Universität, Jena. 261–265.
46. LUPPA, H.: In memoriam Günther Geyer. *Basic Appl. Histochem.*, 1981. 25: 1–2.
47. MAKOVITZKY, J. – GEYER, G.: Untersuchungen über die Toluidinblau-färbung der Glykokalyx. *Histochemistry*, 1977. 50: 261–270.
48. MAKOVITZKY, J.: Topo-optische Färbung der Erythrozytenmembran mit Thiazin- und Chinolinfarbstoffen. *Histochemistry*, 1978. 55: 319–324.
49. MAKOVITZKY, J.: Untersuchungen über die anisotrope 1.9-Dimethyl-Methylenb-

- lau- und N,N'-Diäthylpseudoisocyaninchloridfärbung der Glykokalyx. *Histochemistry*, 1978. 59: 55–66.
50. MAKOVITZKY, J.: Zur Eignung weiterer Thiazin- bzw. Chinolin-Farbstoffe für die topo-optische Reaktion am Plasmalemm. *Histochemistry*, 1978. 59: 67–72.
51. MAKOVITZKY, J.: Topo-optical examination of lymphocyte membrane (a polarization microscopic study). In: *Glycoconjugates: Proc. of the 5th International Symposium, Kiel, 1979*. Hrsg. v. Roland Schauer. Stuttgart, G. Thieme Publ., 195–196.
52. MAKOVITZKY, J.: Topo-optische Reaktionen und ihr Wert für die submikroskopische Membranforschung. *Jenaer Rundschau*, 1980. 25, 116–120.
53. MAKOVITZKY, J.: *Submikroskopischer Aufbau der menschlichen Erythrocyten-, Lymphocyten- und Blutplättchen Membran auf Grund polarisationsoptischer Analysen: Habilitationsschrift*. Budapest–Jena, 1980.
54. MAKOVITZKY, J.: Topo-optische Reaktionen an menschlichen Erythrozyten. *Acta Histochem.* 1980. Suppl. Bd. XXI. 181–187.
55. MAKOVITZKY, J.: Ein topo-optischer Nachweis von C₈ – C₉-unsubstituierten in der Glykokalyx von Erythrozyten. *Acta Histochem.*, 1980. 66: 192–196.
56. MAKOVITZKY, J.: On the composition of the membrane of human lymphocytes. In: *Glycoconjugates: Proceedings of the 6th International Symposium, Tokyo, 1981* Eds T. Yamakawa et al. Tokyo, Japan Scientific Press, 126–127.
57. MAKOVITZKY, J. – BOZSÓKY, S. jr. – LÁSZLÓ, E.: Topo-optical reactions of the human blood platelet membrane. *Histochemistry*, 1983. 79: 281–287.
58. MAKOVITZKY, J. – LÁSZLÓ, E. – BOZSÓKY, S. jr.: Polarization optical investigations by topo-optical reactions of various blood platelet aggregates. *Histochemistry*, 1983. 79: 477–481.
59. MAKOVITZKY, J.: Polarization optical analysis of blood cell membranes. *Prog. Histochem. Cytochem.*, 1984. 15: No 3: 1–100.
60. MAKOVITZKY, J.: The sterical order of the sialic acid in the microvillous layer of the human duodenal mucosa. *Acta Histochem. Suppl.*, 1990. 38: 189–193.
61. MAKOVITZKY, J.: The topo-optical analysis of the blood cell membranes. In: *Neue Methoden in der Histochemie und ihre Anwendung. Gedenksymposium aus Anlaß des 10. Todestages von Prof. Dr. med. habil. Günther Geyer*. Jena, Friedrich Schiller Universität, 1991. pp. 88–92.
62. MAKOVITZKY, J.: George Romhányi (1905–1991): Pioneer in amyloid research and polarization microscopy, on the 100th anniversary of his birth. *Amyloid*, 2005. 12: 251–257.
63. MAKOVITZKY, J.: A brief biography of George Romhányi (1905–1991): Professor, enthusiastic teacher of human pathology, exceptional personality and a pioneer of polarization microscopy in the 20th century. *Acta Histochem., Romhányi Special Issue*, 2006. 108: 165–173.
64. MAKOVITZKY, J.: The topo-optical investigations of glycoconjugates in bio membranes and amyloid. *Rechtsmedizin: Festschrift für Prof. Dr. med. Dr. hsc. Stefan Pollak zum 60. Geburtstag*. Hrsg. v. Michael Bohnert. Lübeck, Schmidt-Römhild Verlag, 2009. 27–38.
65. MAKOVITZKY, J. – RICHTER, S.: The relevance of aldehyde-bisulfite toluidine

- blue reaction and its variants in the submicroscopic carbo-hydrate research. *Acta Histochem., Fischer's Special Issue*, 2009. 111: 273–291.
66. Moderne Methoden in der Histochemie und Ihre Anwendung. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität, Naturwissenschaftliche Reihe*, 1986. 35: 257–405. (25 Jahre Histochemie für Anatomie; Erstes Günther Geyer Gedenk-Symposium in Jena, 1985).
67. MUSS, W.: Bericht über die Monographie „Polarization optical analysis of blood cell membranes. *Progr. Histochem. Cytochem.*, 15: No.3 (1984) Autor: Josef Makovitzky.
68. MÜLLER, S. – MOHORN, M. – VOLKNER, E.: Zum 90. Geburtstag von Dr. Anneliese Geyer. *Ärzteblatt Thüringen*, 10/2020. 42–43.
69. *Neue Methoden in der Histochemie und Ihre Anwendung. Gedenksymposium aus Anlaß des 10. Todestages von Prof. Dr. med. habil. Günther Geyer*. Jena, 1990. Friedrich Schiller Universität, 1991. 131–136.
70. OEHRING, H. – HALBHUBER, K.J. – GLIESING, M.: Topo-optische Charakterisierung der Erythrozytenglykokalyx. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena, Naturwissenschaftliche Reihe: Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung*. 1986. 35: 332–333.
71. OEHRING, H.: *Eliminationsmechanismen alterierter Erythrozyten: MD Thesis*. Jena, 1986.
72. PEARSE, A.G.E.: Persönliche Mitteilung.
73. ROMHÁNYI, GY.: A polarisációs mikroszkópia szerepe a submikroszkópos szerkezet-kutatásban. *Morphol. Igü. Orv. Szle*, 1962. 2: 161–179.
74. ROMHÁNYI, G.: Über die submikroskopische strukturelle Grundlage der metachromatischen Reaktion. *Acta Histochem.*, 1963. 15: 201–233.
75. ROMHÁNYI GY.: *A kötőszövet sejtközi állományának ultrastrukturájáról topooptikai reakciók, polarisációs optikai vizsgálata alapján : tudományok doktora értekezés.* (On the ultrastructure of the intercellular substance established on the basis of polarization optical examination of topo-optical reactions: DSc. Thesis). Pécs, 1966.
76. ROMHÁNYI, G.: Über topo-optische Reaktionen und ihre Bedeutung für die submikroskopische Strukturforschung. *Die heutige Stellung der Morphologie in Biologie und Medizin: International Symposium, Berlin, 1968*. Hrsg. v. L.H. Kettler. Berlin, Akad. Verl., 1970. 537–545.
77. ROMHÁNYI GY.: *Topooptikai reakciók és szerepük a biológiai ultra-struktúra kutatásokban: akadémiai székfoglaló előadás.* (Antrittsvorlesung an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am 25.März 1983). Budapest, Akad. K., 1988. (Értekezések, emlékezések.)
78. ROMHÁNYI, GY.: A membrán-glikoproteinek ultrastrukturális és sejtbiológiai vonatkozásai (Die ultrastrukturelle und zellbiologische Eigenschaften der Membranglykoproteine). *A biomembránok szerkezete és működése*, szerk. Somogyi János. Budapest, Akadémiai Kiadó 1989. 1. köt. 73–91.
79. ROMHÁNYI, GY. – MOLNÁR, L. – NÉMETH, Á.: Ultrastructural differences in cell membranes of erythrocytes, myeloid and lymphoid cells as shown by topo-optical reactions. *Histochemistry*, 1974. 39: 261–276.

80. ROMHÁNYI, G.: Topo-optical reactions in ultrastructural research. *Morphol. Igü. Orv. Szle*, 1973. 13: 292–302.
81. ROMHÁNYI, G. – DEÁK, G. – FISCHER, J.: Aldehyde bisulfite-toluidine blue (ABT) staining as a topo-optical reaction for demonstration of linear order of vicinal OH groups in biological structures. *Histochemistry*, 1975. 43: 333–348.
82. ROMHÁNYI GY.: A biológiai membránok ultrastrukturájáról optikai analízisek tükrében. *MTA Biol. Oszt. Közlem.*, 1975. 18: 1–19.
83. ROMHÁNYI GY.: Törekvéseink a mikroszkópos morphológiától a finom szerkezeti kutatás felé. *A Pécsi Orvostudományi Egyetem évkönyve 1976/77 tanév*. Pécs, POTE, 1978. 150–163.
84. ROMHÁNYI, G.: Ultrastructure of biomembranes as shown by topo-optical reactions. *Acta Biol. Acad. Sci. Hung.*, 1978. 29: 311–365.
85. ROMHÁNYI, G.: The topo-optical reactions and their roles in biological ultrastructure research. In: *Lecture at the Hungarian Academy of Sciences*, ed. by Tolnai M. (25th March 1983). Budapest, Akad. K., 1988.
86. ROMHÁNYI GY.: 50 év kórbonctana a visszaemlékezés tükrében (50 Jahre Pathologie im Spiegel der Erinnerung: Festvortrag). *A Magyar Pathologusok Társasága megalapításának 50 éves jubileuma alkalmából a Társaság által rendezett ünnepi tudományos ülés előadásai. Kecskemét, 1982. okt. 14–16.*, szerk. Jellinek Harry et al. Kecskemét, Petőfi Nyomda, 1983. 53–59.
87. ROMHÁNYI GY.: *Topooptikai reakciók és szerepük a biológiai ultra-strukturakutatásokban: Akadémiai Székfoglaló előadás*. (Antrittsvorlesung an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am 25. März 1983 Die Rolle der topo-optischen Reaktionen in der biologischen Ultrastruktur-Forschung). Budapest, Akad. K., 1988. (Értekezések, emlékezések)
88. SCHARF, J.H. – VOIGT, G.E. – DORN, A.: Prof. Dr. sc. med. Günther Geyer, 25. September 1930 bis 18. Juni 1980. *Acta Histochem.*, 1981. 68: p. 41.
89. SCHEVEN, G.: Submikroskopische Strukturanalyse von Zellbestandteilen und Interzellulärsubstanzen mit histochemisch-polarisationsoptischen Methoden. *Wissenschaftliche Zeitschrift* 1986. Jg. 35. Heft 3. – *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung. Friedrich Schiller Universität Jena*. 330–331.
90. SCHEVEN, C. – STIBENZ, D.: Die Elastizität der Erythrozytenmembran: Übersicht und Versuch einer Deutung auf Grund neuerer Daten zur Ultrastruktur des Membranskeletts. *Gegenbaurs Morphol. Jahrb.*, 1983. 129: 287–298.
91. SCHEVEN, C. – UNGER, J. – RUMPEL, E. – GEYER, G.: Formwandel und Verformbarkeit konservierter Erythrozyten. *Folia Haematol.*, 1980. 107: 89–103.
92. SCHEVEN, C. – JURKE, A.: On the pH dependence of the binding of toluidine blue to fixed erythrocytes. In: *Neue Methoden in der Histochemie und ihre Anwendung. Gedenksymposium aus Anlaß des 10. Todestages von Prof. Dr. med. habil. Günther Geyer*. Jena, Friedrich Schiller Universität, 1991. 127–129
93. STIBENZ, D.: *Milieu- und konservierungsbedingte Strukturveränderungen der Membran menschlicher Erythrozyten: Habilitations-schrift*. Jena, 1985.
94. STIBENZ, D.: Vergleichende biochemische und ultrahistochemische Untersuchun-

- gen an Erythrozyten- und Vesikelmembranen. *Wissenschaftliche Zeitschrift*, 1986. Jg. 35. Heft 3. *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung. Friedrich Schiller Universität Jena.* 360–361.
95. STIBENZ, D.: Persönliche Mitteilungen 1979, 1982.
96. STIBENZ, D.: Die Struktur der Erythrozytenmembran. *Acta Histochem.*, 1986. Suppl. 33.: 99–106.
97. STIBENZ, D. – GEYER, G.: Conformational calculations of the N-terminal hydrophilic segment of human erythrocyte glycophorin. *Folia Haematol.*, 1980. 107: 787–792.
98. STIBENZ, D. – GEYER, G.: Conformational state of the external segment of glycophorin A. IX. *International Symposium on Structure and Function of Erythroid Cells. Berlin*, 1980.
99. STIBENZ, D. – GEYER, G.: Remarks on the spatial structure of external segment of glycophorin A. *Folia Haematol.*, 1982. 109: 251–254.
100. STIBENZ, D. – HALBHUBER, K.-J. – FEUERSTEIN, H. – FRÖBER, R. SCHEVEN, C. – LINSS, W.: Morphologische, biophysikalische und histochemische Untersuchungen an ACD-AG und CPD-AG-konservierten Erythrozyten. *Probl. Hämatol. Transf. Transpl.*, 1982a. 9: 10–17.
101. STIBENZ, D. – HALBHUBER, K.-J. – FEUERSTEIN, H. – LINSS, W.: Remodelling of erythrocyte membranes by vesiculation. *Studia Biophys.*, 1982b. 90: 137–138.
102. STIBENZ, D. – HALBHUBER, K.J. – FEUERSTEIN, H. – LINSS, W.: Vesikulation von Erythrozyten. IV. Quantifizierung von Vesikulationsraten von Standard-flüssigkonserven. *Folia Haematol.*, 1982c. 109: 612–620.
103. STIBENZ, D. – MAAK, B. – LINSS, W. – HALBHUBER, K.J.: Further investigation on storage-dependent alteration of the human erythrocyte membrane-vesicles from blood preserves and haemostasis. X. *International Symposium on Structure and Function of Erythroid Cells. Berlin*, 1983.
104. VAN DUIJN, P.: Günther Geyer. *Proc. Roy. Microsc. Soc.*, January 1981. 16/1 4
105. ZIMMERMANN, N. – PÄTZOLD, L. – LINSS, W. – HALBHUBER, K.J.: Erythrophagozytose in der Milz. *Wissenschaftliche Zeitschrift* 1986. Jg. 35. Heft 3. *Naturwissenschaftliche Reihe Moderne Methoden der Histochemie und Ihre Anwendung. Friedrich Schiller Universität, Jena.* 384–385.

Prof. Dr. med. JOSEF MAKOVITZKY
(Universität Heidelberg und Universität
Freiburg i. Br.)

SUMMARY

Günther Geyer was born Sept. 25th 1930 in Jena. He passed away June 18th 1980 in his home town. From 1948 – 1950 he worked as an electronics mechanic. From 1950–1956 he studied medicine at the Friedrich Schiller University. He completed his studies with a

histochemical doctoral thesis. 1958 he accepted a teaching assignment for embryology at the department of Anatomy in Jena. 1961 Günther Geyer became head of the newly founded Department of Histochemistry. He completed his habilitation 1961. 1962 he was appointed vice director of the Institute of Anatomy 1964 Günther Geyer became full professor and director of the institute, which he restructured: In addition to the department of electron microscopy he formed a department of microscopy (fluorescence and polarization microscopy) and a department of chemistry, biochemistry and biorheology.

Since 1969 Günther Geyer's research focused on studies of erythrocytes. His book *Ultrahistochemie* was published 1969, 2nd. Edn. 1973. His monograph *Elektronenmikroskopische Histochemie* was part of the series *Handbuch der Histochemie*. Geyer was member of several international histochemical societies. He gave lectures to his students as long as his health permitted this. Until today his scientific work is considered a milestone in histochemistry. Symposia in memory of Günther Geyer were held in Jena 1985 and 1990.

Keywords: Anatomy. Light- and electron microscopy-histochemistry-Polarization optical microscopy- Red blood cell

ZUSAMMENFASSUNG

Günther Geyer wurde am 25.09.1930 in Jena geboren und verstarb am 18.06.1980 in seiner Heimatstadt. Von 1948 bis 1950 arbeitete er als Elektromechaniker. Von 1950 bis 1956 absolvierte er an der Friedrich-Schiller-Universität sein Studium der Humanmedizin, das er mit einer histochemischen Doktorarbeit abschloss.

1958 erhielt er am Anatomischen Institut Jena einen Lehrauftrag für Embryologie. Ab 1961 leitete er dort die neugeschaffene Abteilung für Histochemie. Geyer habilitierte sich im Jahr 1961. 1962 wurde er kommissarischer Direktor des Anatomischen Instituts, 1964 ordentlicher Professor und Leiter des Instituts, das er neu gliederte: Neben der Elektronenmikroskopie wurden eine Abteilung für Mikroskopie (Fluoreszenz- und Polarisationsmikroskopie) und eine Abteilung für Chemie, Biochemie und Biorheologie gegründet.

Seit 1969 stand die Untersuchung der Erythrozyten im Mittelpunkt von Günther Geyers Forschung. Sein Werk *Ultrahistochemie* wurde 1969 und 1973 verlegt. Die *Elektronenmikroskopische Histochemie* ist 1977 in der Reihe *Handbuch der Histochemie* erschienen. Geyer war Mitglied von mehreren internationalen histochemischen Gesellschaften. Solange es ihm gesundheitlich möglich war, hat er Studentenvorlesungen gehalten. Sein wissenschaftliches Werk gilt bis heute als ein Meilenstein in der Histochemie. 1985 und 1990 fanden in Jena jeweils Symposien zum Gedenken an Günther Geyer statt.

GÜNTHER GEYER A XX. SZÁZADI HISZTOKÉMIA EGYIK ÚTTÖRŐJE

ÖSSZEFOGLALÁS

Günther Geyer Jénában 1930 szeptember 25-én született és Jénában, 1980 június 18-án hunyt el. 1948–1950 elektroműszerész, 1950 és 1956 között a Friedrich Schiller Jena (a jénai Egyetem) orvosi fakultásán diplomát kap, melyet hisztokémiai doktori disszertációval zárt le. 1958-ban az Embryologia megbízott előadója. 1961 az Anatómia Intézet hisztokémiai részlegének vezetője. 1961 habilitáció. 1962 az intézet ideiglenes (megbízott-), majd 1964-ben kinevezett igazgatója. Az intézetet átszervezte: elektronmikroszkópia mellett az autoradiográfia is helyett kapott, a mikroszkópos részleg (fluoreszens- és polarizációs mikroszkópia) mellett kémiai, biokémiai és biorheologia részleget szervezett. 1969-től a human vörösvértest vizsgálata állt előtérben komplex módszerekkel. *Ultrahistochemie* c. könyve 1969-ben és 1973-ban ért meg újabb kiadást. Ma is nélkülözhetetlen az *Elektronmikroskopische Histochemie*, Teil 1. könyve, mely a *Handbuch der Histochemie* sorozatban jelent meg 1977-ben.

Több nemzetközi hisztokémiai Társaság vezetőségi tagja volt. Előadásait utolsó pillanatig megtartotta. Súlyos betegsége megszakította pályáját. 1985-ben és 1990-ben nemzetközi részvétellel Günther Geyerre emlékező symposiumot rendeztek Jénában.

VILLÁMCAPÁS OKOZTA SÉRÜLÉSEK ÉS HALÁLESETEK A XVIII. SZÁZADI JÁSZ- ÉS NAGYKUN KERÜLETBEN, VALAMINT KÜLSŐ-SZOLNOK VÁRMEGYÉBEN

VINCZE JÁNOS FARKAS

BEVEZETŐ

A villámcsapások mindig is misztikummal bírtak az emberek számára. Mózes második könyvében Istennek a Sinai-hegynél való megjelenése is égi jelenségekkel indultak. *„És lőn harmadnapon virradatkor, mennydörgések, villámlások és sűrű felhő lőn a hegyen és igen erős kürtzengés; és megrémüle mind az egész táborbeli nép.”*¹ A 18. században is (a természettudósoktól eltekintve) Istenhez kötötték a villámlást, hiszen jól példázza az elnevezése is: mennykő vagy Isten nyila. Még 1777-ben is a tiszainokai lelkész a paróchiát ért villámcsapást Istennek tulajdonította. Feljegyzése szerint *„az Isteni hatalom fejünk felib mennydörgésekkel és villámásokkal rettentő felleget, egyet az ő nyilai közzül bé lött a’ Parochialis házak kéményjén is.”*² Hasonlóképp erősíti a villámcsapást, mint istenítéletet megélt társadalom képét Nemes Galambos János lányának halála is. Ugyanis a tiszánánai lelkész a villámcsapástól elhunyt nő anyakönyvi bejegyzése³ mellé a prédikációt is feltüntette. *„Csendességben valék, de szétszaggata engem; nyakszirten ragadott és szétzúzott engem, czéltáblává tűzött ki magának. Körülvettek az ő újászai; veséimet meghasítja és nem kimél; epémet a földre kiontja.”*⁴

Az alábbiakban a Jász- és Nagykun Kerület, továbbá Külső-Szolnok⁵ vármegye területén történt villámcsapás okozta halálesetek és sérülések kerülnek górcső alá. Egészségügytörténeti szempontból különösen izgalmasok a felekezeti anyakönyvek vonatkozó bejegyzései és az eseti jellegű írásos megemlékezések. Az orvoslás szempontjából a 20. század közepén is nehéz volt a villámcsapás okozta sérülések tanulmányozása a csekély esetszám miatt.⁶

¹ Mózes. II. 19:16.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (továbbiakban MNL OL) X3593. Tiszainoka ref. hal. akv. I. kötet. Pro Memoria Ventura Posseritatis.

³ MNL OL X2955. Tiszánána ref. hal. akv. 1782. július 3.

⁴ Jób 16:12–13.

⁵ Egyesült Heves és Külső-Szolnok vármegyén belül a Tiszai járás lefedte a teljes Külső-Szolnok vármegyét. 1849-ig Külső-Szolnokhoz tartozott Poroszló, Sarud, Tiszánána is. 1850-től önálló Külső-Szolnok vármegyétől elcsatlósra kerültek nevezett települések.

⁶ Tolnay Sándor: A hallószerv villámsérülése. In. *Orvosi Hetilap* 106. (1967) 15. sz. 696.

A HALOTTI ANYAKÖNYVEK VEZETÉSE

A 18. század során a társadalom és a gondolkodásmód nagyon sok szempontból jelentős változáson ment át. A század hajnalához képest Mária Terézia uralkodása idején elkezdett teret nyerni a felvilágosodás. Az őt követő II. József rendeletei pedig már-már túl racionálisak és naturalisták voltak; a szakralitást pedig igyekezett kiszorítani. Az anyakönyvek vezetése is egyre elterjedtebbé vált. A 18. század közepére már a Jászság és Nagykunság települései mind vezettek anyakönyveket. A Külső-Szolnokhoz tartozó falvak esetében is nagyobb volt azon lakóközösségek száma, amelyek vezettek anyakönyvet.

Mai kor racionális és tudományos igényességre támaszkodó embere valószínűleg úgy gondolhat ezekre az egyház által vezetett munkákra, mint egy archaikus és gyakran szedett-vetett adathalmazok összességére. Kétségtelen, hogy bizonyos esetekben jogos a bírálat. Azonban korántsem elhanyagolható a feljegyzések pontossága.

A halálokok feljegyzése változóan kezdődött meg. A protestáns felekezetek már a 18. század végén vezették többé-kevésbé a halálkokokat. A katolikusok döntően 1851-től kezdték. Az anyakönyvek feladata kezdetben a hívek számontartása és a kiszolgáltattott szentségek vezetése volt.⁷ Sipos Sándor szerint „*az egyes korokban mindig azt, és csak annyit jegyeztek fel, amit fontosnak tekintettek.*”⁸ Gyetvai Péter a Duna-Tisza közének anyakönyvei kapcsán megjegyezte, hogy a halotti anyakönyveket vezették a 18. században leghanyagabbul, gyakran hiányosan.⁹ Az egyház, illetve az anyakönyvet vezető személy szempontjából, legyen szó protestánsról vagy katolikusról, elsősorban egyházi jogi szempontból volt lényeges a halálozás. Ezért az utolsó kenet feladása, s szentségekben való részesülés már a korai anyakönyvek esetében is megjelent az elhalálozás ténye mellett.

A természeti csapásokból következő halálesetek¹⁰ (továbbá az egyéb, balesetből fakadó hirtelen halálesetek)¹¹ még a halálkok feljegyzésének megkezdése előtt is rögzítésre kerültek. Bár konkrétan ezt rögzítő adat nincs, azonban vélhető, hogy a szentségeket feladó személy részéről egyfajta önbiztosítás is, hogy rajta kívül álló okokból maradt el ennek megtétele. Erre utalnak a gyakran előforduló formulák is, például „*a család hanyagsága miatt nem részesült*” vagy a „*nem hivattam ki.*” Ezeknél jóval konkrétan önmaga biztosítására vonatkoznak azok, amikor az értesítés megtörténik, de valamilyen okból nem tudott elmenni a beteghez a pap vagy lelkipásztor. Érdekes módon, ezek többnyire szintén környezeti hatások voltak, például „*Nem részesült a nagy árvíz miatt.*”¹²

⁷ Károly István – Kollega Tarsoly István: *Segédlet a Jász-Nagykun-Szolnok megyei felekezeti anyakönyvek kutatásához a kezdetektől 1895-ig.* Szolnok, 1991. 5.

⁸ Sipos Sándor: A debreceni anyakönyvek. In. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 17. (szerk. Gazdag István). Debrecen, 1990. 144.

⁹ Gyetvai Péter: Migrációkutatás és az egyházi anyakönyvek. In. *Migráció és település a Duna-Tisza közén.* (szerk. Juhász Antal). Szeged, 1990. 48.

¹⁰ Gyakran előfordulók a villámcsapás, a megfagyás és a napszúrás, ritkábban a folyópart leszakadása, árvíz, jégzápor és a jeges víz alá történő merülés.

¹¹ Döntő többségében az alábbiak fordultak elő: székér gázolta el, malom törte össze, ló rúgta meg, kútba esett, vízbe fulladt, megégett, vagy erőszakos halállal halt.

¹² MNL OL X2462 Tiszasüly kat. hal. akv. 1845. január 22.

„Nem részesült a’ holtak szentségében, nem lehetett a ho miatt jönni.”¹³ „A járhatatlan utak ’s árvizek miatt jelentést nem tehettek.”¹⁴

HALÁLESETEK ÉS SÉRÜLÉSEK

A 18. századból 41 villámcsapás okozta haláleset maradt fenn, ami összesen 24 különböző esethez köthető. Bizonyos esetekben egyetlen villámcsapás több személy halálát is okozta. Az elhunytak esetében a források nem tettek említést a sérülésekről. 1771. március 24-én a Duna felől érkezett vihar Jászberénybe. A lecsapó villám egy lovon vágatató embert ölt meg.¹⁵ Szalay László 1903-ban úgy gondolta, hogy a gyors mozgásban lévő személyek e tevékenységükkel növelik a veszélyhelyzetet és a villámcsapás esélyét.¹⁶

1792. szeptember 7-én szintén Jászberényt is elérte az országszerte tomboló vihar, amelyet heves villámlás jellemzett. A historia domus szerint „Jászberényben egy asszonyt és három lányt sújtott halálra a mennykő, két férfit is ért villámcsapás, de azok nem haltak meg, csak súlyosan megsebesültek.” Szintén a berényi házkönyv tudósít a tiszasasi tragédiáról is, amely során egyetlen villám sújtott halálra tíz gyermeket. „Sas helységben, a Tiszántúlon néhány fiú barmokat legeltetett a mezőn. A vihar elől tízen egy kunyhóba menekültek. A tizenegyediket nem engedték be, mert az katolikus volt. Villám vágott be a kunyhóba, és mind a tíz odaveszett, csak az maradt életben, aki kinn a viharban ázott.”¹⁷ Az egyik legkülönlegesebb 18. századi villámcsapás okozta haláleset 1794. június 20-án történt. A zivatarról részletes leírást a jászberényi rendház historia domusa közölte. „Igen nagy és tartós szárazság után megérkezett az eső, zivatarral és jégesővel. A szélvihar még erősebb gyümölcsfákat is derékbatört, s a többi fa is mind gyümölcs nélkül maradt. Két istállóba belecsapott a mennykő, és azok porráégtek, de (hála Istennek!) az állatok nem pusztultak el. Itt-ott szalma- és szénapajtákát is elhamvasztott a villám. A Szűzanya kápolnája előtti keresztet a földre döntötte a szélvész. Emberéletben is kárt tett az ég haragja. Egy Kállai István nevű diákot a gimnázium folyosóján, egy őrtálló katonát pedig az őrbódében sújtott halálra a mennykő.”¹⁸

További érdekessége, hogy az egyik jászberényi villámsújtott fiatalember koporsója a Nagyboldogasszony templom kriptájában épségben megmaradt, az elhunyt sérült csontozatával együtt. Szabó G. Tamás a csontváz paleopatológiai vizsgálata során nem tudta érdemben kimutatni a villámcsapás nyomait, mivel annak feltételezett helyén a csontok rossz megtartásúak voltak. Az elhunyt jobb könyökénél a kriptában talált többi csontvázal ellentétben egy többszörösen áttekert textil volt, amelyet azonban szintén nem

¹³ MNL OL X2497 Tiszapüspöki kat. hal. akv. 1838. január 26.

¹⁴ MNL OL X2457 Kenderes kat. hal akv. 1870. január 6.

¹⁵ Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig*. Budapest, 1970. 474.; Szántó Konrád: *A jászberényi ferences templom története*. [s.l.] 1974. 133.

¹⁶ Szalay László: A halált okozó villámcsapások és a villám szele. In. *Időjárás*. 7. (1903) 8. sz. 244.

¹⁷ Szántó i.m. 137.

¹⁸ Réthly i.m. 413; Szántó i.m. 139.

tudtak egyértelműen összefüggésbe hozni a villámcsapással.¹⁹ Szabó G. Tamás orvosi szemmel vizsgálta az esetet.

Itt érdemes kitérni azonban arra, hogy az eset idején miként vélekedtek a villámcsapást elszenvedők ápolásáról. *Trattner Mátyás* pesti nyomdájában kiadásra került 1798-ban *Kováts Mihály* orvosdoktor által két „szükségben-való és segedelem tábla,” amely tanácsokkal látja el nem csak az orvosokat, hanem az átlagembereket is. A rögzített tanácsok jól tükrözik azt a fajta átmenetet, amikor a tudományos orvoslás és a még kuruzsló, babonás hagyományok egyszerre jelen vannak. „1. Az ilyen szerentsétlennek az ábrázattára, és a szive gödrire hideg vizet fetskendezz. [...] 2. Hideg vízbe mártott ruhákkal borongasd bé a' fejét. 3. Az alatt hirtelen egy árkot kell ásni, a' mellybe az ilyen szerentsétlent mezítelen hosszába bele fectesd, de a' fejét a' jobb ódala felé fel-póztold, az egész testét a' jobb ódala felé fordítván egy rés'nyi vastagságú földel takard-bé, az ábrázattára hideg vizet fetskendezz, a' földbe 2. v. 3. óráig hagy, míg magához jön. Egyszer 'mind a' több segedelmekkel is segíts rajta. 4. Levegőt fújj belé, [...] Egy szóval, úgy kell ezekkel bánni, mint a' meg-fültakkal.”²⁰ A 20. század legelején szintén hasonló módszereket ajánlottak, az archaikusabb elemek elhagyásával. „Mindazon áldozatokat, a melyeknek testén külső nyom nem árulja el az ilyen módon bekövetkezett halált, azokat legelső sorban hívős, árnyékos helyre kell vinnünk, őket óvatosan teljesen levetkőztetnünk és lehetőleg a földre lefektetnünk; a feje alá vánkost, kabátot tegyünk vagy egyéb tárgygyal iparkodjunk azt magasan tartani; azután a teste friss vízzel meglocsoljuk. Ezen megöntözést, illetőleg locsolási eljárást kisebb időközökben megismételjük és ezután a testet durva szövésű ruhákkal, flanellal, posztódarabbal megdörzsöljük, a melyet azonban valami szeszben, pálinka, cognac, rumban megnedvesítettünk.”²¹ Mindez azonban ugyanúgy nem bizonyítja és nem is cáfolja az elhunyt jobb könyökén lévő kötés villámcsapással való kapcsolatát. Mind a 20. századi, mind pedig a 1798-ban kiadott útmutatástól eltér a *Réthly Antal* által is közölt 1773-as debreceni villámcsapás orvosi kezelése, amely során a szóban forgó orvos eret vágott és szíverősítőt rendelt a szenvedőnek, majd hűsítő kenőcsöt készített finomított só és kámfor elegyéből és azzal kente a villám által érintett részeket.²²

Kunmadarasról maradt fenn a vizsgált földrajzi egységre vonatkozóan sérülések feljegyzése. 1797. május 18-án keltezett levél érkezett a városba Tiszaderzsről. Villámsújtotta személy orvosi ellátása ügyében keresték a várost, azonban az eset körülményeiről is tájékoztatást nyújtottak. „[...] Hellységünk betsületes Lakossa, Vass István és egyszersmind Eskütt Társunk, most leg közelebb Debreczenből jövéen haza felé az útba véletlenül a' menykő által annyira meg üttétett, hogy noha halált miatta nem szenvedett, de testében sok fogatkozásokat, és serelmeket kapott. Teste a mere meg járta sebesek, és nem hal; mellyhez képest, ha azon érdemes Borbély mely mostanában Madarasra vitetett oda

¹⁹ Szabó G. Tamás: Egy villámsújtotta XVIII. századi fiatal férfi csontvázának paleopathológiai vizsgálata. In: *Tisicum* 18. Szolnok, 2009. 82–84.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL JNSzML) IV. 1.b. Jász-kun Kerület közigazgatási iratai. 1800. Fasc. 5. Nr. 1851.

²¹ Szalay i.m. 255–256.

²² Réthly Antal: Debreceni orvos által leírt villámcsapás. 1773. július 11. In: *Orvostörténeti Közlemények* 50. (1969) 164.

*haza találatna, ezen alkalmatosságon /: faradtsága jutalmát el vévén :/ ahoz meg kíván-
tató gyógyító szerekekkel, által küldeni ne terheltesen, alázatosan ki kérjük. [...]*²³ Az
átfutó villám helyén megjelenhetett a Lichtenberg-alakzat,²⁴ mivel a levél írója úgy fo-
galmazott, hogy „*Teste a mere meg járta [a villám] sebessek.*” Külön izgalmas adalék a
hallás elvesztése is. Tolnay Sándor összegzése szerint a villámcsapás nyomán a halló-
szerv traumája ritka jelenség.²⁵

JÁNOS FARKAS, VINCZE
archivist
National Archives of Hungary
Jász-Nagykun-Szolnok County Archives
vincze.janos.farkas@mnl.gov.hu

SUMMARY

Archival resources still hold a number of exciting additions that have a wide range of uses. Resources that are less relevant to public administration may also be useful to researchers on certain topics. In the present case, both the death registers and other sources may have provided an exciting addition to the 18th century, to investigate the lightning strikes affecting the Districts of Jazygian- and Great-Cumanian and county of Outer-Szolnok.

Halálos villámcsapások a Jász-, Nagykun Kerületben és Külső-Szolnok vármegyében

<i>Haláleset ideje</i>	<i>Nem</i>	<i>Kor</i>	<i>Haláleset helye</i>	<i>Kapcsolódó feljegyzés</i>	<i>Anyakönyvi forrás</i>	<i>Egyéb forrás</i>
1745. június 10.	férfi	n.a.	Kisújszállás	„égi tűzzel”	MNL OL X3534 Kisújszállás ref. hal. akv.	
1748. június 9.	férfi	n.a.	Tiszanána	„kit az In nyilat ütött g”	MNL OL X2955 Tiszanána ref. hal. akv.	
1749. június 28.	nő	n.a.	Kisújszállás	„égi tűzzel”	Uo.	–
1757. augusztus 5.	nő	14	Jászladány	„Fulmine in ictu”	MNL OL X2638 Jászladány kat. hal. akv.	–

²³ MNL JNSzML V. 626. Kunmadaras közigazgatási iratai. Régi levelek. R csomó IV. rész 2. füzet 59. sz.

²⁴ Ribiczey Sándor: Aki hallja a mennydörgést, azt nem érte villámcsapás. In: *Orvosi Hetilap* 136. (1995) 13. sz. 677.

²⁵ Tolnay i.m. 696.

<i>Haláleset ideje</i>	<i>Nem</i>	<i>Kor</i>	<i>Haláleset helye</i>	<i>Kapcsolódó feljegyzés</i>	<i>Anyakönyvi forrás</i>	<i>Egyéb forrás</i>
1771. március 24.	férfi	45	Jászberény	„fulmine tactus”	MNL OL X2631. Jászberény kat. hal. akv.	Réthly (1970) 474., Szántó (1974) 133.
1772. július 18.	nő	17	Túrkeve	„Menykötől ütötett”	MNL OL X3602 Túrkeve ref. hal. akv.	–
1773. március 22.	férfi	16	Jászberény	„tactus a fulmine”	MNL OL X2631. Jászberény kat. hal. akv.	–
1773. május 27.	nő	25	Kisújszállás	„Ezt a' Mennykő ütötte agyon”	MNL OL X3534 Kisújszállás ref. hal. akv.	–
1776. június 9.	férfi	24	Kunmadaras	„hiambo d 9 fulmine tacti sunt”	MNL OL X3546 Kunmadaras ref. hal. akv.	–
1776. június 9.	férfi	22	Kunmadaras	„hiambo d 9 fulmine tacti sunt”	Uo.	–
1776. július 20.	férfi	49	Túrkeve	„menykő által”	MNL OL X3602 Túrkeve ref. hal. akv.	–
1776. július 20.	férfi	21	Túrkeve	„menykő által”	Uo.	–
1776. július 20.	férfi	31	Túrkeve	„menykő által”	Uo.	–
1781. május 31.	férfi	43	Tiszafüred	„égi tűz által”	MNL OL X3591. Tiszafüred ref. hal. akv.	–
1782. július 3.	nő	n.a.	Tiszanána	„Menykővel ütötett”	MNL OL X2955 Tiszanána ref. hal. akv.	–
1784. május 8.	férfi	n.a.	Törökszentmiklós	„fulmine”	MNL OL X3601 Törökszentmiklós ref. hal. akv.	–
1786. szeptember 6.	férfi	n.a.	Törökszentmiklós	„fulmine ictus”	Uo.	–
1791. július 20.	nő	28	Tiszaörs	„fulmine tacta”	MNL OL X2595. Tiszaörs kat. hal. akv.	–
1792. szeptember 2.	nő	15	Jászberény	„Menykő ütés által”	MNL OL X2288. Jászberény ref. hal. akv.	–

<i>Haláleset ideje</i>	<i>Nem</i>	<i>Kor</i>	<i>Haláleset helye</i>	<i>Kapcsolódó feljegyzés</i>	<i>Anyakönyvi forrás</i>	<i>Egyéb forrás</i>
1792. szeptember 2.	nő	8	Jászberény	„Menyő ütés által”	Uo.	–
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas ²⁶	–	–	Magyar Hirmondó 1792. október 26.; Réthly (1970) 396.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 7.	n.a.	n.a.	Tiszasas	–	–	Uo.
1792. szeptember 8.	nő	6	Jászberény	„fulmine occita”	MNL OL X2631. Jászberény kat. hal. akv.	Réthly (1970) 396.; Szántó (1974) 137.
1792. szeptember 9.	nő	52	Jászberény	„fulmine occita”	Uo.	Uo.
1792. szeptember 9.	nő	13	Jászberény	„fulmine occita”	Uo.	Uo.
1792. szeptember 10.	nő	n.a.	Jászberény	„fulmine occita”	Uo.	Uo.
1793. július 31.	férfi	12	Kisújszállás	„Mennyő által”	MNL OL X3534 Kisújszállás ref. hal. akv.	–
1794. június 20.	férfi	n.a.	Tiszaderzs	„Derzs Várossa mellett, az égi Tűz által megölettetett, [...]”	MNL OL X3587 Tiszabura ref. hal. akv.	–
1794. június 21.	férfi	19	Jászberény	„menyő ütés által”	MNL OL X2288. Jászberény ref. hal. akv.	–
1794. június 21.	férfi	17	Jászberény	tactus fulmine	MNL OL X2631. Jászberény kat. hal. akv.	–

²⁶ A tiszasasi halotti anyakönyv alapján nem ellenőrizhető, mivel az 1788. április és 1801. március közötti elhalálozások nem kerültek rögzítésre.

<i>Haláleset ideje</i>	<i>Nem</i>	<i>Kor</i>	<i>Haláleset helye</i>	<i>Kapcsolódó feljegyzés</i>	<i>Anyakönyvi forrás</i>	<i>Egyéb forrás</i>
1794. június 21.	férfi	21	Jászkisér	„menyő ütötte meg”	MNL OL X2290 Jászkisér ref. hal. akv.	–
1794. június 21. (temetés napja)	férfi	6	Kunhegyes	„menyítő kő ált.”	MNL OL X3545 Kunhegyes ref. hal. akv.	–
1794. július 1. (temetés napja)	férfi	51	Kunhegyes	„menyítő kő ált.”	Uo.	–
1800. május 11.	férfi	36	Török-szentmiklós	„pusztán menyő ütés”	MNL OL X3601 Törökszentmiklós ref. hal. akv.	–

DÖRNYEI SÁNDOR (1926–2022)

A 2022. év orvostörténeti veszteségei közt – a felejtethetlen Magyar László Andrason kívül – Dörnyei Sándor 2022. június 15-én bekövetkezett halála szomorította el az orvostörténészek maroknyi csapatát.

Dörnyei Sándor 1926. november 4-én született Szarvason. A helyi gimnáziumban érettségizett, majd Budapesten, Eötvös-kollégistaként, a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1948-ban bölcsészdoktori, majd a következő iskolaévben középiskolai tanári oklevelet szerzett. Előbb ösztöndíjasként az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, majd 1950-től az Országos Könyvtári Központ alkalmazottja volt. Fiatal kora ellenére fontos feladattal bízták meg. Előbb egyedül, majd egy kis munkacsoport élén az országot járta, azzal a céllal, hogy a felozlatott egyházi rendházak könyvtárainak értékes anyagát számba vegye és zár alá helyezze. Dörnyeinek és kis csapatának lett a feladata az értékes kötetek központi raktárba való eljuttatása, majd leltározása. 1952 derekán került az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási osztályára, majd a főigazgatói titkárságra. Emellett az 1955-ben újraindított *Magyar Könyvszemle* szerkesztésében is részt vett. Mint annyi más kortársának szépen ívelő pályája, az övé is, 1956 őszén tört meg. Mivel aktív szerepet vállalt a Könyvtár forradalmi bizottságában, 1957 áprilisában persona non grata lett az állami intézményekben.

A könyvektől azonban nem tudták őt elszakítani: előbb „hónaljas” antikváriusként járta Budapest utcáit, majd a *Mezőgazdasági Lexikon* külső bedolgozójaként kereste meg a „mindennapit”. 1958 és 1965 között az Orvostudományi Dokumentációs Központ (később Országos Orvostudományi Könyvtár) munkatársa lett. Kurrens magyar orvosi bibliográfiát és orvostudományi szakbibliográfiákat szerkesztett.

1965 októberétől nyugdíjaztatásáig, 1986-ig, az Országos Gyógyszerészeti Intézet alkalmazottja. Előbb a *Gyógyszerészeti és Gyógyszerterápiás Dokumentációs Szemlét* szerkesztette, majd annak kettéválása után a *Spectrum Pharmaceuticum* és a *Gyógyszerterápiás Dokumentációs Szemle* szerkesztője lett. Később az Egészségügyi Világszervezet megbízásából a *Drog Regulation* szerkesztője.

Ettől az időtől kezdve datálható orvostörténeti pályafutása is. Az *Orvostörténeti Közlemények* 46–47. kötete közölte a feleségével, Dapsy Henriettel közösen írt terjedelmes, háromrészes *Semmelweis hazai utóéletének első évtizede* című dolgozatának 1. részét 1968-ban. A 2. és 3. rész az 55–56. kötetben jelent meg, 1970-ben.

Nyugdíjba vonulása alig hozott változást életében. Munkatársa lett az Országos Széchényi Könyvtár *Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségének*. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* III. kötetét öt kötettel egészítette ki, majd a XVIII. századi hazai szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent közleményeinek bibliográfiáján dolgozott.

Könyvtörténeti, bibliográfiai munkája mellett jelentős orvos- és gyógyszerésztörténeti kutatásokat is végzett. S tette mindezt olyan korban, amikor még nem volt internet és egyéb, a mai kutatók munkáját megkönnyítő technikai segítség. Kézzel ill. írógéppel papírra vetett „céduláiból” olyan alapl művek születtek meg, mint *A magyar orvostörté-*

neti irodalom 1715–1944, illetve *A magyar gyógyszerésztörténeti irodalom 1944-ig*. Mindkettőt a Magyar Tudománytörténeti Intézet ill. a Magyar Orvostörténelmi Társaság együtt adta ki Gazda István szerkesztésében. Az elsőt 2002-ben, az utóbbi kiadásához, 2005-ben, a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság ill. az Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár is hozzájárult. Alapvető, az orvostörténészek számára nélkülözhetetlen és csak „a Szinyei” jelentőségéhez mérhető az a három bibliográfiai kötet is, melyeket a Borda Antikvárium segített a napvilágra: *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849*. Első kötet (1998), Második kötet (2001), Harmadik kötet (2010). Haláláig nem talált kiadót értékes kézirata: a *Régi magyar orvosdoktori értekezések* negyedik kötetére!

Dörnyei Sándor érdemeit olyan elismerések jelzik, mint a Magyar Orvostörténelmi Társaság *Weszprémi Emlékérme* 2001-ben, a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság *Szigetváry Ferenc emlékérmé* 2005-ben vagy a 2006. augusztus 20-án gazdag bibliográfusi és könyvtörténeti munkásságáért neki ítelt *Széchenyi Ferenc-díj*. A Magyar Orvostörténelmi Társaság, melynek alapításában részt vett ill. hosszú éveken át vezetőségi tagja volt, 2016. április 28-i ünnepi ülésén tiszteletbeli tagjává avatta őt.

A 2006-ban megjelent *Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvostanhallgató életrajza 1683–1783*. Dörnyei szerkesztette kötet jubilánsunk életrajzát – Magyar László András tollából – és műveinek bibliográfiáját, Szávuly Mária összeállításában, is tartalmazta. Mindkét tétel kiegészítésre szorul, hiszen Dörnyei Sándor 2006 után is – megrokkant egészségi állapota ellenére, amely végül is az idősök otthonába kényszerítette őt – aktívan kutató, publikált. 2015-ben jelent meg *A korabeli sajtó Ssemelweis betegségről és haláláról* c. dolgozata az Orvosi Hetilapban. Egy évvel később e dolgozata elnyerte a 2015-ös év legjobb orvostörténeti dolgozatáért odaítélt Markusovszky Lajos-díjat. Utolsó dolgozata – *A magyar nyelv az orvosdoktori értekezésekben (1822–1848)* – 96 éves korában, 2022-ben jelent meg *A magyar orvosi nyelv története* c. kötetben (szerkesztői: Bősze Péter, Kapronczay Katalin, Keszler Borbála.)

Hogy mit köszönhet a magyar orvostörténet-írás Dörnyei Sándornak, nem kell külön hangsúlyoznom. Magam nevében ill. az *Orvosi Hetilap* orvostörténeti rovata, a *Horus* nevében viszont nem tudom eléggé megköszönni azt a kollegiális segítségét, amit 2001-ben kezdődött ismeretségünk és barátságunk óta Tőle kaptam. Nem akadt olyan téma, amelyhez ne talált volna számomra új adatot. Mint határon túli, felvidéki orvostörténésznek – kinek sokszor nem volt könnyű hozzá jutni a forrásokhoz, kutatáshoz – önzetlenül és készségesen segített. Kincsként őrzöm a 2001 óta váltott több száz levelünket, amelyek nemcsak a magyar tudásáról, de kitűnő humorérzékéről is tanúskodnak.

A 90 éves korában tiszteletére kiadott emlékkötet *Alexander multifrons*-nak, azaz „sokarcú Sándornak” nevezte őt. E sokarcúságból az „orvostörténeti arc” örökké feledhetetlen marad számunkra.

Kedves Sándor! Requiescat in pace!

Kiss László dr.

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS
(1956–2022)

Mindannyiunkat váratlanul ért halálhíre, senki nem gondolta, hogy ilyen hamar örökre távozik körünkől, mert fiatalos magatartása, munkakedve és szelleme nem engedett erre következtetni.

Negyven évig volt a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár munkatársa, nyugdíjba vonulásáig ő volt az intézet muzeális értékű latin nyelvű könyveinek gondozója, feldolgozója, számos egyéb feladata mellett.

1981-ben végzett latin–magyar szakon az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Pályakezdként került a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárba, fiatal életkorára rácsafolva bizonyította, hogy megfelelő utódot talált az intézet a klasszikus nyelveket fordító korábbi kollégánk helyére. Hamarosan meghatározó egyénisége lett a könyvtárnak, a múzeumi részlegnek, közvetlen modorával beilleszkedett a munkatársak közé. Mindennek eredményeként elindult a hivatali ranglétrán: könyvtárosi beosztása után tudományos munkatárs, majd osztályvezető lett, főigazgató helyettesként ment nyugdíjba 2021-ben, első és egyetlen munkahelyéről.

Orvostörténeti kutatásainak első lépése *Celsus: De medicina* c. latin nyelvű munkájának nyelvészeti, irodalmi és orvostörténeti elemzése volt, ez a munka volt egyetemi doktori disszertációja. A dr. univ. fokozatot 1984-ben szerezte meg az ELTE-n.

Fő kutatási területe mindvégig az ókor, középkor, reneszánsz, és 16–18. század orvoslásának története, kultúrtörténete volt. Rendkívül gazdag szakirodalmi munkásságának alapja a latin nyelv ismerete volt, számtalan korai, latin nyelvű orvosi mű kommentárral, jegyzetapparátussal ellátott fordítása, közreadása fűződik nevéhez.

Nem kívánunk életmű bibliográfiát összeállítani, hiszen Magyar László megjelent könyveinek, cikkeinek sora igen hosszú (ezek közül több mint 300-nak az elérhetőségét közli: <https://matarka.hu/>), de néhány kiragadott példával érzékeltenénk ezek fontosságát.

KYR Paulus: Die Gesundheit ein köstlich Ding. (Corona, 1551). Fordította: M.L. Hermannstadt–Bonn, 2010. – *AGRIPPA von Nettesheim: De occulta philosophia.* Ford.: M.L. Bp. 1990. – *CARDANO, Girolamo. Életem.* (Ford. M.L.) Bp. 2013. – *KÖLES-ÉRI Sámuel: Erdély Aranybányászata. Auraria Romano-Dacica. (1717).* Ford.: M.L. – *HILDEGARD VON BINGEN: Okok és gyógymódok.* Ford. M.L.

Medicina Renata. Reneszánsz orvostörténeti szöveggyűjtemény. Fordította, jegyz. bevezető, stb.: M.L. Bp. 2009. – *Medicina illuminata. 1–2. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény.* Ford.: M.L. Bp. 2015, 2018. – A két szöveggyűjtemény egyetemi segédletnek készült.

Szívesen foglalkozott Erdély orvostörténetével, továbbá a nagy járványokkal:

HONTERUS Johannes: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542). Ford. Magyar László András. Hermannstadt – Bonn: Schiller Verlag, 2017. – *SPILENBERGER Samuel: Morbus Hungaricus. Uhorská choroba. A magyar betegség. Die ungarische Krankheit.* Ford.: Magyar László And-

rás, Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Filozofická Fakulta, 2018.
– *Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt ...* Ford. stb.
Magyar László András. Hermannstadt – Bonn, Schiller Verl., 2020.

Utolsó két munkája 2022-ben került ki a nyomdából, Jordán művének kiadását már nem érte meg.

STOCKER Laurentius: Thermographia budensis. Ford.: Magyar László András. Bp. 2022.

JORDANUS, Thomas: De peste. Ford.: Magyar László András. Bp. 2022.

Aktívan bekapcsolódott a tudományos társasági életbe, számtalan hazai és külhoni kongresszuson, konferencián vett részt, tartott előadást. A *Magyar Orvostörténelmi Társaság* alelnöke, az *MTA Művelődéstörténelmi Bizottsága Élettudomány-történelmi albizottságának* és az *International Academy for the History of Pharmacy*-nak tagja volt.

Szerkesztőként, szerkesztőbizottságok tagjaként is tevékenykedett: az *Orvostörténelmi Közlemények* szerkesztője, a *Kharón Thanatológiai Szemle* szerkesztője, a *MediArt* szerkesztőbizottságának volt tagja.

A *Magyar Orvostörténelmi Társaság* *Weszprémi Emlékéremmel* jutalmazta 1996-ban.

Több tudományos folyóirat nívódíját is megkapta (Orvosi Hetilap: *Markusovszky-nívódíj*, *Lege Artis Medicinae nívódíja*).

Emlékét megőrizzük! Nyugodjék békében!

dr. Kapronczay Károly

SZABADFALVI ANDRÁS
(1933–2020)

A Covid-járvány miatt kialakult zavaros viszonyok, lelassult információ áramlás lehetővé tette az oka, hogy meglehetősen késéssel értesült a Magyar Orvostörténelmi Társaság vezetése és tagsága, hogy dr. Szabadfalvi András 2020 januárjában, 87 éves korában elhunyt.

Szabadfalvi András Nyíregyházán született, középiskolai és egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte, általános orvosdoktori diplomáját „Summa cum laude” a *Debreceni Orvostudományi Egyetemen* szerezte meg. Egyetemi éve alatt már bekapcsolódott a tudományos munkába, a foszfatase enzim kutatásokba, demonstrátorként a hallgatók oktatásában is részt vett.

Pályakezdő orvosként a *Hajdú-Bihar Megyei Kórház* belosztályán dolgozott. Előbb belgyógyászati, majd társadalom-orvostani szakvizsgát tett. Az általános belgyógyászat keretein túl kardiológiai és klinikai haematológiai területeken gazdagította tudását. 1973-tól 14 éven át a *Ceglédi Városi Kórházban* dolgozott igazgató főorvosként és egy általános belosztály osztályvezető főorvosaként. 1986-ban pályázat útján nyerte el az újonnan létesített kistarcsai *Pest Megyei Flór Ferenc Kórház* főigazgató főorvosi állását. 1993-ban társadalom-orvostanból is “jeles” eredménnyel szakvizsgázott, majd a *Budapesti Közgazdasági Egyetemen* “egészségügyi menedzser” közgazdasági másoddiplomát szerzett.

1999-ben lett igazgató főorvosa a gödöllői *Tormay Károly Egészségügyi Központnak*. Az egészségügyi központ irányítása alatt folyamatos fejlődést mutatott. Több szakrendelést indított el, mint pl.: gyermek-pszichiátria, gyermek-pulmonológia, gyermek-allergológia, gyermek-neurológia, gyermeksebészet, diabetológia, foglalkozás-egészségügy, kardiológiai ultrahang. Irányítása alatt az intézmény gazdaságilag stabilizálódott, melynek eredményeképpen több szakmai gépet, berendezést tudtak vásárolni. Így pl.: Hitachi ultrahang készüléket, kémiai és hematológiai laborautomatákat, Non-contact szemnyomásmérőt, komputeres szemvizsgálót, automata röntgenfilm előhívót, a tudógondozóban korszerű röntgen átvilágító és felvételi berendezést, számítógép-hálózat kiépítést, proctológiai vizsgáló szettet, sebészeti vizsgáló asztalt és lámpákat, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Főigazgatói tevékenysége során kidolgozta Gödöllő Egészségügyi Konceptióját, 2004-ben Gödöllő Egészségügyi Középtávú Fejlesztési Tervét.

Gyógyító tevékenysége mellett széleskörű orvostársadalmi munka gazdagította pályafutását. Alapító tagja, 1992 óta választott elnöke volt a *Magyar Egészségügyi Menedzser Klubnak*, majd 2002 novemberétől “örökös tiszteletbeli elnöke.” A *Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetem* c. docenseként rendszeresen tartott továbbképző előadásokat, tagja volt a *Társadalom-orvostani Szakmai Kollégiumnak*, az *Egészségügyi Gazdasági Szemle* szerkesztő bizottságának, a *Belgyógyász Társaságnak*, a *Magyar Orvostörténelmi Társaságnak*, a *Társadalomtudományi Társaságnak*, a *Társadalombiztosítási Tudományos Társaságnak*, 1988–89-ben részt vett a *Magyar Orvosi Kamara* újra-alapításában.

Nagy lelkesedéssel kapcsolódott be a *Magyar Orvostörténelmi Társaság* tevékenységébe, fő kutatási területe *Tormay Károly* életútjának, orvosi tevékenységének, Gödöllő-

höz fűződő kapcsolatainak bemutatása, a Tormay-család kevésbé ismert tagjainak felkutatása, bemutatása. Nem túlzás, hogy kutatásai során a fél világgal levelezett, amíg felbukkant egy-egy ismeretlen Tormay emlék, vagy bizonyossá vált számára, amit eddig nem tudtunk pontosan.

Ötletére és aktív segítségével indult el a *Magyar Orvostörténelmi Társaság* évente megrendezésre kerülő gödöllői tudományos ülés-sorozata.

Szabadfalvi András a *Magyar Orvostörténelmi Társaság* 2009-ben *Zsámboky János Emlékéremmel* jutalmazta. Az Emlékérmeket a Gödöllői Kastély Barokk Színháztermében tartott ünnepi ülés keretében vette át Szabadfalvi András, előadásában Tormay-kutatásainak eredményeit összegezte.

Nyugodjék békében! Emlékét megőrizzük!

dr. Kapronczay Károly

Chahrour, Marcel: *Der Medizinische Orient. Wien und die Begegnung der europäischen Medizin mit dem Osmanischen Reich (1800–1860)*. Stuttgart, Franz Steiner Verl., 2022. 402 p.

A rendkívüli alaposággal feldolgozott anyag egy – a bécsi egyetemen 2020-ban megvédett – disszertáció nyomtatott változata. Ausztria és az Oszmán Birodalom tudományos-kulturális kapcsolatainak gazdag, sokrétű témakörét tárja fel. A kutatás középpontjában az európai orvoslás (Bécs szellemi központtal) találkozása áll az Oszmán terület sokak számára kevésbé ismert, az európai orvoslás számára mégis hasznosítható tudásával.

A 19. század elején a német nyelvű orvostudomány találkozott a „másikkal”: az „Orientként” emlegetett Délkelet-Európával, az Oszmán Birodalommal, valamint Észak-Afrika, Perzsia és az Arab-félsziget területeivel. A különböző orvosi rendszerek találkozását, annak folyamatát a szakirodalomban a lezajlott viták és a helyszínen dolgozó orvosok tapasztalatainak leírásában követhetjük nyomon. Az „akadémikus orvoslás” az Oszmán Birodalom gyógyító tanításainak ismereteit integrálta, jellemző elemként azonban megfigyelhető, hogy mindezt kísérletezési és tapasztalati terepként használta fel.

Később az orvosok álláspontja megváltozott: az Oszmán Birodalomban és Egyiptomban is a németül beszélő helyi orvosok megfigyelőkből és elszigetelt résztvevőkből aktívabb szereplővé váltak, bekapcsolódtak a hagyományos orvosi módszerek kiszorítását célzó alapvető szerkezetváltásba. Megkezdődik az európai orvosi struktúrák „hatalomátvételének” időszaka az Oszmán Birodalomban, amelyet „modernizációnak” és „reformnak” neveztek.

Marcel Chahrour e „reformkorszak” történetébe vet egy pillantást, és Bécs szemszögéből mutatja be, hogyan építi fel a megváltozott európai orvostudomány a „másikat”, miközben önmaga is alakul, változik.

Fontos témákat feldolgozó fejezetei:

A pestistől való félelem és a Keleti fenyegetés. – Orvosi diskurzusok a Keletről, mint a járványos betegségek középpontjáról. – A fatalizmus és a pestis eredete. – A Kelet, mint a járványok elleni küzdelem kísérleti laboratóriuma. – A pestis és a kolera elleni küzdelemben hogyan vált Kelet az orvostudomány és a politika cselekvési területévé. – A Kelet tapasztalatainak hatása az 1831-évi bécsi kolerajárvány idején. – Az oltás gondolatának megismerése és elutasítása. – Az „egyiptomi szembetegség” (trachoma) felbukkanása és európai terjedése.

A kötet megjelenését a stuttgarti *Institut für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung* támogatta, a *Medizin, Gesellschaft und Geschichte* c. évkönyv 81. köteteként *Marion Basching* szerkesztette.

Kapronczay Katalin

Felkai Péter: *A járványok története.* Budapest, Medicina K. 2022. 295 p. ill.

2020. első hetei óta – nem túlzás – szinte mindenki a járványokkal foglalkozik: információt gyűjt (jót vagy kevésbé valósat), véleményt formál, megvitatja a szerzett ismereteket, netán befolyásolni próbálja embertársait ezek alapján. Az ismeretlen kórok megjelenése elbizonytalanítja nem csupán az átlagembert, de bizonyos értelemben a szakembert is, akitől a laikus beteg, vagy potenciális beteg választ, megoldást remél. Bár az évszázadok során hihetetlen fejlődést ért el az orvostudomány, mégis hasonló hatást váltott ki napjainkban is az ismeretlenként megjelenő tömeges betegség, mint az ókorban pusztító pestis, amelyet Lucretius így jellemezett: „a döbbségtől félsz remegővé tette a gyógytudományt is”.

A kötet szerzője az előszóban személyes vallomásokkal indítja útjára összeállítását, mondván, hogy nem a fertőző betegségek szakorvosa, nem járványszakember, nem a közegészségügy területén munkálkodik, nem a kórokozók vizsgálatát végző mikrobiológus, nem hivatásos orvostörténész, de olyan szakterület művelője, kutatója évtizedek óta, amelynek nagyon sok kapcsolata van a járványok terjedésével, nevezetesen az utazás-egészségügy szakembere.

Nem vitatható, hogy a járványok története egybeesik az utazások történetével, hiszen a fertőzések terjedését a „helyváltó” ember nagyban elősegítette. A hosszú utakat megtevő kereskedők, a hadseregek vonulása, a karavánok és vallási zarándoklatok résztvevői, akik távoli vidékek között közvetítették a betegség – számukra sok esetben teljesen ismeretlen – kórokozóját, nagyban okozói voltak a gyakorta kontinenseken végig száguldó járványoknak. A körülmények – járványtani értelemben – manapság még inkább kedvezőbbek a járványok kialakulásához, hiszen néhány óra alatt kontinensnyi utakat tehet meg az utazó, legyen az hivatalos út, vagy „csupán” egy egzotikus tájon eltöltött vakáció az úticél. Mindezen okokból az utazás-orvoslás gyakorlója is némiképp felelősnek érzi magát a járványokkal kapcsolatban, ezért – bár nincs határozathozó, egészségügyi szervezői posztton – legalább erőtejesen ráirányítja a figyelmet bizonyos kérdésekre.

A járványokkal foglalkozó, századokon át megírt szakirodalom tetemes mennyisége sok-sok könyvtárat töltene meg, áttekintésük egy szerző számára reménytelen vállalkozás. Felkai Péter ezért csupán az elmúlt századok legnagyobb járványaival, illetve a kevésbé ismert tényekkel kívánt foglalkozni. A könyv legfontosabb fejezetei ezért a pestis, a lepra, a fekete himlő, a tífusz, a kolera, a szifilisz, a gyermekkénulás, korunk pestise: az AIDS, a „spanyol”, és végül a COVID járványokat írja le. Szuperzonikus betegségeként foglalta össze a szerző mindazon járványos betegséget, amelyek „viharos gyorsasággal” terjednek és milliőket betegítenek meg, és igen nagy a letalitási százalék, ezek közé tartozott az un. hongkongi influenza, az emberre is veszélyt jelentő sertés- és madárinfluenza, a vadon élő állatok által terjesztett kórok számtalan változata. A feldolgozás fontos része a védőoltások, és a karanténok történetét tárja az olvasó elé. A régi korokban alkalmazott megelőző módszerek, óvó rendszabályok a modern korok járványai idején is felbukkannak, gondoljunk az arc- maszk formai fejlődésére a madárcsőrre emlékeztető pestis-maszktól a könnyű anyagokból készült, napjainkban már-már divatcikké vált maszkokra. A különféle igazolások, igazolványok bevezeté-

se is századokra nyúlik vissza, ami az utazók, kereskedők „hivatalosan engedélyezett” közlekedését tette lehetővé. Az egészséges embereket figyelmeztette a fertőző betegektől való távolságtartásra a betegek különféle látható/hallható megjelölése: pl. a leprások kolumpjja, amely már távolról jelezte a beteg közeledtét. A fertőtlenítés módja és a használt fertőtlenítő szer koronként szintén más volt, a mindenhatónak vélt füstöléstől, a vegyi fertőtlenítésig vezető út is hosszú volt. Választ kapunk arra is, hogy miért és mennyi ideig kell az úrhajósoknak a karanténban tartózkodni kilövés előtt és a szerencsés földre szállást követően. Kuriózusként dolgozta fel a szerző a külső jegyekkel megnyilvánuló fertőző betegségek (kiütések, daganatok, kelevények) képzőművészeti ábrázolását.

A tanulmányok fontos kiegészítője a szövegben szereplő személyek, neves orvosok, kutatók munkásságát ismertető *Névmutató*. A kötet információs értékét nagyban emeli, látványosan kiemeli a gazdag illusztrációs anyag. A szerző szándéka szerint a kiadvány a művelt nagyközönség figyelmére számít, de a szakemberek is bizonyára találnak számukra érdekes, netán eddig ismeretlen adalékokat.

Kapronczay Katalin

Jordan, Thomas: *A járványokról*. Latinból fordította és a jegyzeteket írta **Magyar László András**. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022. 405 p. illusztrált.

Egyes történelmi vélemények szerint az emberiség történetének legfőbb alakítói a háborúk és a járványok. Az utóbbi megállapítás igazságát a huszadik-huszonegyedik század világméretű járványai, azok következményei bizonyították. Az orvostudomány legújabb eredményei sem elegendőek ahhoz, hogy feledésbe merüljenek a korábbi századok járványtani munkái, a téma iránti felfokozott érdeklődés ezekre is ráirányul.

A járványtani kutatások és az ennek eredményeként megszülető járványtani irodalom kiemelkedően gazdag időszaka a 15–16. század: *Girolamo Fracastoro, Niccolo Massa, Jean Fernel, Girolamo Cardano* – hogy csupán a legjelesebbeket említsük –, és közöttük kell értékelni járványtani, pestissel kapcsolatos kutatásaival *Thomas Jordan* (a magyar szakirodalomban *Kolozsvári Jordán Tamásként* említett) munkásságát.

Thomas Jordan (Kolozsvár, 1539 – Brünn, 1585) német gyökerű család sarjaként született Kolozsvárott, de rövidre szabott, mégis rendkívül mozgalmas életét „európai szintéren” élte, tanulmányai, munkássága során bejárta a legfontosabb városokat, országokat. Szülővárosában megtanult magyarul, ápolta magyar kapcsolatait, de nem nevezhetjük egyértelműen magyarnak, saját magát – antik minta alapján, humanista szokásnak megfelelően – „panno-dacicus”-nak nevezte.

Pestis phaenomena c. munkája első alkalommal 1576-ban jelent meg, Majna-Frankfurtban, *Andreas Wechel* nyomdájának köszönhetően. Ez a kiadás összesen öt művet tartalmaz, ezek közül a legfontosabb a 620 oldal terjedelmű értekezés a járványokról. A *Pestis phaenomena* létrejöttében nem kevés szerepe lehetett a szerző személyes tapasztalatainak: ugyanis tíz évvel korábban Komáromban, mint az uralkodó által kinevezett tábori orvos fontos tapasztalatokat szerzett a császári sereget pusztító járvánnyal, a

kiütéses tífusszal (Morbus Hungaricus) kapcsolatban. (A *Pestis phaenomena*-ban külön fejezetet szentelt ennek a betegségnek is.)

Jordan járványtana három értekezésből áll. Az első a betegségek, szűkebb értelemben a fertőző betegségek általános tipológiájával kezdődik, majd a lázzal járó járványok kórtanával, oktanával, folytatódik. A második fejezet a járványos lázak (febres pestilenciales) általános és egyedi oktanát, tünettanát, diagnosztikáját és prognosztikáját ismerteti, különbséget téve a tünetek (symptomata) és a jelek (signa) között. A harmadik értekezés a terápiáról szól, ennek során említi a lehetséges megelőzést, a profilaktikus módszereket, majd a terápia ismertetése során a diétetikai, sebészeti és gyógyszeres gyógy módokról szól.

Jordan a legfontosabb kérdésekben Fracastoro: *De contagione* c. munkájának alap gondolatait vette át, amennyiben a járványokat a levegőben terjedő kórokozók okozzák. Alapelvében tehát megtalálható az ún. „miazmatikus teória,” valamint a korra jellemző nedvkórtani elmélet is. Utóbbi azonban némiképp máshogyan jelenik meg Jordannál, a nedvek kóros egyensúlybomlását a fertőzés következményének tartja és nem a betegség okozójának, de ő is a nedvegyensúly helyreállítására törekszik a terápiával.

Jordan rendkívül gazdag forrásanyagot használt és idézett: kortársakat és korábbi szerzőket egyaránt, természettudósokat, orvosokat, történészeket, írókat, filozófusokat.

A *Pestis phaenomena* legfontosabb tartalmi és formai jellemzőit a fordító – Magyar László András – bevezetőben megfogalmazott szavai foglalják össze:

„Jordan munkája a tractatus [...] műfajába sorolható és ... a legmodernebb korabeli európai tudomány termékének tekinthető [...]. Jordan járványtana [...] nem könnyű olvasmány, megállapításainak nagy része természetesen elavult, és szövegében ismétlésekkel találkozunk. [...] Mégis érdemes megismerkednünk ezzel a könyvvel, hiszen több szempontból is érdemes az újra olvasásra: egyfelől remek képet kaphatunk egy művelt, kora tudományosságának legfelső szintjén álló erdélyi és egyben európai orvos világszemléletéről, személyiségéről és orvosi gondolkodásáról. Másfelől ez a munka megismertet bennünket a csodálatos és sorsfordító 16. század különös, elgondolkodtató és egyben meghökkentő járványtani elméleteivel, diagnosztikus és terápiás eljárásaival. [...] a szöveg számos anekdotikus részlete segítségével bepillantást nyerhetünk a 16. század második felének mindennapi életébe, különös európai népszokásaiba, izgalmas világába, köztük a magyarokéba is [...] Megfigyelhetjük azt az izgalmas folyamatot is, ahogyan a modern természettudományra jellemző megközelítésmódok és alaptételek – [...] az antik örökség újraértelmezése segítségével – kialakulnak.”

A kötet közreadása hosszas előmunkálatok eredménye, mivel Robert Offner és Magyar László egyaránt sok éven át tartó komoly kutatásokat végzett a középkori járványok, mindenekelőtt a pestis vonatkozásában.

A kötet bevezetését és Thomas Jordan – lehetőség szerint minden forrás felhasználásával felkutatott adatokra támaszkodó – életrajzát Robert Offner írta meg. A járványokról szóló értekezést Magyar László mutatta be, végül Fazekas Sándor Thomas Jordan antik forráshasználatáról összeállított írása következik.

A kiadvány legterjedelmesebb része természetesen a *Pestis phaenomena* c. traktátus teljes szövegfordítása, lábjegyzetekkel, magyarázó szöveggel ellátva. A kötetet német,

angol, cseh és román nyelvű összefoglalás, a felhasznált irodalom jegyzéke és névmutató zárja.

Thomas Jordan: *Pestis phaenomena* c. művének magyar nyelvű fordítása Magyar László András utolsó, posztumusz munkája.

Kapronczay Katalin

Stocker, Laurentius: *Thermographia Budensis*. Fordította: **Magyar László András**. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021, 410 oldal.

A maga nemében igazi különlegességről van szó. Túl azon, hogy külsőségében díszes a kötet, igazi ritkaság, hogy magyarra még soha le nem fordított, 300 éves latin szöveget és annak magyar megfelelőjét együtt tarthatja kezében az olvasó. A keményfedeles kötet 100 számozott példányban jelent meg, szép borítóját Kaszta Móni tervezte.

Az *Előszót* Áder János köztársasági elnök írta, aki több környezeti tényező mellett elkötelezett híve a helyes vízgazdálkodásnak.

A tartalmi részben először a 188 oldalnyi faksimilét lapozgathatjuk végig, ami megfelel a budai magyar orvos szerző 1721-ben Augsburgban és Grazban kiadott latinnyelvű könyvének. Az ezután következő 174 oldalon át a magyar nyelvű fordítás található magyarázatokkal. A *Magyar László András* meghatározása szerint ő a nyelvi átültetést két külön kiadás alapján készítette el. Ugyanis az említett 1721-es németországi kiadás mellett a Budán 1729-ben kiadottat is fölhasználta. Az első mondat mindjárt célirányosan közli a könyv tartalmát: „*Budai hévíztan, azaz a Budán fakadó ásványvizek fizikai orvosi elemzése.*” Részletesebben meghatározva a könyv a kor tudományos színvonalán foglalja össze a budai hévizek hidrogeológiáját, fizikáját, kémiáját, biológiai hatásait és orvosi alkalmazását.

Manapság már az eredeti, a latinnyelvű szöveg olvasására kevesen tudnak vállalkozni. Így a fordítással a kötet hasznossága nem kérdéses, és az Akadémiai Kiadó faksimiliele kiadványa egyben muzeális értéket is hordoz.

Az eredeti kiadásban a szerző neve Stoker, míg a jelen szép kötet címlapján Stocker olvasható. *Laurentius Stocker*, magyarul *Stocker Lőrinc* 1701-től volt Buda városának hivatalos orvosa, fizikusa. Születésének és halálának éve bizonytalan, mint ahogy az sem deríthető ki, melyik egyetemen végezte tanulmányait. Mindenesetre művének első kiadásakor már 20 éve teljesített Budán szolgálatot. Ugyanakkor arra is következtetnek, hogy a második kiadás évében, 1729-ben már nem volt az élők között.

Az eredeti szöveg és a fordítás után 39 oldalas tanulmány következik. Ebben sok részletkérdésre is magyarázatot kaphat az olvasó. A fejezet *Bálint Péter Vince, Magyar László, Mádlné Szőnyi Judit, Tömpe Péter* és *Bálint Géza* közös munkája. Az alapos munkát, a tudományos értéket jelzi a 151 részletes lábjegyzet. Fölhánytorgatható, hogy ezek túlságosan apró betűkkel kerültek kinyomtatásra.

Az eredeti latinnyelvű szöveg lefordíttatása és a könyv kiadása egyértelműn és kizárólagosan Bálint Péter Vince reumatológus, címzetes egyetemi tanár, az ORFI osztályvezető főorvosának érdeme. Erre bizonyíték van, hiszen az Akadémiai Kiadó korábbi

terméke, a MediArt 2012. évi 3. számában a 44–47. oldalakon, a *Könyvek sorsa* állandó rovatban Bálint doktor már írt Stocker könyvéről és egyben kiadási szándékát is kijelentette. Kevés esetet ismerünk, amikor egy ilyen kijelentés később valósággá is válik. – Bálint doktor egyik szenvedélye az orvostörténeti könyvek gyűjtése. Ennek keretében kalandos úton került hozzá a szóban forgó igazi ritkaság. Tíz évvel ezelőtt meg lehetett állapítani, hogy ez a könyv a hazai aukciókon már öt alkalommal került árverésre. Bálint Péter azonban úgy szerezte meg az ő példányát, hogy 2011-ben egy antikváriumból Montreálból hozatta haza. Akkor alakította ki nemes tervét, hogy az eredeti kiadás 300. évfordulójára magyarul is megjelenjen a magyar orvostörténelem e jeles kincse. A sikerhez illik gratulálni a mentornak, az összes résztvevőnek és az Akadémiai Kiadónak.

Az eredeti kiadás után pontosan 300 évvel létrehozott fordítás Magyar László Andrásnak, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár volt főigazgatóhelyettesének a heroikus munkája. Az ő fáradozása tette lehetővé, hogy egy magyar szerző művét ennyi idő után magyarul is lehessen olvasni. Sajnálatos módon az író, költő és műfordítóként jegyzett dr. Magyar László András, nem sokkal a könyv megjelenése után 66 éves korában elhunyt. Reméljük ez a munkája is megőrzi emlékét!

Érdekesség, hogy az 1729-es, budai kiadású kötet, az *Österreichische Nationalbibliothek* jóvoltából teljes terjedelemben olvasható a világhálón.

Gömör Béla dr.

A Szegei Tudományegyetem és elődei története. I. rész: Szögi László, Varga Júlia: A Báthory Egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872. Kiadja a Szegei Egyetemi Kiadó. Szeged, 2011.; A Szegei Tudományegyetem és elődei története. II. rész: A Kolozsvári Egyetem története az alapítástól a Szegei újrakezdéséig 1872–1921. Főszerkesztő: Marjanucz László, szerkesztők Antal Tamás, Vajda Tamás. Kiadja a Szegei Egyetemi Kiadó. Szeged, 2022.

A Szegei Tudományegyetem centenáriuma tiszteletére 2022. május 10-én rendezett egy ünnepi konferenciát. A konferencia megkezdése előtt a Nemzeti Emléksarnokban található Egyetemalapítók mellszobrának és domborművük megkoszorúzására került sor, amit Zakar Péter rektorhelyettes ünnepi beszédével egy háromnyelvű emléktábla felavatása követett. Ezután a Szegei Tudományegyetem rektori hivatalának dísztermében Zakar Péter professzor, a nemzetközi és közkapcsolati rektorhelyettes megnyitotta az ünnepi konferenciát, majd Marjanucz László történész, főszerkesztő ismertette *A Fejezetek a Szegei Tudományegyetem történetéből* c. kétkötetes könyvet.

Az ünnepi konferenciára meghívták Soós Anna és Markó Bálint egyetemi tanárokat, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem rektorhelyetteseit, és az egykori kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemről készült fejezetek erdélyi szerzőit is (Gaal György, Tóth Szilárd, Sipos Gábor, Wanek Ferenc tanárokat Kolozsvárról és Marosvásárhelyről Péter H. Mária egyetemi adjunktust), akik rövid előadásokkal illetve kerekasztal megbeszéléseken mutatták be a könyv II. részében található munkájukat.

A könyv első részének címe *A szegei Tudományegyetem és elődei története*, amit

Szögi László és Varga Júlia szerkesztett 385 oldalon, 39 képpel, számos táblázattal és gazdag irodalommal ellátva. Ez a kötet bemutatja az eseményeket a 400 éve alapított Báthory Egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig, vagyis 1581-től 1872-ig.

Az I. rész főbb fejezetei részletesen tárgyalják a katolikus és protestáns iskolázást Erdélyben 1579-ig, a Báthory István által alapított kolozsvári jezsuita egyetem (akadémia) működését 1581–1605 között, a 17. századi kolozsmonostori jezsuita gimnáziumot valamint a jezsuita akadémiát 1698 és 1773 között. Tovább felsorolva található 1774 től 1784-ig a Kolozsvári Akadémia teljes szerkezetű egyetemmé fejlesztésének kísérletei, majd Királyi Akadémiai Líceum működése 1848-ig. Ezt követi A felsőoktatás a neoabszolizmus éa a dualizmus kezdetéig, 1872-ig c. fejezet. Az erdélyi egyetem alapítására vonatkozó tervek és az erre vonatkozó 31 levéltári forrás felsorolásával, tárgyalásával, a lábjegyzetben felhasznált irodalom részletes bemutatásával folytatódik az I. kötet. Egy angol nyelvű összefoglaló valamint egy igen hasznos névmutató zárja a kötetet.

A *Fejezetek a Szegedi Tudományegyetem történetéből* c. könyv II. része a Kolozsvári Egyetem, későbbi Ferenc József Tudományegyetem történetét foglalja össze, az alapításától kezdődően a trianoni békediktátum miatt elüldözött tudományegyetem újrakezdéséig, Szeged városában 1921-ig. Ez a II. rész Rovó László a Szegedi Tudományegyetem rektorának köszöntőjével kezdődik és folytatódik Marjanucz László főszerkesztő bevezetőjével. Az 1872 és 1921 közötti események tárgyalása 785 oldalon történik, 74 kép és jegyzékével, számos táblázat segítségével, levéltári források és gazdag szakirodalom bemutatásával. Ebből a kötetből sem hiányzik a keresést megkönnyítő névmutató, valamint az angol nyelvű összefoglaló, ami az értékét is növeli.

A II. rész első fejezetét *Az alapítástól a névadásig* címmel Mariska László írta. Ebben a fejezetben foglalkozik az előzményekkel, a szervezeti felépítéssel, a Tudományegyetemen oktató tanszemélyzet foglalkozási rendszereivel, az egyetem és az egyes karok vezető testületeivel, valamint az alapító tanárok születési helyével, vallási hovatartozásukkal és elismerésükkel.

A második fejezetet *Telkek, épületek, építkezések – ahol az egyetemi munka folyt* címen Gaal György kolozsvári professzor állította össze az 51–108 oldalakon, a kezdetektől a saját otthon teremtéséig, felsorolva a Vegytani Intézet, az anatómia és az élettan épületeit, az új központi épületet, az új kórházi épületeket, a klinikákat, az Állattani-, a Növényművelési-, a Régészeti Intézet és még több klinika és Intézet felépítéséhez szükséges telekvásárlásokat, valamint a Mensa Academica megvalósítását. A szerző az egyes épületeket fényképekkel is illusztrálta.

A *Rektorok, Rektori Hivatal* elnevezésű fejezetet Mátyás Zoltán és Vajda Tamás szegedi szerzők együtt írták jelentésekre, szabályokra, beszédekre, előírt ügyrendtartásra, levéltári adatokra támaszkodva. Több esetben az egyes rektorok fényképét is közölték, sőt kihangsúlyozták a rektorok közéleti szerepét és jogkörüket is.

Ezután következtek az egyes Karok bemutatása. Így az első a *Jog- és Államtudományi Kar*, melynek keretében Antal Tamás és Balogh Elemér leírja az akkori jogászképzést, a karon folyó oktatói és tudományos munkát, kiemelve a neves kolozsvári professzorok életrajzát, több esetben fényképpel is. A Kar számos tanszékét egy ötletes grafikonon ábrázolták, megjelölve mettől meddig működött.

Az *Orvostudományi Kar* fejezetet a magyarországi Mariska Zoltán írta, ami 43 pro-

fesszor seregszempléjével kezdődik, majd folytatódik a magántanárok felsorolásával. Említésre kerül az oklevelek milyensége 1901-ig, a szigorlati rend valamint a Karon folyó képzések és tanfolyamok is. Végül ezt a fejezetet is az előbbi karhoz hasonlóan a tanszékek grafikonja zárja.

A II. rész következő fejezetét a *Gyógyszerészképzés* képezte, mivel karközi jellegénél fogva két karhoz tartozott, ezért ezt az Orvostudományi Kart követően, Péter H. Mária Marosvásárhelyről mutatta be, felsorolva a gyógyszerészképzés és képesítés jogszabályait 1872 előtt és után, a Kolozsváron folyó egyetemi gyógyszerészképzést és tanárait, a hallgatók vizsgáztatására alakuló bizottságokat. Továbbá az Egyetemi Gyógyszertárban 1902 és 1919 között alkalmazott gyógyszerészek és munkatársaik neveit, valamint 1872 és 1894 között és 1895 és 1918 között beiratkozott gyógyszerészhallgatók számát és arányát az összes hallgató százalékához viszonyítva táblázatokba összefoglalta. Kiemelten foglalkozott a női hallgatók kérdésével, a gyógyszerészmesterek és gyógyszerészdoktorok számával, származási helyükkel, a gyógyszerészhallgatók ösztöndíj elnyerésének lehetőségével 1882/83-ás tanévtől kezdve az 1918/19-es tanévvel bezárólag. Mindez Fabinyi Rudolf egyetemi tanár, a Vegytani Intézet vezetőjének kezdeményezése volt és az ő által vezetett Intézetben kellett eltölteniük az ösztöndíjas időt. Ez a rész a 233-tól a 278-ig oldalig tart a kötetben, 17 irodalmi hivatkozással.

A következő fejezet a *Bölcsészet-, Nyelv és Történettudományi Kar*, szerzője Tóth Szilárd, aki ma is a Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem oktatója. Írásában, mely 277 és 341 közötti oldalakon olvasható, bemutatja a Bölcsészet/ filozófia, a Magyar nyelv és irodalom, a Magyar irodalomtörténet, a francia, a román és a német, az egyetemes történelem és egyéb tanszékeket és oktatóit, több esetben fényképmelléklettel.

A *Matematikai és Természettudományi Kar* c. fejezetnek a szerzői szegedi és kolozsvári egyetemi oktatók (Hannus István, valamint a kolozsvári Wanek Ferenc és Erdei László), akik a karokon működő tanszékek és az azokon oktató tanárok rövid életrajzát is bemutatták a 343-tól 401 oldalakon terjedő szövegükön.

A II. rész talán leghosszabb fejezetét Karády Viktor írta a kolozsvári *egyetem diákságáról* a 403–493 oldalakon, számos közérdekű táblázattal, melyben a tanárok és a hallgatóság felekezeti hovatartozását, etnikai hátterét, a szülők foglalkozásának társadalmi és kulturális vonatkozásait, a nőhallgatók számát összehasonlította a budapesti egyetem diákságával, közel 50 statisztikai táblázat segítségével.

A következő fejezetet *A tanárképzés és a gyakorló iskola története* címen Vajda Tamás, a Szegedi Tudományegyetem levéltárosa írta. Írásában az 1896 és 1917 között a tanárvizsgáló bizottság előtt letett sikeres vizsgák statisztikáját két táblázatban foglalta össze, végül név szerint megemlítette az Intézet igazgatóit is.

A *Diák egyesületek, diákjóléti intézmények* c. fejezet szerzője Osváth Zsolt, aki áttekintést adott a kolozsvári Tudományegyetemi Körről és kiadványairól, a diáklapokról, az Évkönyvek sorozatáról, a sportéletről, továbbá az Egyetemi Atlétikai Körről, a Segítő Egyletekről, az 1903/04 tanévtől működő Gyorsíró Körről is írt, de a Mensa Academica, az Egyetemi Diákasztal, sőt az internátusok is említve vannak. Az 1917/18-as tanévre kiadott Almanach 35 alapítvány főbb adatait említi meg.

Sípos Gábor, kolozsvári szerző két fejezetet is írt. Ezek egyike a kolozsvári *Egyetemi Könyvtárról* szól. Említésre méltó, hogy a könyvtár épülete annak első szakaszában, ami

1872-től 1891-ig tartott, az egyre gyarapodó könyvek miatt egyre szűkösebbé vált. Csak 1906 őszén került tető alá az új könyvtár épülete, de a hallgatók csak 1909 elején vehették birtokukba a korszerű olvasótermeket, az állandóan gyarapodó állományt. Ekkor itt az olvasói forgalom is állandóan nőtt az I. világháború kitöréséig. Ugyancsak ő írta, mint egykori EME elnök, az egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület kapcsolatáról szóló fejezetet is.

Az Egyetem, a Város és Erdély kapcsolatáról Tóth Szilárd írt. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári Egyetem kapcsolatát egy szerződés biztosította. Megemlíti a vasút építését, az infrastrukturális fejlesztéseket majd a vízhálózat kiépítését, az elektromos energia, a gázgyár körüli problémák megoldását. Az Egyetem megalakulásával változott Kolozsvár társadalmi és gazdasági struktúrája. a városvezetők között 40 alkalmazottja volt az egyetemnek. Ezek nevei, hivatásuk, foglalkozásuk, korszakuk, jogcímük egy táblázatot képeznek, ugyanígy részvénytársasági érdekelttségük is, valamint a kolozsvári egyetemi tanárok szerepét a város gazdasági fejlődésében

Az utolsó fejezetet Vincze Gábor és a közben elhunyt Vekov Károly írták *Kolozsvári végjáték, Szegedre menekülés* címen, amit a Trianoni békediktátum, illetve a román király előtti eskütétel megtagadása váltott ki. Említik az egyetem végnapjait, a román hatalom által az egyetem birtokbavételét, az útkeresést előbb Budapesten, majd a szegedi elhelyezés bonyolalmait.

A kötetet számos melléklet, levéltári források, rektorok, dékánok, díszdoktorok jegyzéke zárja, amit Vajda Tamás állított össze. Végül román és angol nyelvű összefoglaló zárja a kötetet

A fentiek alapján ajánlom ezt a kétrészes könyvet a fiatalabb és az idősebb orvosoknak, gyógyszerészeknek, tanároknak, hogy ismerjék meg az erdélyi magyar nyelvű egyetemi oktatás előzményeit és a hajdan volt Ferencz József Tudományegyetemen, az akkori Magyarország második egyetemén négy különböző karon folyó oktatást végző intézményeket és az ott oktató professzorok életrajzát. A könyv múltunknak egy része, bemutatja a magyar nyelvű felsőoktatás végnapjait, az elmenekülést és a sok viszontagságot az egykori anyaországi és erdélyi hallgatók tekintetében.

Péter H. Mária

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg a Magyar Orvostörténelmi Társaság gondozásában. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok és levelek a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Magyar Orvostörténelmi Társaság – Orvostörténeti Közlemények Szerkesztősége, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: otkszerk@gmail.com, orvostortenelmi@gmail.com és k.kapronczay@freestart.hu

Kizárólag még nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legföljebb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fönntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnevének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóirat-cikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat szintén elektronikusan kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol vagy német nyelvű.